

EGE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI

HAMİD NUTKİ
HAYATI VE ŞİİRLERİ
ÜZERİNDE BİR ARAŞTIRMA

YÜKSEK LİSANS TEZİ

102074

HAZIRLAYAN

Farzaneh DOULATABADI

102074

DANIŞMAN

Doç. Dr. Yavuz AKPINAR

İZMİR-2000

T.C. YÜKSEK ÖĞRETİM KURULU
DOKÜMANTASYON MERKEZİ

ÖNSÖZ

Türkiye’de Kuzey Azerbaycan edebiyatı bir dereceye kadar bilinmektedir. Kuzey Azerbaycanlı bir çok şair ve yazarın eseri bugün artık neşredilmiş bulunmaktadır. Buna rağmen İran’daki Güney Azerbaycan edebiyatı, Türkiye’de çok az tanınmaktadır.

Güney Azerbaycanlı bir şair, bilim adamı olan Hamid Nutki, Azerbaycan, İran ve Türkiye muhitleriyle yakından teması olan bir şahsiyet olarak, her üç muhitin fikrî ve edebî hayatıyla içiçe olmuştur.

Biz de bir İranlı Türk olarak, Hamid Nutki’nin şiir kitaplarını yayına hazırlayan hocamız Doç. Dr. Yavuz Akpınar’ın tavsiyesiyle bu çalışmaya başladık. Ayrıca bu konudaki ilk kaynaklardan biri olan “Varlıq” dergisi koleksiyonunun hocamızın kütüphanesinde bulunması; ikisi Türkiye’de, biri İran’da neşredilen şiir kitaplarının elimizde olması, Dr. Hamid Nutki üzerinde çalışmamızı daha da kolaylaştırdı.

Araştırmamızın hazırlanması aşamasında Dr. Hamid Nutki’nin kendisiyle bir görüşme yaparak biyografisi ve şiirleri hakkında önemli bilgiler elde ettik ve konuşmamızı banda kaydettik. Böylece ilk elden bilgilere ulaşma, araştırmamızın daha tutarlı ve güvenilir olmasına büyük ölçüde yardım etti. Dr. Hamid Nutki, mütavazi kişiliğiyle bizi kızının evinde ağırlayıp sorularımızı cevapladı. Ayrıca, çalışmamızda Hamid Nutki’nin, hocamız Yavuz Akpınar’a gönderdiği mektup ve bir kaç sorumuza cevap olarak gönderdiği faks mesajlarından da yararlandık.

Şair ve yazar, Hamid Nutki (1920-1999) Güney Azerbaycan ve İran’ın birçok siyasî ve sosyal olaylarına tanık olmuş, görüşlerini, duygu ve düşüncelerini şiirlerine ve yazılarına yansıtmıştır. Çalkantılı dönemlerde yaşamış olan Hamid Nutki, yer yer ferdî duygu ve düşüncelerini ifade etse de genelde toplumun bir çok sıkıntılarını dile getiren tanınmış bir şair ve bir aydın şahsiyettir.

Hamid Nutki, şiir ve makalelerinde, her şeyden önce anadiline olan sevgisini, millî kültürün mahiyetini, toplumsal sıkıntıları, halkının gelişme isteğini, barış arzusunu ve ayrıca şahsî duygularını sâde bir dille ele alır. Hamid Nutki, kültür ortaklığına inandığı için

şiiirlerinde ortak bir Türk dili kullanmayı amaçlamıştır. Tezimizde geçen Hamid Nutki'nin konuşmalarından yapılan alıntılar bu görüşünü desteklemektedir.

Hamid Nutki hakkındaki bu araştırmamız bir giriş ve üç bölümden oluşmaktadır. Tezimizin giriş kısmında İran'da modern şiirin ortaya çıkışını ana hatlarıyla ele aldık. Çünkü Hamid Nutki, İran Türk edebiyatında eskinden beri devam eden klasik şiir ve âşık şiiri tarzından uzaklaşarak, serbest tarzda şiir yazan öncüler arasındadır. Bu nedenle Hamid Nutki'nin İran Türk edebiyat tarihi içindeki yerini tespit etmek amacıyla bu bölümünde "İran'da Modern Şiir Anlayışının Ortaya Çıkışı" ve serbest şiirin ilk temsilcilerine yer verdik. Giriş kısmını hazırlarken İran ve Azerbaycan'da yayımlanan edebiyat tarihlerinden yararlandık.

Tezimizin ilk bölümünü ise Hamid Nutki'nin hayatına, edebî-fikrî ve ilmî faaliyetlerine ayırdık. Hamid Nutki'nin hayatını hazırlarken diğer kaynakların yanında Hamid Nutki'nin bize gönderdiği mektuplardan ve kendisiyle yaptığımız mülâkattan büyük ölçüde yararlandık.

Tezimizin ikinci bölümünde Hamid Nutki'nin şiirlerindeki sosyal, siyasî ve kültürel meseleleri ele aldık. Hamid Nutki'nin şiirlerinde dikkati çeken meselelerin başında ana dili hakkında yazılan şiirler gelir. Onun yanında milli kimlik, tarihî-siyasî meseleler hakkındaki şiirleri de dikkati çeker.

Genç yaşlarından itibaren çeşitli dergi ve gazetelerde makaleler ve şiirler yazan Hamid Nutki, İran İslam İnkilabı'ndan sonra yakın arkadaşı olan Dr. Cevad Heyet'le birlikte 1979'dan itibaren Tahran'da Türkçe-Farsça neşredilen "Varlıq" dergisini çıkarmıştır. Bu derginin koleksiyondan yararlanarak tezimizin üçüncü bölümünde Hamid Nutki'nin şiir kitaplarında yayınlanan şiirleriyle "Varlıq" dergisinde yayınlanan şiirleri arasındaki farklılıkları ve bunların sebeplerini tespit etmeğe, açıklamaya çalıştık. Hamid Nutki'nin vaktiyle Varlıq dergisinde yayımlandığı hâlde, basılan üç kitabında da yer almayan beş adet şiiri vardır. Bu şiirleri, Türkiye'de hemen hiç bilinmedikleri ve elde edilmeleri de zor olduğu için tezimize eklemeyi yararlı gördük.

Son olarak Hamid Nutki'nin "Varlıq" dergisinde yayınlanan makalelerinin bibliyografik listesini hazırladık. Yazar bu makalelerde konu olarak genelde İran'da Türk dili ve kültürünün

belli başlı meselelerini ele almış ve özellikle İran'da kullanılan Türkçe'nin imlâ problemlerine makul çözümler teklif etmiştir.

Ayrıca tezimizde, Hamid Nutki'nin tarafımıza gönderdiği, hiçbir yerde yayınlanmamış bazı şiirlerine de yer verdik.

Tezimizin hazırlanmasında büyük emeği ve değerli katkıları olan hocam sayın Doç. Dr. Yavuz Akpınar'a teşekkür borçluyum.

Ayrıca tezimizi hazırlarken Hamid Nutki'nin bize çok yardımcı olan ve anlayış gösteren ailesine teşekkürlerimizi arz etmek istiyoruz, sağolsunlar. Dr. Hamid Nutki'nin yaşayıp da araştırmamızı görmesini çok arzu ederdik, fakat ne yazık ki, artık bu mümkün değil. Yine de bu mütevazî araştırmayı tamamlamakla, İranlı bir Türk olarak ona karşı olan sorumluluk ve mükellefiyetimizi bir dereceye kadar yerine getirdiğimize inanıyoruz.

Hamid Nutki'nin diğer şiir ve eserlerinin de bir an önce Türkiye, İran ve Azerbaycan'da yayımlanmasını ve bu değerli fikir ve sanat adamının çok daha geniş bir şekilde tanınmasını arzu ettiğimizi bütün samimiyetimizle bildirmek isteriz.

Farzaneh Doulatabadi

İzmir, Ocak 2000

İÇİNDEKİLER

Önsöz	
GİRİŞ	I

İran`da Modern Şiirin Ortaya Çıkışı ve İlk Şairler

-Tarihe Kısa Bir Bakış-	I
a. Hazırlık Dönemi	V
b. Uyanma Dönemi	VI
c. Eski – Yeni Tartışması	VII
d. Valide Hanı Farsçası	IX
e. Ebulkasım Lahutî	X
f. Şems-i Kesmaî	XII
g. Cafer Hamneî	XIII
h. Mirza Tağî Han Rıfat	XIV
ı. Nima Yuşic	XVII

I. BÖLÜM

1. HAMİD NUTKİ`NİN HAYATI	1
2. EDEBİ, FİKRİ, İLMİ FAALİYETLERİ	7
a. Hamid Nutki`nin Yayınlanan Şiir Kitapları	13
b. Şiir ve Sanat Anlayışı	14
c. Dil Anlayışı	17

II. BÖLÜM

HAMİD NUTKİ`NİN ŞİİRLERİNİN KONU BAKIMINDAN TAHLİLİ

1. Millî Kimlik Meselesi	21
2. Dil Meselesi	27
3. Tarihi-Siyasî Meseleler	39
4. Sosyal Meseleler	52
5. Aşk Şiirleri	54
6. Tabiat Şiirleri	57

III. BÖLÜM

1. Hamid Nutki'nin Şiirlerinin "Varlıq" dergisindeki ve Kitaplarındaki Farkları...64	64
2. Hamid Nutki'nin Yayınlanmamış Şiirleri.....68	68
3. Hamid Nutki'nin Varlıq'ta Yayınlanmış Ama Kitaplarında Olmayan Şiirleri...75	75
4. Hamid Nutki'nin "Varlıq" dergisinde yayınladığı Makaleler.....80	80
Sonuç.....84	84
Bibliyografya.....86	86

GİRİŞ

İRAN'DA MODERN ŞİİRİN ORTAYA ÇIKIŞI VE İLK ŞAİRLER TARİHE KISA BİR BAKIŞ

Şah İsmail Safevî'nin İran'da (907 Hk / 1501 M.'de) kurduğu Safevî devleti ikiyüz kırk sene devam eder. Daha sonra yine Türk soyundan olan Nadir Şah Afşar, onbeş sene içinde ülkeyi yabancı istilacılar ve iç kavgalardan temizleyerek (1148 Hk / 1735) İran'ın idaresini eline alır. (1160 Hk / 1747'de) Nadir Şah Afşar'ın öldürülmesinden sonra İran tahtına Kerim Han Zend geçer ve otuz üç sene hakimiyeti elinde bulundurur. Tarihçiler bu devri İran tarihinde en buhranlı devirlerden biri olarak adlandırmışlardır. Sonra Kaçar Türklerinden, Ağa Mehemed Han İran'da yönetimi eline geçirerek "Kaçar" hanedanının ilk şahı olur (1193 Hk / 1779).

Böylece yüz otuz dört sene boyunca Kaçar sülalesi İran'da hüküm sürer. Ağa Mehemed Han devrinin en önemli olayı, 1795 yılında İran'a bağlı olan Gürcistân prensinin, Rusya İmparatoriçesi İkinci Katerina'nın himayesi altına girip, topraklarını hukuken Rus çarlığına terketmesi üzerine, Ağa Mehemed Han'ın Tiflis'e girerek, Hıristiyan halk üzerinde baskı kurmasıdır. Bu olayı bahane eden Rusya ordusu Kafkasya'ya girerek Gürcistân, Kuzey Azerbaycan ve Dağıstan'ı işgal etmiştir.

Şuşa şehrinde öldürülen Ağa Mehemed Han'dan sonra yeğeni Feth Ali Şah tahta geçip, otuzyediyedi sene hüküm sürer. (1211-1250 Hk / 1797-1834) Bu sürede Fethali Şah, birçok iç ve dış olaylarla karşı karşıya kalır. O, tahta geçmeden bir kaç sene önce Fransız ihtilali (1789) olmuş ve ardından Avrupa'daki sosyal ve bilimsel değişmeler hız kazanmıştı.

Ruslar yavaş yavaş İran'ın kuzeyinde ilerlemeye başlar. Böylece Birinci İran-Rusya savaşı 1804'te başlar ve 1813'e kadar devam eder. Napolyon'un azemetini duyan Kaçar Şahı, savaşta Napolyon'dan askerî yardım ister. İran yoluyla Hindistan'ı almak isteyen Napolyon ise, önce Osmanlılar'la antlaşma imzalar (Şevval 1217 / Ocak 1803). Bu antlaşmaya göre Fransa, Çanakkale ve İstanbul boğazlarından geçme imkânını elde eder. Daha sonra Fransa, İran ile Polonya'da "Finkenstein Antlaşması"nı imzalar (25 Safer 1222 / Nisan 1807). Bu antlaşmaya

dayanarak, Napolyon, Rus ordusunu İran toprakları ve Gürcistan'dan çıkarmaya yardım edecek, İran ordusunu güçlendirmek için, silahlar ve askerî uzmanlar gönderecektir. Bunun karşılığında İran, Fransa'nın İngiltere ve Rusya'ya karşı yaptığı savaşlarda Fransa'nın müttefiki olacaktır. 1807 yılında General Gardanne başkanlığındaki Fransız heyet henüz yoldayken Napolyon, Tilsit'te Rusya'yla barış imzalar: Tilsit antlaşması, (26 Rebiyülsani 1222 / 9 Haziran 1807)¹. Böylece İran ve Osmanlı'ya verdiği tüm vaadleri unuttur.

Bu kez İngiltere temsilcisi, Feth Ali Şah'a hediyeler sunarak, bir antlaşma imzalar: Mücmel antlaşması, (25 Muharrem 1224 / 12 Şubat 1809). Bu antlaşmaya göre İngiltere, İran ile Rusya arasında savaş çıktığı zaman, İran'a yılda 120,000 sterlin verecektir. Buna karşılık İran ve İngiltere, Rusya karşısında birleşeceklerdi. İran ve İngiltere arasında yeniden bir başka antlaşma imzalanır: Müfassal antlaşması (29 Safer 1227 / 14 Şubat 1812). Rusya'yla dokuz sene süren ardarda savaş İran için ağır şartlar taşıyan Gülistan Antlaşmasıyla (29 Şevval 1228 / 12 Eylül 1813) son bulur ve eskiden İran'a tâbi iken Nadir Şah'ın ölümünden sonra bağımsızlıklarını ilân etmiş bulunan sekiz eyalet: (Bakû, Derbend, Şirvan, Karabağ, Gence, Muğan, Karadeniz sahillerindeki iller) ve Gürcistân, Rusya'ya bırakılır. Ayrıca Hazer denizinde gemi işletme ve donanma bulundurma hakkı Rusya'ya terkedilir. İran onbeş sene sonra yeniden Rusya'yla savaşa başlar (1825-1827). Bu kez de İngiltere aracılığıyla, Türkmen Çay Antlaşması (5 Şaban 1243 / 10 Şubat 1828) imzalanır ve İran, bu sefer Revan (İrevan), Nahçıvan ve Ordubad hanlıklarını kaybeder.

Azerbaycan valisi ve İran veliahdı olan Abbas Mirza (1249 Hk / 1833) Horasan'da vefat eder. Bir sene sonra Feth Ali Şah İsfahan'da ölür. Abbas Mirza'nın oğlu Mehmed Şah, tahta geçerek, ondört sene İran'a hükmeder (1250-1264 Hk / 1834-1848). Mehmed Şah, hükûmetinin ilk yıllarında, Şah'ın en güçlü veziri ve ona en çok yardımcı olan Mirza Ebulkasım Kaimmakam'ı işinden azledilerek, öldürtür (1251 Hk / 1835) ve yerine Hacı Mirza Ağası getirilir. Mehmed Şah'ın ömrünün son yıllarında Babîler ayaklanır. Kendinin onikinci İmam Mehdi olduğunu ve zühur ettiğini söyleyen Seyyid Ali Mehmed Bab'ın başkanlığında Babîlerin ayaklanması Mehmed Şah'dan sonra da devam eder.

¹ Yehya Ariyenpur, Ez Saba ta Nima, Tehran, 1375 / 1996, c.1, s. 3.

Mehammed Şah'ın ölümünden sonra (5 Eylül 1848) Kaçar sülalesinin dördüncü Şah'ı, Nasirüddin Şah,(1264-1313 Hk / 1848-1896) tahta geçer. Nasirüddin Şah'ın elli yıl süren hâkimiyeti sırasında eski rakipler yani Rusya ve İngiltere İranda'ki nüfuzlarını artırmaya çalışırlar. Şah da onların isteklerini yerine getirmek için her şeyi yapar. Bu arda İran'a hiç bir yararı olmayan Hacı Mirza Ağasi azledilir ve İran'ın en meşhur vezirlerinden biri olan ve ülkeye yenilikler getiren, sonraları "Emir Kebir" [başvezir] ünvanıyla şöhret kazanan Mirza Tağı Han, sadrazam olur. Mehammed Şah'ın zamanından beri devam eden ve daha da şiddetlenen Babilerin ayaklanması Mirza Tağı Han'ın çabalarıyla ortadan kalkar. Bu devirde Nasirüddin Şah tarafından İngilizlere verilen tütün (reji) imtiyazı halkı ayaklandırır. Başta Tebriz daha sonra Tahran ve İsfahan bu imtiyaza karşı çıkar ve Nasirüddin Şah imtiyazı geri almak zorunda kalır.

Nasirüddin Şah'ın 1873, 1878 ve 1889 yıllarında Avrupa'ya yaptığı gezilerin de yenilik hareketlerine katkısı olduğu söylenebilir. İlk seyahati, sırasıyla, Rusya, Prusya, Belçika, İngiltere, Fransa, İtalya, Avusturya, Osmanlı ülkesinde gerçekleşmiştir. (21 Safer 1290 / 17 Mart 1873'de) İstanbul'a gelen Nasirüddin Şah, burada birkaç gün kaldıktan sonra İran'a dönmüştür. Avrupa'ya seyahet eden ilk İran Şah'ı olan Nasirüddin Şah'ın, bu seyahatlerinin zararı ve masrafları, ülkesine getirdiği yararlardan daha fazla olmuştur. Nasirüddin Şah, saltanatının ellinci yıl kutlamalarına dört gün kala, 1896'da Seyyid Cemaleddin Efganî'nin öğrencisi Mirza Rıza Kirmanî tarafından öldürülür. Ülkenin idaresi Muzafferüddin Şah'a kalır (1896-1907). Böylece senelerden beri amaçlanan ıslahat hareketleri Muzaffereddin Şah'ın hükûmeti devrinde Meşrutiyet hareketi olarak ortaya çıkar.

XVIII.yy. da Avrupa'da siyasî ve ekonomik sahalardaki hızlı değişmeler; Fransız ihtilali (Ekim 1789-1792) ile millî temellere dayanan güçlü devletlerin ortaya çıkışı; modern savaş silahlarının istihsalı gibi sebepler, çeşitli ilmî, sanatsal ve siyasî boyutlarda uyanmanın başlangıç noktası oldu.

XVIII.yy. sonlarında İran'da Kaçar devletinin kurulması ve şahların sürekli Avrupa ve Rusya seyahatleri sonucunda, yeni düşünceler İran'a girmeye başlar. İran'da Batı ile ilk diyalog kuran Azerbaycanlılar olmuştur. Çünkü o dönemde şehzadeler Tebriz'de valilik yapıyorlardı ve İran'ın en gelişmiş şehri Tebriz idi. Azerbaycan tüccarları Kafkasya, Türkiye ve Rusya'ya

gelip gidiyorlardı. Bu durumda Rusya ve Osmanlı ülkeleriyle komşu olan Azerbaycan, yenilik arayan kişilerin faaliyet sahası olmuştu. Azerbaycan hakimi ve Feth Ali Şah'ın başdanışmanı, şehzade Abbas Mirza (1214-1249 Hk / 1798-1833) Azerbaycan'a 35 yıl hükmetmiş ve birinci Kaim-i makam², Mirza İsa ve oğlu Mirza Ebulkasım Ferahanî³ gibi yeniliğe açık kişiler onun hizmetinde olmuştur. Sonuçta Tebriz, siyasi ve askerî merkez olarak, tanınmıştır. Bu çalışmalar sayesinde ilk öğrenci grubu⁴ yeni ilimler öğrenmek amacıyla Avrupa'ya⁵, diğer gruplar ise yeni savaş tekniklerini ve askerî bilgileri öğrenmek için Rusya'ya Fransa'ya ve Osmanlı ülkesine gönderilir. Ahter⁶ gazetesi, Osmanlı Harbiye okullarında eğitim gören İranlı öğrencileri tanıtır ve durumlarından bahseder: “1306 Hk / 1888'de İstanbul Harbiye okuluna giren bu öğrencilerden biri Abbasgulu Han' dır. Abbasgulu Han 1891'de Atamajor mektebine girmeyi başarmış, bir sene sonra yüzbaşı ünvanıyla mezun olacaktır. Mühübüddin Han ise Rusça eğitim

² Kaim-i makam, albay demektir.

³ Abbas Mirza'nın veziri ve Mirza İsa'nın, oğlu olan Mirza Ebulkasım 1193 Hk / 1706'de doğdu. Mirza Ebulkasım ilk önce şehzade Abbas Mirza'nın katibi olarak işe başlamıştır.

Babası işden çekilince onun yerine geçer (1237 Hk / 1821) ve babasının yarım bıraktığı işleri tamamlamaya çalışır. Emir Kebir [başvezir] ünvanını alan Mirza Ebulkasım, İran-Osmanlı sınırlarının problemlerini haletmek amacıyla Erzurum konferansına (1843) gönderilir. 1842-1847 yılları arasında İstanbul'da İran Büyük Elçisi olarak çalışır. Elçilik döneminde Tanzimatçılarla tanışan Emir Kebir, İran'da da değişimler yapılması gerektiğine inanır. Feridun Ademiyet, Emir Kebir ile Reşit Paşa'nın ilişkileri olduğunu, hatta mektuplaştıklarını bile söyler [Emir Kebir ve İran, s. 182]. İstanbul'dan dönüce Emir Kebir, Azerbaycan valisi tayin olunur. Bu kısa süre içinde ülkenin ilerlemesi yolunda yararlı adımlar atar. İngiliz nüfuzuna karşı olan Emir Kebir, İngiliz yanlısı olan kişileri devlet işlerinden uzaklaştırır; maliye ve ordu işlerine düzen verir. Onun emriyle ilk öğrenci grubu Avrupa'ya gönderilir. Darülfünun (5 Rebiyülevvel 1268 / 30 Aralık 1851'de) Tebriz'de açılır. Hatta İran'ın ilk gazetesi onun himmetiyle çıkarılmıştır (5 Rebiyülsanî 1267 / Şubat 1851). “Ruzname-i Ehbar-i Darülhilafe-i Tahran” adıyla çıkan bu gazete, ikinci sayıdan itibaren, “Ruzname-i Vakayi-i İttifakiye” adını alır ve Meşrutiyet dönemine kadar yayıma devam eder.

Emir Kebir'in mektebinde Hüseyin Sipehsalar gibi büyük şahsiyetler yetişmiştir. Sipehsâlâr da Emir Kebir gibi vatanın tek ilerleme yolunun ilim ve sanat olduğuna inanıyordu. Fransa'da tahsilini tamamlayan Sipehsalar, her zaman kanundan ve Batı'nın sosyal-kültürel gelişmelerinden söz eder. Tiflis'deyken, Mirza Fethali Ahundzade'yle tanışır. (1275 Hk / 1875'den) itibaren oniki sene boyunca İran sefiri olarak, İstanbul'da hizmet eder. (1288 HK / 1871'de) adliye bakanı olur. İstanbul'da 1875 yılından beri neşredilen “Ahter” gazetesinin çıkarmasına maddi-manevî yardımlarda bulunur. Nasirüddin Şah'ı ilk defa (1290 Hk / 1873'de) Sipehsalar Avrupa'ya götürmüştür. Ama ne yazık ki, dönüşte Nasirüddin Şah'ın çevresi Sipehsalar'ı azletirmişlerdir.

⁴ Azerbaycan veliâhtı Abbas Mirza'nın isteyi üzerine, beş kişiden oluşan bir grup, ilim öğrenmek amacıyla Londra'ya gönderilir. Beş kişiden biri olan Mirza Salih Şirazi, kısa bir süre içinde Fransızca, İngilizce ve Latince'yi öğrenir. Basım sanatı ve mürekkebe yapma hakkında bilgiler elde eder ve İran'a dönüşünde kendisiyle beraber bir basım makinesi (Typography) getirir. Tebriz'de kurulan bu basım evini, Mirza Salih'in öğrencilik arkadaşı, Mirza Cafer Tebrizî idare eder. (Müçteba Minüvî, Karvan-i Marifet, Yağma dergisi, 6. yıl, S. 8)

⁵ İlk öğrenci grubu (1230 Hk / 1814'de) İngiltere'ye gönderilir.

⁶ Ahter, 1875-1895'de İstanbul'da Farsça çıkan siyasi-edebî gazete dir.

aldığı için Abbasgulu Han'dan sonra mezun olacaktır. Ayrıca Abidin Han ve Cafergulu Han bu okulda eğitim gören diğer iki öğrencilerdir.”⁷ Ahter gazetesi, bir kaç sene sonra İstanbul Harbiye okulunda eğitim gören bu dört öğrencinin başarıyla derslerinin tamamlanma haberini verir.⁸ Bu arada yeni kurulan Darülfünun'a Avrupa'dan hocalar davet edilir. Silah ve kumaş fabrikalarının yanı sıra, Tebriz'de matbaanın faaliyete geçirilmesi, edebî ve ilmî kitapların tercümesine sebep olmuştur. Aynı zamanda Tebriz ve Sultaniye arasında döşenen telgraf hattı, o dönemdeki yenilik hareketlerin açık göstergesidir.

a. Hazırlık Dönemi

Meşrutiyetten önceki yıllarda kültürel bakımdan değişime uğrayan İran'da, aydın gruplar tarafından yayımlanan bazı eserler ve dergiler yenileşme hareketini daha da hızlandırdı. İran'ın içinde ve dışında olmak üzere iki grupta toplanan bu kişiler şunlardır:

Rizagulu Hidayet, Mehemmed Hasan Han İtimadüsseltene, Mehemmed Tahir Mirza, Mirza Ali Han Eminüddeve ve Yusuf Han Müsteşarüddeve İran'ın içindeki grubu oluşturmuşlardır. Maddî ve manevî yoksulluğu hissedenden diğer aydınlar ise İran dışındaki kitaplar ve dergiler aracılığıyla amaçlarına hizmet etmeye çalışmışlardır. Mirza Ağa Kirmanî'nin Ahter gazetesinde yayınladığı şiirler ve makaleleri, yeni düşüncelerin İran'da doğmasını sağlar. Dış İşleri Bakanlığında görevli olan Mirza Melküm Han (1833-1908) Londra'da Kânun gazetesini çıkarır. Tiflis'de yaşayan Azerbaycanlı Mirza Feth Ali Ahundzade (1812-1878), Komedi (1850-1856), tenkitler ve eğitici makaleler yazar. "Kitab-i Ahmed" ve "Mesalikülmühsinin"nin yazarı, Mirza Abdurrahim Talibof (1834-1911) kitaplarında sosyal sorunları sâde bir anlatımla dile getirir. Hac Zeynülabidin Merağai (1839-1910) İstanbul'da bulunduğu sıralarda, o zamanki Türk edebiyatı ve Türk romanlarının tesiri altında kalarak, "Seyahatname-i İbrahim Bey" kitabını yazar. Türkiye, Mısır ve Hindistan'da Ahter (İstanbul), Hikmet (Kahire) ve Hablülmetin (Kalküte) gazeteleri yayımlanır ve bu gazeteler İran fikir ve edebiyat hayatının modernleşmesinde büyük rol oynar.

Yenileşme sebeplerinden bir başkası da Türkiye, Kafkasya ve İran arasında ticaret yapan tacirlerdir. O sırada Rusların Japonlar'a karşı beklenmedik yenilgisi, İranlıların siyasal

⁷ Ahter, 3 Şaban 1310 / 21 Mart 1893, S. 5, s. 70.

⁸ Ahter gazetesi, 1 Ramazan 1312 / 26 Şubat 1895, 21. yıl, S. 32, s. 483.

düşüncelerinde ve dünya görüşlerinde çok etkili olur. Ayrıca, Seyyid Cemâleddin-i Afganî'nin (1304 Hk / 1886) ve (1307 Hk / 1889) yıllarında İran'a yapmış olduğu seyahatlar kamu oyunun uyanmasına yardımcı olur.

Bu olaylar, yavaş yavaş değişim dalgalarını İran'a getirerek, insanları alışılmış hayat tarzından uzaklaştırmış, yeni bir yaşam tarzına hazırlamış ve meşrutiyet inkılabına yol açmıştır.

b. Uyanma Dönemi

Birinci Dünya Savaşı, tüm acılar ve zorluklara rağmen bir değişim ortamı yaratmış, İran halkının ananevî dünya görüşünün değişmesine sebep olmuştur. Doğal olarak, siyasî ve sosyal olaylar, edebiyata yansımış, buhranlara neden olmuştur. Klasik edebiyatın kuralları çerçevesinde adetâ esir olan şair ve yazarlar, çağdaş hayatın özellikleri ve zıtlıklarını dile getirmekte zorlanıyorlardı.

Değişme ihtiyacını hisseden şairler, şiir kalıplarından önce mazmunlarını değiştirirler. “Bezmi”⁹ şiirlerin yerini nasyonalist duygular ve vatan sevgisi alır. Uyanma dönemi olarak adlandırılan bu devirde açıkca Batı kültürünün etkisi görülmektedir. Hürriyet, kanun ve vatan gibi mazmunlar, edebiyata yansımış, yeni üsûlde eğitim, şairlerin dikkatini çekmiş irfanî (tassavufî) ve metafizik inançların yerini din dışı konular (secular) ve dünya gerçekleri almıştır. Meşrutiyet heyecanı İran şairlerini iki gruba ayırdı: 1-“Resmî şairler” 2-“Gayri resmî” şairler. Birinci grup şairler, sokakların heyecanından uzak, sarayda eski tarzda şiir vermişlerdir (Bazgeşt şiiri - geri dönüş şiiri). İkinci grup ise sarayları terk ederek, Meşrutiyet hareketine katılırlar ve halkın yanında yer alarak, toplumun dilini bulmaya çalışırlar. Çünkü halkın yanında olmak için o milletin dilinde konuşmak gerektiğini anlamışlardır. Aydın görüşlü şairlerin büyük bir kısmı “sanat toplum içindir” düşüncesini benimseyerek, ülkede refah ve huzurun özlemini dile getiren şiirler yazdılar ve şiiri bu düşüncelerin ifadesi için bir araç olarak gördüler. Azınlıkta olan bazı şairler de “sanat sanat içindir” görüşünü benimser. Ancak her iki gruba mensup olan şairler şiirlerinde siyasal, sosyal, ahlakî, terbiyevî ve ekonomik konuları işlediler.¹⁰

⁹ Saraylarda şahların meclislerinde söylenen övgüler, aşk ve eğlenceyi konu alan şiirler.

¹⁰ Mehmet Kanar, Çağdaş İran Edebiyatının Doğuşu ve Gelişmesi, İstanbul, 1999, s. 199.

Tarih boyunca çok az ve yavaş yavaş değişen İran edebiyatı, özellikle de nazım, Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra zorluklarla karşı karşıya gelmiş ve canlılığını yitirmişti. Çağın problemlerini kendi eserlerinde yansıtmak isteyen şairler ve yazarlar, edebiyatın eksikliklerini hissetmişlerdi. Bu yüzden kendilerini edebî kurallar içinde esir gören şairler ve yazarlar bu hususu açıkça itiraf ediyorlardı.

Realist romancılığın öncüsü, Cemâlzade "Yeki Bud Yeki Nebud" (Bir varmış bir yokmuş) hikâyesinin önsözünde: "Ne yazık ki, İran'da, dedelerimizin yarattığı kurallardan dışarı çıkmayı, edebiyatın bozulması olarak alıyoruz. İran'ın siyasî istiptadı, edebiyata yansımıştır. Yazar kalemi eline alınca, okur yazar kitlesini dikkate almıyor. Kısaca edebî demokrasinin çevresinde dolaşmıyor. Şüphesiz bu tavır, İran'a ilerleme yollarını kapatmaktadır. Yazıklar olsun." diyor.¹¹

Bir kaç sene sonra Muhammed Ziya Heştrudî, "Müntahabat" adlı kitabının önsözünde: "Şüphesiz bizim edebiyatımız yenilik ve terakki yönünden, diğer ülkelerin edebiyat kervanından geri kalmıştır... Artık bugün klasik nesirler, gazel ve kaside söylemek, edebî ihtiyacımızı tatmin etmiyor." diyor.¹²

c. Eski – Yeni Tartışması

Birinci Dünya Savaşından sonra isyanlar ve hareketler daha da yoğunlaşmış, başka problemler de ortaya çıkmıştır. Devrim veya bir başka söyleyişte edebî yenilik, şairleri ve yazarları iki gruba ayırmıştır. Bir tarafta katı klasikçiler, klasik yöntemlerden uzaklaşmak istemezken, karşı grupta yenilik arayanlar tüm kuralları yıkmak isteyip, İran edebiyatında esaslı bir değişim yaratmak istemişlerdir.

Tahran'da (Rebiülevvel 1334 Hk / 1916) tarihinde bir grup genç tarafından bir edebî toplantı yapılır. İstekleri, yeni düşünceleri ve yeni fikirleri, klasik şiir ve nesir elbisesinde sunup, edebî devrimin sınırlarını belirtmek, eski büyük şairlere saygı göstermek ve Avrupa edebiyatından yararlanmaktır. Zamanla bu kurul büyüdü ve (1335 Hk / 1917) yılında "Danişkede" [fakülte] adını aldı.

¹¹ Yehya Ariyepur, Ez Sabâ ta Nima, Tehran, C. 2, s. 433.

¹² a. g. y., s. 434.

Danışkede toplantısının istekleriyle yaptıkları bir birine uymaz ve sosyal ve edebî yeniliğin taraftarı olan Tağı Rıfat'ın tepkisine sebep olur. Danışkede üyelerinden biri Sadî için yazdığı bir şiiri Zeban-i Azad"¹³ gazetesinde yayımlayınca, Mirza Tağı Han Rıfat,baş yazarı olduğu Teceddüd gazetesinde bu şiirin cevabında Danışkede üyesine "Müstehasat-i Edebî" [edebî fosiller] başlığıyla ve Bî-zeban [dilsiz] imzasıyla bir mizahî makale yazar (Rebiüssani 1336Hk / Ocak 1918M) ve bu makaleyi şöyle bitirir: "Benim ezimim, Victor Hogo'nun kırmızı şapkasını "Danışkede" kamusunun başında arama! Henüz Tahran gençlerinin mürekkebinde fırtına yaranmamıştır."¹⁴

"Danışkede" grubunun mensupları fazla direnmeden Tağı Rıfat'a hak verirler ve bu yazı da Teceddüd gazetesinin 79. sayısında yayınlanır.

Bu sırada "Zebân-ı Âzâd" gazetesinde Ali Asgar Taliganî imzasıyla "Mekteb-i Sadî" adlı bir makale yayımlanır. Bu makalede Sadî küçümsenmiş ve şöyle sorulmuştur : "Sadî'nin divanı nedir ki Fars dilinin secde edilecek putu olsun?" Beklendiği gibi, Tahran gazeteleri, Şiraz şairini korumak için birleşip, makalelenin küstah yazarını azarlamışlardır. Meliküşşura Bahar bu makalenin cevabında şöyle yazar: "Sadî defterini yırtıp atmak mı istiyorsunuz? Kendinizden hangi hünerleri ortaya koydunuz?" Böylece savaş bayrağı kalkmıştı; geri dönüş yolu da yoktu. Münasip bir fırsat arayan Tağı Rıfat, bu tartışmaları değerlendirerek, ciddî bir şekilde isyan başlattı.

Tağı Rıfat, "Teceddüd" gazetesinin 70-74. sayılarında "Bir Edebî İsyân" adlı makale yazar ve herkesin neden Sadî'yi suçladığını açıklar. Rıfat'a göre sosyal problemlerin çoğunun nedeni, millî eğitimin düzensizliği ve eğitimin birkaç cilt kitaba (Sadî, Hafız ve Firdevsî gibi şairlerin kitapları) dayanmasıdır. Ayrıca, "Sadî'nin makamını yüceltmek için milletin millî duygularını inkâr etmeye hakkınız yoktur" der.

¹³ Zeban-i Azad gazetesi demokrat fikirlilerin gazetesi idi. Müdürü Mavinüssaltana, yazarı Meliküşşura Bahar'dı ve Nevbahar gazetesinin yerine yayımlanıyordu.

¹⁴ Yehya Ariyenpur, Ez Saba ta Nima, Tehran, C. 2, s. 427.

Böylece, Tahran ve Tebriz gazetelerinin tartışması devam eder. “Danişkede” dergisi on sayıdan sonra kapanır. “Teceddüd”¹⁵ gazetesi ise Tebriz’deki siyasî olaylardan dolayı bir süre ara vermek zorunda kalır.

Tağı Rıfat ve yenilik taraftarı olan arkadaşları yalnız makaleleriyle değil, mazmun ve şekil bakımından eski tarz şiirden tamamen farklı olan şiirler yazıp çağın gazete ve dergilerinde yayımlanmışlardır. Tağı Rıfat, Ebülkasım Lahutî, Şems-i Kesmaî ve Cafer Hamneî’nin şiirleri kolaylıkla kabul edilmez. Bu defa genç şairler yazdığı şiirlerde kullanılmayan bazı yabancı kelimeleri, özellikle Türk edebiyatında olan ama Fars edebiyatında unutulmuş veya hiç kullanılmayan bazı Farsça ve Arapça kelimeleri kullanmakla, kendi aleyhlerine olan bazı tartışmalara yol açmışlardır. Böylece edebî değişime karşı olan grup, yenilik taraftarı olan şair ve yazarlara “Frenk-meab İranlılar” adını vererek alay etmişlerdir

d. Valide Hanı¹⁶ Farsçası

İran edebiyatında yenilik arayışında olan şairlere ve yazarlara tepki olarak, Seyyid Hasan Tağizade'nin müdürlüğünde, Berlin'de çıkan "Kâve" gazetesinin üçüncü sayısında (Recep 1338Hk / Mart1920) “Terakki-i zeban-i Farsî der Yek Karn”[Son Yüzyılda Fars Dilinin Gelişmesi] başlığı altında yeni edebiyat taraftarlarıyla alay eden bir makale yayımlanmıştır. Bu makalede, Mirza Salih Şirazi'nin (İran'da ilk gazeteyi çıkaran kişi, Ayrıca Avrupa'ya gönderilen ilk öğrencilerden biri) (1253Hk / 1837)'de çıkardığı gazeteden bir bölüm, “Vakai-i İttifakiye” gazetesinden¹⁷ iki bölüm, Abdülvahab Mü'tamidüddeve'nin “Gencine-i Mü'tamadî” adlı kitabından birkaç satır, Abdürrazak Denbeli'nin “Maasir-i Sultani”¹⁸ kitabından birkaç satır alınarak, “Hacı Mirza Ağası Devri Farsçası” adı verilir ve çağın gazetelerinden alınan altı parça metne de “Parlimani Devrinde¹⁹ Valide Hanı Farsçası” adı verilerek, karşı karşıya sütunlarda gösterilir.

¹⁵ Teceddüd gazetesi Ferredin 1296 Hş / Nisan 1886M den Şehriver 1299 Hş / Eylül 1889'e kadar Tebriz'de, 220 sayı yayımlanmıştır.

¹⁶ İstanbul'daki iş hanlarından birinin adıdır. O devirde Valide Hanı'nda yaşayanların büyük bir kısmını İstanbul'da yaşayan İranlılar oluşturuyordu. Böylece klasik edebiyat taraftarları, Türkçe'nin etkisi altında kalan bu grubun eserlerinin dilini küçümseme amacıyla, “Valide Hanı Farsçası” adını vermişlerdi.

¹⁷ Nasirüddin Şah'ın hâkimiyetinin üçüncü yılında, Emir Kebir'in Tahran'da çıkardığı gazetedir. İlk sayısı Cuma günü (5 Rebiyülsanî 1267 / Şubat 1851) de çıkmıştır.

¹⁸ 1241 Hk / 1825'de Tebriz'de yayımlanan ilk kitaplardan biridir.

¹⁹ Meşrutiyet devrinde: 1906-1911 arası.

“Kâve” gazetesinin 4.ve 5.sayılarında (Ramazan 1338 Hk / Mayıs 1920) da aynı başlık altında yazılan makalelerde o dönemin şiiirleri, klasik şairlerin şiiirleriyle karşılaştırılmıştır. Bu karşılaştırmada Mirza Mahmud Ganizade'nin bir kasidesi (1336 Hk / 1917) ve Ahmad Han Melik-i Sasani'nin “Nevruz-i Emruz ve Ümid-i Ferda” [Bugünkü Nevruz ve Yarınki Umut] adlı mesnevisinden bir kaç beyit, “Valide Hanı Edebiyatı” adıyla iki şiiir ile karşı karşıya konulmuştur. Bu şiiirlerden biri Mirza Tağı Han Rıfat'ın “Ey Cevan-ı İrani” [Ey İrani Genç] adlı şiiiri, diğeri (1330 Hk / 1911) de İstanbul'da yayımlanan “Ayine-i Dil” [Gönül Aynası] adlı şiiiridir. Seyyid Hasan Tağızade, bu örnekleri verdikten sonra son kararı okuyucuya bırakır.

“Kave” gazetesinde yayımlanan bu itiraz sözlerin ardından, “Azadistan”²⁰ dergisinde Tağı Rıfat, Seyyid Hasan Tağızade'ye şöyle cevap verir: “Kâve” gazetesindeki karşılaştırma üsulu doğru olamaz. Karşı karşıya konulan iki sütundaki metinlerde ne konu ne mana yönünden hiç bir benzerlik görülmemektedir. Benzerlik olmayan yerde nasıl bir ölçüyle karşılaştırma yapılır? Mesela Menuçehrî'nin kasidesiyle Hafız'ın bir gazelini karşı karşıya getirip "hangisi daha iyidir" diye soralım. Bu mantıklı olur mu?...”

İki taraf arasındaki tartışma benzer suçlama ve savunmalarla bir müddet daha devam eder ve Tağı Rıfat'ın beklenmedik ölümüyle kesilir.

e. Ebulkasım Lahutî

Lahutî mahlasıyla tanınan Ebülkasım İlhamî, (1264 Hş / 1860) Kirmanşah'da doğdu ve (1389 Hş / 1957) Moskova'da öldü. Genç yaşta şiiire başlayan Lahutî, on dokuz yaşında (1904M) tasavvufi şiiirlerini bir kitapta yayımladı. Tahran'daki tahsili sırasında özgürlükçü fikirleri işlediği şiiirlerini Kalküta'da çıkan "Hablülmetin" gazetesinde yayımlar ve bu yüzden şöhrete kavuşur. Tahsilini tamamladıktan sonra jandarma olarak görev yapar. Bu sıralarda Meşrutiyetçilerle tanışıp, hükûmet aleyhinde savaşıır. Başarılarının sonucu olarak (1285 Hş / 1906) Settar Han'dan iftihar nişanı alır.

Lahutî'nin Meşrutiyet dönemindeki şiiirlerinde Azerbaycanlı mizah şairi Sabir'in etkisi görülür. Lahutî, 17 Temmuz 1954 tarihinde Azerbaycan edebiyat tarihçisi Eziz Mir Ehmedov'a Moskova'dan yazdığı bir mektupta açıkça hiciv ve realizim metodunu Sabir'den öğrendiğini

²⁰ Azadistan. 20 Murdad 1299 / Temmuz1921. S. 2

itiraf etmiştir.²¹ Sabir'in "Terpenme amandır bala, qefletden ayılma" adlı şiirinden etkilenerek yazdığı manzumeyi belirtmiştir.²²

Lahuti'nin "Balam Lay" şiirinin ilk bendi:

Amed seher u mevsim-i kar est, balam lay

Hab-i to eger bais-i 'ar est balam lay

lay lay bala lay lay

lay lay bala lay lay

[Sabah olmuştur ve iş mevsimidir balam lay

Şimdi senin yatman ayıp sayılır balam lay

lay lay bala lay lay

lay lay bala lay lay]

Kum şehrinde jandarma komutanı olan Lahuti, rejim aleyhtarı olduğu gerekçesiyle tutuklanarak, ölüme mahkûm edilir. Daha sonra Hapisten kaçmayı başarır, İstanbul'a gider ve "Debistan-i İraniyan"da [İranlılar okulu] öğretmenlik yapar. Ayrıca Fransızca- Farsça "Pars" dergisini İstanbul'da neşreder. İran'a döndükten sonra Azerbaycan jandarma teşkilatında görev alır ve 1922 Şubat'ındaki Tebriz ayaklanmasına; -o zaman İran'ın Millî Savunma Bakanı olan Rıza Han'a karşı yapılan askeri darbeye- liderlik eder. Darbe hareketi sonuç vermeyince (8 Behmen 1300 / Ocak 1922) Rusya'ya kaçır ve bir daha İran'a dönmeyerek hayatında yeni bir sayfa açar.

Lahuti, Rusya'da Tacik Sovyet edebiyatı kurucuları arasında yer alır. Kominizmi benimser, S.S.C.B.Komünist Partisinde üye olur. 1924 Sovyetler Birliği'nde daha çok Tacikistan'da yaşar. İran şiirine bolşevik devrimciliğini ve sınıf mücadelesini getirmiş, siyasî

²¹ Şems-i Lengerudî, Tarih-i Tahli-i Şiir-i Nev, İntişarat-i Neşr-i Merkez, C. 1, 1370 / 1991, s. 65.

²² Sabir'in şiirinin ilk bendi şöyledir:

Terpenme amandır bala, qefletden ayılma

Açma gözünü xab-i cehaletden ayılma

Lay lay bala lay lay

Yat qal dala lay lay

Bak. M. E. Sabir, Hophopname, Tertip eden: Memmed Memmedov, Bakı, 1980, s. 32.

gazel tarzının temelini atmıştır.²³ Tağı Rıfat'tan on yıl önce, İran'da ilk serbest şiiri yazan (1288 Hş / 1919) ve Fars şiirinde realizm anlayışını getiren Lahutî'dir.

Lahutî yetmiş senelik ömrü boyunca, elli kıta²⁴ serbest şiir, yirmi kıta çarpara²⁵, on kıta Nima metodu²⁶ ve yirmi kıta da hece vezninde şiirler söylemiş, bir çok büyük manzume (poéma) yazmıştır. Lahutî, klasik manzumeler ve benzetmelerin dışına çıkmadan yeni kalıplarda şiir yazmaya çalışmıştır.

Şiirlerinde, yüzyıllar boyunca ele alınmayan kadın hakları ve adaletsizlik, sınıf çatışması, geri kalmışlık, batıl inançlara karşı mücadele yer tutar. Lahutî, hayatı boyunca Komünist devriminden başka bir şey düşünmedi. Modern şiir hususunda, Tağı Rıfat kadar hazırlıklı ve bilgili değildi. Dolayısıyla İran edebiyatındaki etkisi siyasî düşünceleriyle sınırlı oldu.

f. Şems-i Kesmâî

Babası aslen, Gilan eyaletinin Kesmay köyünden olduğu için Kesmaî soyadını kullanır. Şems (1262Hş / 1878'de) Yezd'de doğdu ve Hüseyin Erbabzade ile evlendikten sonra Rusya'ya gider. Ailesiyle on sene kadar Aşkabad'da kalır ve Rusça'yı orada öğrenir. Çay tüccarlığı yapan Hüseyin, ise edebî faaliyetlerde bulunur. İran'ın maarif ve kültür sahasında hizmet etmekten geri kalmaz. Bu nedenle, Hüseyin, İran devleti tarafından nişana layık görülür.

Birinci Dünya Savaşı başlayınca, Hüseyin Erbabzade iflas eder ve Aşkabad'ı terk etmek zorunda kalır. Ailesiyle beraber -Şems ve iki çocuğu, Sefa ve Ekber- İran'a dönen Hüseyin, Tebriz demir yolunda memur olarak işe başlar. Bu sıralarda Şeyh Mehemed Hiyabanî önderliğinde, millî Azerbaycan hareketi başlamıştır. Tağı Rıfat'da bu hareketi desteklemekteydi. Bu dönemde Şems, Tebriz'de "Tecedüd" gazetesi yazarlarının yanında Hiyabanî hareketini destekleyen yazılar yazar. Şeyh Mehemed, Erk binası çevresinde, toplantılar yaptığı zaman, Şems'de kadınlara tahsis edilmiş yerde durup, 5-6 yaşındaki kızı, Sefa'yı bir masa üzerine çıkartarak, ona kendi şiirlerini okutur. Çünkü o devirde Tebriz'de bir

²³ Azerbaycan Sovét Ensklopedisyası, "Lahutî" Maddesi, Bakú, 1982, C.6, s. 172-173

²⁴ Fars şiirinde bir mazmun üzere yazılan, vezinli ve kafiyeli bir kaç beyit demektir.

²⁵ Dörtlük veya rüba'î.

²⁶ İran'ın serbest şiirinin öncüsü tanınan Nima Yuşic'in ortaya koyduğu metod.

kadının herhangi bir mecliste kürsüye çıkıp, konuşması mümkün değildi. Ayrıca, Şems, ilk defa örtüsüz müslüman kadın olarak Tebriz'e geldi ve bu yüzden birçok azar işitti.

Bir kaç dil bilen ve iyi bir ressam olan oğlu Ekber ise bu sıralarda Gilan'daki çatışmalarda öldürülür. Aynı cephede savaşan ve Şems'in arkadaşı olan, Ebülkasım Lahutî, bu acı olay için "Ömr-i Gül" [Gül Ömrü] adlı bir şiir yazmıştır:

Der firag-ı gül-i hud ey bülbül
Ne fiğan berkiş u ne zarî kun
Sebr benma u burdbarî kun
Mekun aşufte muy çün sünbül²⁷

Aydın düşünceli, çalışkan, vatan sever ve sosyal bir kadın olan Şems, Farsça ve Rusça'yı iyi biliyordu. Her hâlde on yıl kadar kaldığı, Aşkabat'ta yeteri ölçüde Türkmen Türkçesi'ne aşina olduğu için, Azerbaycan Türkçesi'ni de kısa zamanda Tebriz'de öğrenmiş olmalıdır. Şems'in evi her zaman sanatçılar ve aydınların uğrağı olmuştur. Şems (1340 Hş / 1961)'de 78 yaşında Tahran'da vefat etti.

g. Cafer Hamneî

Tebriz tüccarlarından, Hacı Şeyh Ali Ekber Hamneî'nin oğlu, Cafer (1887) Tebriz'de doğar. Tahsili sırasında özel dersler alıp, Fransızca da öğrenir. Türkçe ve Fransızca aracılığıyla yeni şiirle tanışır. Fars şiirinin kurallarını bozarak, kıtalarını yeni kafiyeler ve mazmunlarla imzasız olarak yayımlar. Şiirleri "Hablülmetin", "Çéhrenüma", "Asr-ı Cedid", "Şems" gazetelerinde ve daha sonra "Danişkede" dergisinde yayımlanır. Şiirlerinde Türkiye'deki Servet-i Fünun şairlerinin etkisi görülür.

"Zindigani-i Men" adlı hatıralarında Ahmet Kesrevî, Cafer Hamneî'yi Şeyh Mehemed Hiyabanî'nin arkadaşı olarak tanıtır. Hatta kendisini Şeyh Mehmed'le tanıştıranın da Cafer Hamneî olduğunu söyler: "Tanıştığım arkadaşlardan biri Mirza Mehemed Ali Safvet, Mirza Ebülkasım Füyüzat ve diğeri Cafer Hamneî idi. Tahran Darüşşurası –Tahran'daki şura

²⁷ Ey bülbül, gülünün firağında fiğan ve ah u nâle etme.
Sabret ve başak gibi saçlarını perişan etme.

meclisinin topa tutulmasından sonra- dağıldıktan sonra Hiyabanî Tebriz'e geldiğinde Safvet ve Hamneî'nin evinde toplanıyorduk."²⁸

Ahmet Kesrevî, "Tarih-i Meşrute" adlı kitabında Cafer Hamneî'yi aynı zamanda bir mütercim olarak tanıtır: "1285 Hş / 1906 yılında, Müzefferüddin Şah, ilkokulların çoğaltılması emrini verdi; Çünkü ilkokulları milletin son umudu olarak görüyordu. Gençlerin o okulları bitirdikten sona tüm çaresizliklerin ortadan kalkacağı düşünülüyordu. Bakû'da çıkan "Hayat"²⁹ gazetesinin yazarı, Ahmet Ağayev, bu fikri eleştiren, bir yazı yazmıştır. Cafer Hamneî, bu yazıyı, Türkçe'den Farsça'ya tercüme ederek, "Hablülmetin" gazetesinde yayımlar."

h. Mirza Tağı Han Rıfat

Mehemmed Tebrizî'nin oğlu, şair, yazar ve devrimci gazeteci olan Tağı Rıfat, (1268 Hş / 1308 Hk / 1890) Tebriz'de doğdu. Öğrenim için, İstanbul'a giden Rıfat, orada Fransız dili ve edebiyatı bölümünü bitirdikten sonra Trabzon'da "Nasirî" adlı mektebinin müdürlüğüne getirildi. O dönemde, ticaret amacıyla Trabzon'da bulunan Azerbaycanlı tacirler kendi çocukları için, okul açmışlardı.

Birinci Dünya Savaşı sonunda (1295 Hş / 1916) Rus ordusunun Trabzon'a girmesiyle, Türkiye'yi terk eden Rıfat, Tebriz'e döndü ve Tebriz liselerinde Fransızca öğretmeni olarak çalıştı.

Bu sırada (Rusya ihtilalinden az sonra) Şeyh Mehemmed Hiyabanî ve arkadaşları -Tebriz ve Azerbaycan'ın diğer şehirlerinin temsilcilerinden oluşan 480 kişilik bir grupla – "Azerbaycan Demokrat Hizbi" adlı bir siyasi parti kurmuşlardı. Bu hareket kısa zamanda Azerbaycan millî hareketine dönüştü ve Hiyabanî önderliğinde "Azadistan" adıyla bir Azerbaycan hükümeti kuruldu. Altı ay İran'ın merkezi hükümetinden bağımsız olarak yaşayan bu millî hareket Ruslar'ın yardımıyla bastırıldı ve Hiyabanî öldürüldü. Hiyabanî'nin tüm siyasi hareketlerinde yer alan Rıfat, siyasi ve içtimai şiirler ve makalelerinin yanında, nutuklarıyla da Azerbaycan Demokrat Hizbi'ne değerli yardımlarda bulunur.³⁰

²⁸ Ahmet Kesrevî, Zindigani-i Men, Tehran, 1323Hş / 1944, s.49.

²⁹ Hayat gazetesi 1906'dan itibaren Bakû'da Ali ve Ahmet Ağayev (Ağaoğlu) tarafından Türkçe yayınlanan günlük gazete dir.

³⁰ Yehya Ariyenpur, Ez Saba ta Nima, Tehran, 1375, C. 2, s. 208-210.

Türkçe, Farsça ve Fransızca'ya hakim olan Rıfat her üç dilde de şiirler yazar. Ayrıca Trabzon'da bulunduğu yıllarda, Paris gazetelerinde "Bir İranlı" imzasıyla, ilmî edebî ve siyasî makaleler yazmıştır. Bu sebeple Fransız devleti, Trabzon konsolosluğu aracılığıyla Rıfat'a bir nişan gönderir. Rıfat'ın Farsça şiirleri ise Tebriz'deki "Teceddüd" gazetesinde yayımlanır.

İran'ın edebî ve içtimaî yeniliğine gönül veren Rıfat'a göre: "Eski edebiyatımız kendi kaynaklarından uzak, geniş bir mevzide birikmiştir. Katı kuralcı olarak, adlandırılan bu sert set ise birikmiş edebî potansiyel dalgalarını hapsetmiştir. Biz bu sahada bir cereyan yaratmalıyız dediğimiz zaman, tabii ki, amacımız bu seddi yıkmaktır."³¹ Daha sonra bu katı kuralları nasıl yıkılacağını açıkça göstermek isteyen Rıfat, bir şiir yazar. Bu şiir, hem şekil hem de mazmun yönünden klasik şairlerin şiirlerinden tamamen farklıdır. Bu şiirde kafiyelere dikkat etmez ve mısralarda eşitliğe önem vermez. Böylece, Rıfat, klasik şiir yanlılarının hücumuna uğrar.

O dönem Tebriz'de Tağı Rıfat'ın öğrencisi olan Habib Sahir³², "Kitab-ı Şiir-i Sahir" adlı kitabın önsözünde Rıfat'ı şöyle tanıtır : "...Bir sabah, genç, yakışıklı, siyah takım elbiseli ve renkli kravatlı, başında fes bir öğretmen sınıfımıza girdi. Fransız dili ve edebiyatı hocalığı yapan ve Osmanlı ülkesinde okumuş olan bu genç, Tağı Rıfat'tan başkası değildi. Üstelik yeni öğretmenimizin şairlik yönü de vardı. Türkçe, Farsca ve Fransızca şiirler yazıyordu. Önceleri onun şiirlerini öğrencilerin çıkardığı "Edeb" dergisinde sonra "Teceddüd" ve diğer gazete ve dergilerde okuduk. Rıfat, Servet-i Fünun şairlerinin söyleyiş tarzında ve yeni edebiyat akımında Farsça ve Türkçe şiirler söylüyordu. Kısa zamanda "Rıfat Mektebi" ortaya çıktı. Bu grupta Ahmet Hürrem, Tağı Berzger ve Yahya Mirza Daniş (Ariyenpur) gibi parlak şairler vardı. Bunun yanında, okulun müdürü olan Emirhizî ise klasik edebiyatla ilgili aruz ve kafiye dersleri veriyor ve genç şairleri kaside ve gazel yazmaya teşvik ediyordu. Oysa biz Rıfat

³¹ Ez Saba Ta Nima'dan nakl olunmuştur. Teceddüd gazetesi, 1 Rabiüssanî 1338, S.168.

³² Habib Sahir, 1282 / 1903'de Tebriz'in Sürhab mahalesinde doğdu. 1925'de liseyi bitirdikten sonra tahsil için İstanbul'a gider. 1934 yılından itibaren Tebriz, Zencan ve Hemedan liselerinde coğrafya öğretmenliği yapar. 1945'te Pişeverî hükümetinin kurulmasıyla millî meselelerle uğraşması sebebiyle işten çıkarılır. Bir müddet sonra affedilerek yeniden Erdebil ve Kazvin liselerinde öğretmenliğine devam eden Sahir, Tahran'a giddikten sonra emekliye ayrılır ve kendini tamamen şiire ve edebiyata verir. (Yavuz Akpınar, Azerî Edebiyatı Araştırmaları, İstanbul, 1994, s. 138-141.)

mektebini takip ediyorduk. Rıfat, gazel ve kasideyi beğenmiyordu. Emirhizî ise yeni şiirlere hakaret gözûyle bakıyordu."³³

Ayrıca, Habib Sahir, Yavuz Akpınar'a yazdığı bir mektupta Tağı Rıfat'ı şöyle tanıtır :

"İlk önce molla mektebhanesinde Kur'an ve şer'iyyat dersleri öğrenip, sonra yeni açılan medreselerde ilk tahsilatımı bitirip, "Medrese-i Mübarek-i Mehemmediyeye" lisesine yazıldım. O medresede, Trabzon'dan gelme Mirza Tağı Han Rıfat adlı bir genç ve aydın müellim bizlere Fransa dili ve edebiyatı tedaris ederdi. Rıfat Fars şiirinde yenilik yarattı. Mektebdeki genç şairler artık kaside, medhiyeyi, gazeliyyatı-mezeliyyatı bırakıp, aruz vezninde (Servet-i Fünun Edebiyatı ülgüsü) lirik ve içtimaî şiirler yazmağa başladılar. Men ise onlara goşulup Farsça, gâh da Türkçe yeni üsulda şiirler yazdım..."³⁴

Vaktiyle Teceddüd gazetesinde yayımlanan tenkidî makaleleri, Rıfat'ın siyasî ve sosyal görüşlerini ortaya koyar ve Tahran'ın tüm edebî çevrelerinin dikkatini çeker. Bu görüşlerle şair, Tahran gazetelerinin yazarlarına yenilik ve hürriyet dersi vermiştir.

Bu arada Azerbaycan'da Hiyabanî önderliğinde, "Azerbaycan Demokrat Hizbi" kurulur ve bu altı aylık mücadele boyunca, Hiyabanî, her gün Azerbaycan halkına, Türkçe nutuklar söyleyip, devrimcilerin ve partinin isteklerini açıklar. "Teceddüd" gazetesinin yazarı, Rıfat da bu nutukları Farsça'ya tercüme ederek gazetesinde yayımlar.

Bu sırada, "Azerbaycan Demokrat Hizbi"nin önderlerinden biri olan, Hacı İsmail Emirhizî, Azerbaycan bölgesinin adının "Azadistan"³⁵ olarak, değiştirilmesi önerisinde bulunur (15 Hurdad 1299 / 26 Haziran 1920). Böylece partinin organı olarak "Azadistan" dergisinin ilk sayısı yayımlanır. 4. sayı (20 Şehrivar 1299 / 11 Eylül 1920) yayımlanmadan önce Hiyabanî, Mühbirüssaltana emriyle öldürülür ve gazete bir daha yayımlanmamak üzere kapanır ve Azerbaycan millî hareketi susturulmuş olur. Hiyabanî taraftarları kaçıp, gizlenmeye çalışırlar. Tağı Rıfat ise "Ervenek ve Enzab" da olan "Kızıl Dizec" köyüne kaçar (Çarşamba 24

³³ Şems-i Lengerûdî, Tarih-i Tahlili-i Şiir-i Nev, Tehran, İntişarat-i Neşr-i Merkez, C. 1, 1370 Hş / 1991, s. 52.

³⁴ Yavuz Akpınar, 79. Doğum Günü Münasebetiyle Azerî Şairî Habib Sahir, Kardeş Edebiyatlar, 1982, S. 1, s. 4-7.

³⁵ "Hür ülke" veya "hürriyeti elde eden" anlamına gelir.

Şehriver1299 Hş / 1 Meherrem 1339 Hk / 15 Eylül 1920) ve burada asılmış olarak bulunur. Şah taraftarlarının öldürdüğü veya intihar ettiği yolunda rivayetler vardır.

Tağı Rıfat, "Azadistan" dergisinin ilk sayısında gençlere arkadaşlara hitapla şöyle der :
 "... Serbestçe düşünün ve hissedin. Düşüncelerinizi ve hissettiklerinizi yazın. Düşünceleriniz gerçeğe ve ilme dayanmalıdır. Hislerinizi ve ruhunuzu hiç bir yabancı etkinin altında bırakmayın. Her zaman samimî olmaya çalışın. Tenkitçinin bakış açısı ne olursa olsun tenkitlerini sevinçle karşılayın; Ama yeterli delil olmadan kendi düşüncelerinizi söylemeyin. Düşünceleri, tecrübe ve deneyimlerden sonra kabul edin. Özellikle gönlünüzde hüzne ve ızdıraba yer vermeyin, azimli olarak, yarınlara koşun."³⁶

Rıfat, Hiyabanî'nin yanında mücadele eder. Sanatını, kalemini, şiirini, hatta canını bu yolda feda eder. Onun kanaatine göre edebî yenilik edebiyata has bir olay değildir. Belki bir sosyal ve millî meseledir. Rıfat'ı serbest şiirin öncüsü ve temelini atan kişi olarak adlandırabiliriz. Ama ne yazık ki bu gerçekler günümüzde, İran'da unutulmuştur.

Rıfat serbest şiirin öncülerini; -Şems, Lahutî, Hamneî- bir araya toplayan kişi olmuştur. Mücadele sahaları ise "Teceddüd" ve "Azadistan" gazeteleridir. Rıfat'ın ölümünden kısa bir süre sonra (İsfend 1299 Hş / Mart 1921) Nima Yuşiç "Kıssa-i Reng-peride" [Soluk renkli hikaye] adlı şiiriyle ortaya çıkar. Rıfat yaptığı edebî mücadelelerle, Güney Azerbaycan ve İran edebiyatı sahasında serbest şiirin ortaya çıkmasına imkân yaratmış, bu ortamı Nima'ya hazırlamıştır.

1. Nima Yuşiç

Asıl adı, Ali İsfendiyarî olan Nima, (1897-1960) Mazenderan'ın Yûş köyünde doğdu. Çocukluk yılları, Yuş'da doğanın kucagında geçti. Okuma yazmayı köyün imamından öğrendi. On iki yaşında iken Tahran'daki "Saint Louis" adlı bir katolik okulunda öğrenimine devam etti. On beş yaşında iken bazen tarihçi, bazen de ressam olmaya hevesleniyordu, ama ona yardımcı olan okuldaki öğretmeni, şair Nizam Vefâ, Nima'yı şiir yazmaya sevketti.

Birinci Dünya Savaşı'nda savaş haberlerini Fransız gazetelerinden takip eden Nima, aynı zamanda Arap dilini de öğrenir. Bu yıllarda Tahran'ın edebî meclislerine katılan Nima,

Heyder Ali Kemalî'nin mağazasında Meliküşşüara Bahar ve Aliasğar Hikmet'in konuşmalarını dinliyor, tecrübelerinden yararlanıyordu. Nima, 22 yaşındayken Maliye Bakanlığı'nda memur olarak işe başladı. (1300 Hş / 1921'de) ilk şiir kitabı "Kıssa-i Reng-peride, Hun-i Serd"³⁷ [rengi atmış hikâye, soğuk kan] "Nima Nurî" imzasıyla yayımlanır. "Kıssa-i Reng-peride" şiiri, genç şaire ün kazandırmamıştır. Bir süre sonra (1301 Hş / 1922) "Ey Şeb" [ey gece] şiirini yazar. "Ey Şeb" şiirinin, Nima'dan önce serbest tarzda yazan şairlerin şiirlerinden bir farkı yoktu, ama şiirde insanları etkileyen ızdıraplı bir duygu hissediliyordu. Bu şiirin "Nevbahar" adlı edebî dergide yayımlanması ona bir başka önem kazandırır.

İran serbest şiirinin temeli olarak adlandırılan, "Efsane" şiirini 1922'de yazar.³⁸ Bu şiir "Mirzade Aşki'nin yayımladığı "Karn-i Bistum" [Yirminci Asır] adlı edebî-siyasî dergide yayımlanır. Daha sonra, Nima, Mirzade Aşki'ye şöyle bir mektup yazar :

"Efsane şiirini okuyanlar, şüphesiz aynı vezinde başka şiirler yazacaklar. Okuyup gülecekler... Hiç olmazsa ben insanların eğlenmesine ve gülmesine sebep olmuşum. Bu da bir tür sanattır ve bir kaç yıl sonra onlara doğru yolu gösterecektir. Benim şiirlerim, "çubuk"³⁹ gibidir, iki amaçlıdır. Hem tütün içmek için, hem de yürürken baston yerine kullanılabilir. Ben üzülmeden, kendime güvenerek, şiir söylüyorum... Halk denizdir. Bugün susarsa, sonuçta bir gün coşacaktır."⁴⁰

Nima'nın bu şiiri kendi zamanında büyük etki yaratır. Nitekim,"Mehemmed Ziya Heştrudî, Nima'yı ikinci "Sully Proh"yla karşılaştırır. Avrupa'da "Kırık Saksı"yla tanınan Proh gibi, Nima'yı da "Efsane" şairi olarak adlandırır.

Nima, mühafazakârlar tarafından sert tepkiyle karşılaşmamak için önce, şiirde küçük değişiklikler yaptı. Vezin ve kafiyeye dokunmadı. Yalnız, ardarda gelen kafiyelere bir mısra ara

³⁶ Azadistan, 15 Hurdad 1299 Hş / 1850, S. 1.

³⁷ Bu kitap, Nima Nurî imzasıyla Hurdad 1299 Hş (1850) tarihinde Tahran'da yayımlanmıştır. 30 sahifedir.

³⁸ Uzun olan bu manzumenin bir kısmını vermeyi yararlı gördük.

Der şeb-ı tire, divane-i ki û	[Karanlık bir gecede bir deli ki, o
Dil be rengi gurizan sipurde,	Kaçan (solgun) bir renge gönül bağlamıştır.
Der derre-i serd u halvet nişesti	Soğuk ve boş bir uçurumda oturmuş
Hem-çu sake-i giyahî fisurde	Kurumuş bir bitki dalı gibi
Mi-kuned dastani gam-âver	Keder getiren bir destan söylemektedir.]

³⁹ Tütün içmek için kullanılan uzun bir pipo.türü.

⁴⁰ Şems-i Lengerudî, Tarih-i Tahlili-i Şiir-i Nev, İntişarat-i Neşr-i Merkez, 1370 / 1991, C. 1, s. 105.

verdi. Nima bu şiirde her şeyi efsaneye bürür; aşk hikâyesini, mutsuzluğunu, sıkıntılarını, dile getirir.

Nima, (1305 Hş / 1926'de) yazdığı "Hanevade-i Serbaz" [Asker Ailesi] adlı bir diğer şiirde romantizmden, realizme kayar. Daha sonra, Astara'ya sürgün edilen Nima, bir müddet "Hekim Nizamî" okulunda öğretmenlik yapar. Nima sonra (1311 Hş / 1932'de) Tahran'a döner ve "Musikî" dergisinde "Erziş-i Ehsasat" [duyguların değeri] başlığı altında makaleler yazar. Nima, Efsane şiirini yayımladıktan on beş yıl sonra tamamen serbest şekilde olan "Kaknus"⁴¹ adlı şiiri yazar.

Nima, konu, şekil, vezin ve kafiye hakkında düşüncesini şöyle dile getirmiştir: "Edebiyatımızın her yönüyle değişmesi gerek. Yeni konular da yeterli değil, ayrıca bir mazmunu geliştirip, yeni bir şekilde ifade etmemiz de yeterli değil. Kafiyeleri ileri, geri kaydırmak, mısraları uzatıp, kısaltmak da önemli değil. Önemli olan yöntemini değiştirmektir. İnsanların bilinç dünyasındakileri şiire aktarmamız gerek.

Birinci Dünya Savaşı yıllarının çalkantıları, Şems-i Kesmaî, Cafer Hamneî ve Mirza Tağı Han Rıfat gibi şairleri uyandırmıştı, ama tüm bu heyecanlara rağmen, çabaları büyük bir sonuç vermedi. Tağı Rıfat'ın söylediği gibi "Bu kadar zahmetten sonra, kağıtların üzerinde, birkaç yanlış lafz, bir kaç vezinsiz ibare ve birkaç düzensiz şiirden başka bir şey ortaya çıkmamıştır."⁴² Böylece bu şairlerin yarım bıraktığı ve tamamlayamadığı yolu, Nima, devam ettirdi ve modern şiir sahasında, yoğun çalışmalarını neticesinde bugünkü İran şiirinin kurucularından biri oldu. Pek çok şairi etkileyerek, geriye artık beğenilen bir çok şiir bıraktı.

⁴¹ Kaknus efsanevi bir hoş sesli kuş ismidir. Bu kuşun ömrü sona erince diğer arkadaşlarıyla bir araya gelip gagalarını bir birine sürerek ateş yakarlar. Böylece kendi vücudunun külünden yeni bir Kaknus doğar.

⁴² Teceddüd gazetesi, Şaban 1336 Hk / 1917, S. 125.

I. BÖLÜM

1. HAMİD NUTKİ'NİN HAYATI

Hamid Nutki, (11 Eylül 1920 / 22 Şehriver 1299) de Tebriz'in Sürhab mahallesinde, tanınmış bir ailede doğdu. O, bir sohbetinde doğum gününü şöyle anlatır:

“Doğumum çox ecaýib bir doğumdur. Şeyx Mehemed'in öldüğü güne tesadüf eder. O gün Şeyx Mehemed'i öldürmüşler, şehirde hay huy var, qatillerin şadlıq étdikleri gündü ve béle bir melmus hay huyun içerisinde anam qorxar ve meni bir az téz dünyaya getirir. İndi Şeyx Mehemed benim için bir yaxşı tarixdir.”¹

Tebriz'de birkaç ilk mektebe girip çıkar. Bu günlerini şöyle anlatır:

“İlkokul günlerim çox yaxşı başlamadı. Çünkü ele avuca sığmayan bir çocuk idim. İlk okuldayken bir gün öğretmenim, benim ders oxumamı istedi ve men cevab vermekden sakındım. Öğretmen, neden okula geldiğimi sorunca; “Men gelmedim ana babam gönderdi” dedim ve bu olay okuldan atılmama sebep oldu. Elime verdikleri mektubda, benim ders oxuyamadığımı, en yaxşısı bir sanat öğrenmiemi tavsiye etmişlerdi. Men ise bu xeberi sevinçle anama götürdüm.”²

Hamid Nutki, bu olaydan sonra okulunu değiştirmek zorunda kalır ve bu olayı da şöyle anlatır:

“Nihayet çocuk ruhundan anlayan bir genç öğretmen, meni öz mektebine aldı. “İttihad-i Növber” adlı bu mekteb bir molla tarafından idare édilen, yarî ürfî-yarî dinî bir medreseyle yeni usul okul arasında öğretim yeri, bir mekteb idi. Men istediğim sınıfta otururdum. Böylece şevke geldim ve şiddetle derse devam étdim. O, mene okulu sévmeği öğretti; Amma nasıl

1 Hamid Nutki'yle Müsahibe, Varlıq, Tehran, Yaz 1375 / 1996, S. 101-2, s. 52-60. Bu alıntıda ve bundan sonrakilerinde Hamid Nutki'nin ifadesi ve imlâsı aynen korunmuştur.

2 Hamid Nutki'yle yaptığımız görüşme (Banda kaydettiğimiz görüşmeden deşifre edilmiştir), 5 Kasım 1998.

öğrettiğini ve nasıl sévdirdiğini bilmirem. Çünkü insan dünyada nifret étmesini xatırlar, amma nasıl sévdiğini xatırlaması mümkün déğil.”³

Babasının işi sebebiyle Astara’ya giden Hamid Nutki, tahsiline “Hekim Nizamî” adlı bir okulda devam eder. O sıralarda, İran’da serbest şiir cereyanının öncüsü olarak tanınan, ünlü şair Nima Yuşic’in de sürgün olarak bu okulda edebiyat öğretmenliği yapmakta olduğunu, hatırlıyor:

“Köşede bucaqda bir adamı görürdüm gelir, gédir. Ona çox hörmət édirler. Sonra belli oldu ki, Nima Yuşic imiş. Elbette men Nima’yı görürdüm déyebilmerem, ancaq o, meni görmedi déyebilirəm.”⁴

Tebriz’e dönünce “Rüşdiye” adlı bir okulda, dokuzuncu sınıfa kadar devam eden Hamid Nutki, o zaman Tebriz’in tek lisesi olan “Firdevsî” lisesine geçer ve Fen Bilimleri bölümünü tercih eder. Firdevsî lisesinde okuyan Hamid Nutki, o sırada coğrafya hocası olan Habib Sahir’i şöyle tanıtır:

“Bu adam çox zayıf vücutlu, baş aşağı, sessiz ve sakin idi. Amma evvel gündən anlaşıldı ki, bu yumuşaqlığın altında bir sıldırım qaya berkligi var. Her gün Eynalı dağına çıxıp, gezerdi. Tebietin âşığı idi. Menim büyük babamın qomşusu ve dayımın yakın dostu idi. Tehran’a getdikten sonra, teze şe’r dediği zaman her هفته cüme günleri, bizim éve gelip, hemişeki sendelin üstünde oturup, şe’r oxurdu. Déyebilirəm ki, bir zamanlar bir çox şe’rinin yegâne eşideni men idim. O adamın, derin derin me’naları işlediğini görürdüm. Çox yaxşı şair idi. Mehriban bir insan ve çox hassas bir mövcud idi. Çekdiği ezab ve ezziyetlerden çox güzel şe’rlər çıxardı ve her şe’ri ile “Key şe’r-i ter engized hatir ki, hezin başed”⁵ mısraını tekzib éderdi.⁶ O hassas vücudun, sahibi sonunda kulağından rahatsız olup, sağır oldu.”⁷

³ a. g. y.

⁴ Hamid Nutki’yle Müsahibe, Varlıq, Tehran, Yaz 1375 / 1996, S. 101-2, s. 52-60.

⁵ Key şe’r-i ter engized hatir ki hezin başed

Yek nükte ezin ma’na guftim u hemin başed

[Kederli gönülden latif şiir ortaya çıkmaz.

Bu gerçek sözden bir nükte söyledik ve asıl istenilen de budur.]

⁶ Hamid Nutki’yle Müsahibe, Varlıq, Tehran, Yaz 1375 / 1996, S. 101-2, s. 52-60.

⁷ Hamid Nutki’yle yaptığımız görüşme, 5 Kasım 1998.

Hamid Nutki ile Sahir'in ilişkileri daha sonra da devam etmiştir. Hamid Nutki, Habib Sahir'in bir şiir kitabı için Farsça bir makale yazmış ve bu makale şair tarafından da beğenilmiştir. Hamid Nutki, "Bir Ovuc İşiq Üçün"⁸ adlı şiirinde, öğretmeni Sahir'i anlatmıştır.

Hamid Nutki, 1939'da liseyi bitirir ve Tahran'da ilk defa uygulanan üniversite sınavlarına katılır. Lisede fen bölümü tercih eden Hamid Nutki, üniversitede sosyal bilimler bölümünü seçer ve 1942'de Tahran Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nden mezun olur.

Hamid Nutki aynı yılların sonunda Türkiye'ye gelir ve İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nde doktora programına girer. İstanbul'da ilk altı ayının çok zor geçtiğini söyleyen şair, ilk günlerde İstanbul Üniversitesi civarındaki mezar taşlarından çok korktuğunu ve o mekânların yanından ihtiyatla geçtiğini söylemektedir. Bu duygusunu 1946'da İstanbul'da yazdığı "Xezel"⁹ adlı şiirinde de hissedebiliriz:

"... Yıxılmış ocaqların külleri misali soyuq
Köçmüş kârvanların izlerinde yaşayıram
mezartaşları kimi sönmüş hayatın qısır xatirelerini
daşıyıram."

Dr. Cevat Heyet, Hamid Nutki'yi Hukuk Fakültesini bitirdiği yıllardan itibaren tanımaktadır. "Her Rengden" adlı şiir mecmuasının önsözünde, Hamid Nutki'yi, şöyle tanıtır: "Ustad Hemid Nutki'yi elli üç ildir tanıyıram ve onun en yakın dostlarından biri olmaqla bextiyaram. Bundan elli üç il qabax, Sipehsâlâr mescidinin bir hücresinde yeni rehmete géden dostum Dr. Mehemmedhesen Lütfi bizi tanıştırdı. O zaman, men Tıp Fakültesi'ne yeni başlamışdım. O, da Huquq Fakültesini yeni bitirmişdi. Ondan sonra atamın Dr. İbrahim Berziger ve bir néçe Azerbaycan ricaliyle qurduğu "Azerbaycan Cem'iyeti"nde sıx sıx görüşürdük. Cem'iyetin öz adına çıxardığı gazetesi, cem'iyetin feal üzvü ve aparıcısı Dr. İbrahim Berziger idare éder ve gazetin baş meqalelerini Hemid Nutki yazardı. Çox geçmeden bizim dostluğumuz sıxlaşdı. Daha o zaman da Fransız ve Türkiye gazetelerini oxur ve faydalı gördüğü materyallardan gazetemizde istifade éderdi. Bir

⁸ Her Rengden—Dünenden Bugüne, Yayınlayan: Doç. Dr. Yavuz Akpınar, Ankara, 1996, s. 169-170.

⁹ a. g. y., s. 114.

müddet sonra Türkiye'nin deveti üzere bir grup telebe orada oxumaq üçün hazırlandıq. Bu sırada, men, İstanbul Türkçe'sini yeni oxumağa başlamışdım. Me'lumatımı ikmâl etmek için arkadaşım Hemid Nutki'den ders almağa başladım. Sonra, birlikde İstanbul'a gëtdik ve beş il orada qaldığımız müddetde sıx-sıx görüşdük... Hemid Nutki, o zamandan diğër telebelerden ferqlenirdi ve genç bir alim kimi tanınmağa başlamışdı. İstanbul'da çıxan, Türkçe gazetlerden başqa, Fransızca basılan "İstanbul" gazetesinde dahi onun méqaleleri neşr olunurdu."

Hamid Nutki, Türkiye'ye gelmeden önce, Şehriyar'la da tanışmış, onun yakın arkadaşı olmuştur. Hamid Nutki, Şehriyar'la ilk tanıştığını şöyle anlatır:

"O zaman Şehriyar Kişaverzî [zıraat] bankasında çalışıyordu. Bir gün mene dëdiler ki, bu Şehriyar'dır. Men élebildim ki, bir melikdir; Gelmiş, orada oturmuş. O qeder ona baxdım ki, Şehriyar teecüb étdi. Eşiğe çıxdı; Dëdi ne var, ne isteyirsen? Dëdim: siz Şehriyarsız? Dëdi: oğlum benim tacım macım yoxdur. Dëdim: men sizin tacınıza göre gelmedim, sizin şé'rinize göre geldim. O da, benim bu sözümü beğendi ve gëtdi. Bir müddet sonra, Dr. Lütfi ile Şehriyargile gëtdik. Tehran'da bir küçük otağı vardı. Bir az bize şé'r oxudu, sonra bir az da saz çaldı."¹⁰

Hamid Nutki, Şehriyar'a Türkiye'ye gitmek istediğini söyleyince, Şehriyar, Türkiye'de kullanılan latin harflerini bir türlü anlamadığını, mümkün olursa "Tevfik Fikret Divanı"nın eski yazısını bulup, göndermesini söyler. Hatta Nutki'ye Fikret'in şiirlerini okumasını ve ezberlemesini de tavsiye eder. Çünkü Tevfik Fikret, Şehriyar'a göre "son yüz yılın mucizesidir!"

Bu istek üzerine Hamid Nutki, İstanbul'da sahaflar çarşısındaki eski kitapçıları dolaşır, ama Fikret'in Arap Alfabetiyle basılan "divanını" bulamaz; yerine yeni harflerle basılmış kitabını alır ve okur. Böylece Şehriyar'a hak verir.

Hamid Nutki, tahsilini tamamladıktan sonra İstanbul'da tanıştığı Ayten Bayraksan'la evlenir. 1948'de İran'a döner ve iş hayatına başlar. Hamid Nutki'nin çalışma hayatının başlamasıyla öğrencilik hayatı biter, fakat hiçbir zaman öğrenmek susuzluğunun geçmediğini ve hep öğrenmek isteğini içinde taşıdığını söyler.

¹⁰ Hamid Nutki'yle Müsahibe, Varlıq, Tehran, Yaz 1375 / 1996, S. 101-2, s. 52-60.

İran'a döner dönmez ilk günlerden itibaren iş aramaya başlayan Hamid Nutki, aynı zamanda Maarif Bakanlığı'na da üç dilekçe verdiğini söyler: Birinci dilekçeyi üniversiteye, ikincini liseye ve üçüncüsünü de bir ilkokula verir. Dışişleri Bakanlığı'nda da iş fırsatı bulamayınca, bir gazete ilânı dikkatini çeker. Nihayet, 1948'de İran'da "Anglo Iranian Company"de tesis edilen "İletişim ve Halkla İlişkiler Dairesi"nde çalışmaya başlar.

1936'dan beri Tebriz, Tahran gazete ve dergilerinde yazmış olduğu yazılar dikkate alınarak, çalıştığı şirket tarafından [70,000 işçi ve memur için çıkarılan] "Haberha-yi Ruz" [günün haberleri] adlı gazetenin önce redaktörlüğüne ve daha sonra (1951'de) imtiyaz sahipliğine ve başyazarlığına getirilir. Bu tarihten itibaren, Musaddık hareketiyle beraber, kamulaştırılmış olan İran Petrol Sanayii'nin, petrol mıntıkasında yeni kurulan şirketi; "İletişim ve Halkla İlişkiler Müdürlüğü"ne de getirilir. Daha sonra "Uluslararası İran Petrol Konsorsiyomu" oluşturulunca Hamid Nutki, bu yeni kuruluşta "İletişim ve Halkla İlişkiler Müdürlüğü" görevine atanır.

1962'de Tahran'a tayin edilir. Böylece en yakın arkadaşlarından biri olan, Dr. Cevat Heyet'le yeniden bir araya gelir. Dr. Cevat Heyet, "Her Rengden" adlı kitabın önsözünde:

"Uzun iller bizim élaqelerimiz kesilmiş oldu. Sonra Tehran'da bir birimize qovuşduq ve ustad Tehran'a köçdükdən sonra görüşmelerimiz xususî bir edebî mehfele çevrildi. O yıl rehmətli ustad Şehriyar'ı ailesiyle beraber Tahran'a getirdik ve beş ay evimizde qonaxladık. Ustad Şehriyar'ın vücuduyla mehfelimiz daha da canlandı ve cazibeli, iki dilli edebî mehfeline çevrildi."¹¹

diyor.

Hamid Nutki, çalıştığı şirket tarafından 1966'da Londra'ya gönderilir ve 1968'de İran'a dönünce "İran Millî Petrol Şirketi"nin "Halkla İlişkiler Danışmanı" ve "Yayın Umum Müdürü" görevlerine getirilir. O yıl, Tahran'da yeni açılmış olan, "Sosyal İletişim Bilimleri Fakültesi"nde ders vermek için "İran Millî Petrol Şirketi"nden kendi isteğiyle emekliye ayrılır ve bu fakültenin resmî öğretim üyesi kadrosuna geçer ve 1349Hş / 1970'de "Müdiriyet ve Revabet-i Umumi"¹² [Yöneticilik ve Genel İlişkiler] kitabını yazar. Daha sonra 1972'de söz konusu olan fakülte tarafından, çeşitli iletişim programlarını yakından

¹¹ Hamid Nutki (Aytan), Her Rengden, Tebriz, 1375 / 1996, s. 8.

araştırmak için A.B.D'ye gönderilir ve orada oniki üniversite ve fakültede incelemeler ve araştırmalar yapar.¹³

Hamid Nutki, İran'a dönünce, "Sosyal İletişim Bilimleri Fakültesi"nin "İletişim ve Halkla İlişkiler Bölümü"nü başkanlığına getirilir. Başkanlık görevi, 1979 ihtilalinden sonraki yıllara kadar devam eder. 1979 ihtilalinden sonraki yıllarda, İran'da üniversitelerde öğretime ara verildiğinden yabancı dil öğreten kurslarda görev alır ve Tahran'da Türkiye Türkçesi okutur. Bu dersler büyük bir ilgiyle karşılanır.

1983'de "Sosyal İletişim Fakültesi" nin dekanlığına tayin edilir ve aynı zamanda yeni kurulan "Allame Tabatabayî Üniversitesi" rektörlüğünün danışmanlığına getirilir. Dekanlık görevini, bir yıldan fazla sürdürdükten sonra 1984'te kendi isteğiyle ayrılır. Bu tarihten sonra anlaşmalı olarak, hocalığa devam eder.

1989 yılında "Edinburg Üniversitesi" tarafından İngiltere'ye davet edilir ve bu üniversitede "İslam ve Orta Doğu Araştırmaları Bölümü"nde doktora sonrası öğretim üyesi olarak işe başlar. Hayatı boyunca yaşam sevinciyle dolu olan Hamid Nutki, kanser hastalığı dolayısıyla tedavi gördüğü Nottingham şehrinde (25 Tir 1378 / 2 Rebiülevvel 1420 / 16 Temmuz 1999) tarihinde vefat eder. (1 Mordad 1378 / 9 Rebiülevvel 1420 / 23 Temmuz 1999) tarihinde hastalık ve sağlığı boyunca hep yanında olan eşi Ayten hanımın isteği üzerine, cenazesi Türkiye'ye getirilerek İstanbul'da Şişli Cami'inde kılınan cenaze namazından sonra Zincirlikuyu mezarlığında toprağa verilir.

Merhum Hamid Nutki için (3 Mordad 1378 / 25 Temmuz 1999) tarihinde İstanbul Üniversitesinde ve aynı gün Tahran'da Allame Tabatabaî Üniversitesinde saat 18'de anma toplantısı ve (4 Mordad 1378 / 26 Temmuz 1999)'da Tahran'da Hamneiler Cami'inde anma merasimi yapılmıştır.¹⁴

Ayrıca (14 Şehriver 1378 / 5 Eylül 1999) tarihinde Tahran'da "Varlık" dergisi yazı kurulu ve bu derginin okuyucuları tarafından "Şafak Kültürsarayı"nda ve (16 Mehr 1378 / 8 Ekim 1999) tarihinde Tebriz'de bir anma toplantısı yapılmış; birçok Azerbaycanlı şair ve yazar burada bu çok sevilen şair ve yazar hakkındaki duygularını dile getirmişlerdir.

¹² Bu kitap yeni iletişim dalında İran'da yazılan ilk kitaptır.

¹³ Bu yıllarda A.B.D'de tanınmış iletişim uzmanlarıyla görüşür. Mesela İletişim dalında dünyada ikinci kişi tanınan Edward Bernands veya Zygmond Freud'la görüşmeler yapar.

¹⁴ Hemşehrî gazetesi, Tehran, 25 Ağustos 1999, S. 1885, s. 14.

2. EDEBİ, FİKRİ, İLMİ FAALİYETİ

Hamid Nutki'nin sanat hayatı, talebelik yıllarına dayanır. 1935 yılından itibaren Tebriz'de çıkan Farsça "Şahin" gazetesinde makaleler yazar. Edebiyat merakının ne zaman başladığını şöyle anlatır:

"Menim atam edebiyatçıydı. Ev kitapla doluydu. Atam, qedim gazeteleri koleksiyon halına getirirdi. Men, "Nesim-i Şimal"¹⁵ ve "Molla Nesreddin"¹⁶ gazetelerini oxurdum. Meliküşşüara Bahar'ın¹⁷ çxkardığı haftalıq "Növbahar"¹⁸ gazetesini o qeder oxumuşdum ki, her terefin ezberiydim. "Şahin" adlı gazetenin de çox kiçik yaşdan, ye'ni orta mektebin birinci sınıfından oxurken, meqale yazarı oldum ve éle yazı xesteliğim de oradan başladı."¹⁹

Hamid Nutki şiire ilgi gösterme sebebini de şöyle yazar:

"Amma şé're gelince, atam şé'r yazardı. Men de atamdan dalı qalmağ istemezdim. Atamın kitaplığında, bir kaç rafda, çeşitli Fars şairlerinin divanları vardı ve zaman zaman Tebriz şairlerinden, misafir gelince, özünden bir şé'r meclisi oluşurdu. Kimi zamanlar ustadlardan söz edilirdi. Sabir, Tebrizli La'lî, hassas günlerde Sarraf'ın ağıtları ve gazelleri, âdeta bir gözel diksiyon inşad edilirdi. Men de bir köşede oturup, onuç yaşının bütün heyecaniyle qulağ kesilirdim."²⁰

Şairin, ilk yazdığı şiirleri hakkındaki görüşleri şöyledir:

"İlk mısralarım Sabir'in²¹ etkisiyle, babamın dostlarının satirik betimlemesiydi. Babamın tepkisi, onları yırtmama ve benliğimden

¹⁵ Seyyid Eşrefeddin-i Kazvinî'nin meşrutiyet devrinde, Reşt şehrinde çıkardığı mizahî-edebî gazete dir. Bu gazetenin ilk sayısı (2 Şaban 1325 / Eylül 1907)'de yayınlanmıştır.

¹⁶ Celil Memmedguluzade'nin 1906'da Tiflis'te çıkardığı mizah dergisi.

¹⁷ Meşrutiyet devri şair ve yazarlarından biri olan Mirza Mehemmed Tağı Bahar, 1304 Hk / 1886'de Meşhed şehrinde doğdu. Genç yaşlarında İstanbul'daki Encümen-i Saadet mensupları ve Bakü aydınlarıyla ilişkisi olmuştur.

¹⁸ Nevbahar siyasi-edebî bir gazete olarak, 1328 Hk / 1910'de Meşhed şehrinde yayınlanmıştır.

¹⁹ Hamid Nutki'yle Mühahibe, Varlıq, Tehran, yaz 1375 / 1996, S. 101-2, s. 52-60.

²⁰ Hamid Nutki'nin bize gönderdiği faks, 30 Ekim 1998.

²¹ Azerbaycan'ın şairlerinden bir olan MirzeEliekber Sabir, 1862'de Şamahı şehrinde doğmuş. Şiirleri daha çok o dönemin meşhur mizah dergisi olan Molla Nesreddin gazetesinin 8.sayıdan itibaren yayınlanmıştır.

büsbütün atmama neden oldu; öyle ki, geçmişte bir zaruret üzere ne kadar uğraştımsa anımsıyamadım. Sonra mekteb hocaları beni Farsça yazmaya sevk ettiler... ”²²

Böylece Hamid Nutki'nin babası Seyyid Hasan'ın da eczacı olmasına rağmen edebiyat ve şiirle yakından ilgilendiğini görüyoruz. Ayrıca şair ve öğretmen, Tağı Rıfat'ın çıkardığı “Teceddüd” gazetesinin 45.sayısında (Perşembe 16 Zihacce 1335Hk / Eylül 1917) Seyyid Hasan Nutki'nin Dördüncü Şura Meclisi [Dördüncü Anayasa Meclisi] hakkında yazdığı bir şiir dikkat çekicidir:

Dustan birun konid ez meclis in eğyar râ
 Çun vücud-i gayr zâhir mi-koned esrar râ
 Def-i zülm-i zaliman teklif-i meşru-i şumast
 Dûr sazid ez muhit-i memleket eşrâr râ
 Def-i şerr-i zaliman, teb'id-i eğyar ez miyân
 Ez ehem-i vacibat amed heme ehrar ra
 Devr devr-i intihab est ey refiğân! Himmetî
 Muntahab bayed numuden cümle eğyar râ
 Çare-i derd-i vatan emruz başed ettehad
 Key tevan bi- ettehad ez piş borden kar râ
 Tuhm-i yekrengî bebayed kaşt der sahra-i dil
 Ta ki betvan ahz kerd ahır ez an esmar râ
 Meyve-i mahsul bayed çid ez bağ-ı amel
 Piş ez an vakti ki rized berf berg-i eşcar râ
 “Nutkiya” teklif-i millet başed imruz ettefak
 ver ne carî kerd bayed ez du çeşm enhar râ²³

²² Hamid Nutki'nin bize gönderdiği faks, 30 Ekim 1998.

²³ [Dostlar, meclisten bu yabancıları çıkarın;
 Çünkü yabancıların olması, sırları ifşa eder.
 Zülüm edenleri defetmek sizin şer'i teklifinizdir.
 Bu şer kimseleri memleketten uzaklaştırın.
 Zülüm edenleri defetmek ve yabancıları aramızdan teb'id etmek,
 hürriyetçilerin gereken işlerindedir.
 Bu devr seçme devridir, arkadaşlar himmet edin
 Tüm yabancıları aramızdan seçip (ayıklamak) gerekir.
 Bugün vatan derdinin çaresi birliktir.
 Ne zaman birlik olmadan işler yürümüştür?
 İşlerimizin sonucunu almak istiyorsak,

Gençlik yıllarından itibaren şiirler ve makaleler yazmaya başlayan, Hamid Nutki, Tahran'a gittikten sonra (1939) "İttılaat", "Merdân-i Kâr", "Demavend", "Haverzemin", "Kanun" ve benzeri gazetelerde yazmaya devam eder. İran'ın en etkili gazetelerinden biri olan, "Keyhan" gazetesinin kurucularından biri olan Hamid Nutki, bu konuyu şöyle anlatır:

"Ben, bu gazeteni Abdürrehman Feramerzî, Prof. Mustafa Misbahzade ve özellikle beni bu yola sevkeden hocam, Prof. Hasan Şehidî Nuraî gibi zamanın tanınmış simaları yanında [özümü] bu kocaman gazetenin kurucularından addediliyordum."²⁴

"Suhan", "Areş", "Şahin" ve "Sehend" dergi ve gazetelerinde makaleleri çıkar. Özellikle "Fars şiirinde kafiye meselesi" başlığı altında bir dizi makalesi "Areş"te yayımlanır. İki yıla yakın bir müddette "Siyah u Sefid" ve "Ziba u Zendeği" dergilerinde sosyal ve edebî makaleler yazar. Aynı zamanda Tahran'da "Azerbaycan Cemiyeti"nin çıkardığı, "Azerbaycan" gazetesinin başyazarı olur.²⁵

Hamid Nutki, "Azerbaycan Cemiyeti"nin kuruluşunu şöyle anlatır:

"Déye bilirem İkinci Dünya Muharibesi ve Riza Şah'ın textden düşürülmesine gédib çıxır, merhum Ağa Mirza Eli Ağa Heyet, Dr. İbrahim Berziger ve bir neçeleri Tehran'da Azerbaycan Cemiyeti kurdular. Bu Cemiyetin resmî gazetesi, "Azerbaycan" gazetesinin başyazarlığına meni seçmişlerdir."²⁶

Türkiye'de tahsiline devam ettiği yıllarda (1949) "Yek saet ba Divan-i Kaani" [Kaani Divanıyla Bir Saat] adlı kitabı dostu Yaşar Şinasî ile birlikte yazar ve Tahran'daki "Çehr"

gönül sahrasında birlik tohumu ekmeliyiz.
Kar yağmadan ve ağaçların yapraklarını dökmeden önce,
ağaçların meyvesini iş bağından toplamamız gerekir.
"Ey Nutki" bugün milletin görevi ittifaktır.

Böyle olmazsa iki gözümüzden nehirler akıtmamız gerekir.]

²⁴ Hamid Nutki'nin bize gönderdiği faks, 18 Eylül 1998.

²⁵ a. g. y., s. 2.

²⁶ Hamid Nutki'yle müsahibe, Varlıq, Tehran, Yaz 1375 / 1996, S. 101-2, s. 52-60.

matbaasında bastırır.²⁷ Bu onun basılan ilk kitabıdır. Daha sonra “Dünyanın 25 büyük Gazetesi” adlı Farsça araştırması, tefrika halinde “İttılaat” gazetesinde yayımlanır.²⁸

R.C.D. tarafından İran’da yayımlanan “Atatürk”²⁹ biyografisini Türkçe’den Farsça’ya çevirmiştir.³⁰ Bu tercüme, zamanında İran’da ilgiyle karşılanmıştır. Nitekim, İran Öğretmen Okulları Genel Müdürlüğü tarafından hem konusu hem de güzel Farsçası sebebiyle, okullarda okutulacak, örnek kitaplardan biri olarak tavsiye edilmiştir.

Hamid Nutki, aynı zamanda Ali Nihat Tarlan’ın “Naili” hakkında yazdığı küçük bir eseri de Farsça’ya tercüme etmiştir. Yazar, bu iki tercüme hakkında şunları söyler:

“R.C.D.(Regional Cultural Institute) yayınlarında, Atatürk’ün 200 küsür sayfalık biyografisini Farsça’ya çevirisinden maada, burada söz konusu olması münasip görünen, merhum Prof. Ali Nihat Tarlan’ın “Naili”³¹ hakkındaki bir risalesinin Farsça’ya çevirisidir. Ben risalenin hacmine göre uzun sayılacak bir “giriş” yazımda (o zamanki durumda sorunlar yaratma riskini göze alarak) Türk Dili, şiiri ve edebiyatını konu edindim. “Héyderl Babaya Salam” yaratıcısının yıllarca sonra Tebriz’den telefonla bu küçük “giriş” takdir etmesi beni tatlı tatlı düşündürdü.”³²

1948’den 1960’lara kadar “Petrol Sanayii Halkla İlişkileri”nin 70,000 petrol işçi ve memurları için günlük çıkartılan, “Haberha-i Ruz” gazetesinin müdürlüğü sırasında, epeyce makaleler yazar.³³ Abadan’da olduğu yıllarda, Abadan radyosunda bir yıl boyunca, “Kara Tahta” adlı program yapar.³⁴ Bu programın konusu eğitim, talim, terbiyedir. “Çoğa zenbil”³⁵ ve “Kadın Meseleleri” adlı iki çevirisini de bu yıllarda yapmıştır.

²⁷ Her Rengden–Dünenden Bugüne, s. XVI.

²⁸ a. g. y.

²⁹ Bu eser Türkiye’de Milli Eğitim Bakanlığı tarafından neşredilmiş olan İslam Ansklopedisi’nde S. Omurtak, H. A.Yücel, İ. Sungu, E. Z. Karal, F. R. Unad, E. Sökmen, Ü. İğdemir gibi yazarlar tarafından kaleme alınarak, “Atatürk” maddesinin tamamını kapsamıştır. Her Rengden – Dünenden Bugüne, s. XVI.

³⁰ Tahran, Müessese-i Ferhengi-i Mıntıkai, 1348 / 1969, 210+1 s.

³¹ Edebiyat-i Divan-i Türk ve Naili, Tahran, Müessese-i Ferhengi-i mıntıkai, 1349 / 1970, 55 s.

³² Hamid Nutki’nin bize gönderdiği faks, 18 Eylül 1988.

³³ a. g. y.

³⁴ Hamid Nutki’yle yaptığımız görüşme, 5 Kasım 1998.

³⁵ Fransız arkeolog, R. Ghirshman’ın Çoğa Zenbil’de -İran’ın Huzistan bölgesinde- 1960’lı yıllarda yaptığı araştırmaların tercümesidir. Çoğa Zenbil Elâmlılar devrinde, zigurat şeklinde yapılan bir ibadet yeridir.

Abadan kütüphanesinde dille ilgili kitapları araştıran Hamid Nutki, Türk dili araştırmalarına bu yıllardan itibaren ciddi bir şekilde başladığını söylemektedir:

“Amma ciddi işlerim gelir çatır Abadan’a. O zaman, men oranın kitabxanasında filoloji kitaplarını oxumağa başladım ve bir mövsim filoloji kitabları oxudum. Bir az Türkçe’ni tedqiq etdim ve o zamandan yavaş yavaş başladım Türkçe’nin üstünde işlemeğe.”³⁶

Denemelerini, “Geziler ve Gözlemler”, “İnsanlık Ormanında” adlı kitaplarında toplamıştır.³⁷ “Yöneticilik ve Halkla İlişkiler” (Sosyal İletişim Fakültesi Yayını), “Siyasî İlişkiler Üzerinde”(Ders kitabı), “Basın ve İletişim” (Ders kitabı), “İnandırma, Propaganda ve Reklamcılık” (Ders kitabı) adlı kitaplar iletişim dalında yazmış olduğu eserlerin bir kısmıdır.³⁸ “Öz adlarımız” adlı eserinde, Azerbaycan’da kullanılan isimleri toplamıştır.³⁹

Hamid Nutki, 1979 “İran İslam İnkılabı” sırasında Dr. Cevat Heyet ve diğer arkadaşlarıyla “Azerbaycan Encümeni”ni kurmaya karar vermiştir. Devrimden sonra da “Varlıq” [Varlık] dergisini çıkarmışlardır. “Varlıq” dergisinin kurucularından ve başyazarı olan Hamid Nutki:

“Bir gece Dr. Cevat Heyet, bir neçe dostlar ve men oturmuşduq. Düşündük ki İran’da bütün bu söhbetler eğer bir yerde yazılmazsa heç olar. Tedqiqat metodik olmaz. Reşid Yasemî’nin güzel bir sözü var. Déyir ki:

Endişe-i to ger çi boved durr-i xoşab

Roşen neşevéd ta neyayed ber kitab

Ver neşr neşod be-dest-i merdüm nefitad

Çun berg-i cehende est u çun nakş ber ab⁴⁰

Biz gördük ki şair bu sözü doğru déyipdir ve bélelikle Varlıq doğuldu.”⁴¹

diyor.

³⁶ Hamid Nutki’yle Müsahibe, Varlıq, Tehran, Yaz 1375 / 1996, S. 101-2, s. 52-60.

³⁷ Her Rengden-Dünenden Bugüne, s. XVII.

³⁸ a. g. y.

³⁹ Bu kitapların Farsça adları tesbit edilmedi. Türkçe adları da Dr. Hamid Nutki’nin kendi ifadesidir.

⁴⁰ Düşüncelerin hoş sulara yetişmiş dür gibi olsa bile kitapta yazılmayana kadar aydınlanmaz. Düşüncelerin, yayınlanmayana kadar insanların eline ulaşmaz. Sıçrayan yaprak gibi ve suya düşmüş tasvir gibidir

⁴¹ Hamid Nutki’yle Müsahibe, Varlıq, Tehran, Yaz 1375 / 1996, S. 101-2, s. 52-60.

Hamid Nutki, “Varlıq” dergisinde Azerbaycan Türkçesiyle yazılmış şiirlerin yanında 60’den fazla makale de yazmıştır. Edebiyat, dil ve imlâ meseleleri hakkında yazılan bu makaleler ilgiyle karşılanmıştır.⁴²

“Haydar Babaya Sâlam: Popüler Halk Türkçesi ve Klasik Farsça Şiirleri Arasında Bir Karşılaştırma” adlı makalesi “British Jurnal of Middle Eastern Studies”in 1994’te yayımlanan 50. sayısında yer alır.⁴³

Farsça yazı ve şiirlerinin bir kısmı “Gençlik Günahları” adıyla 1992’de Bakû’da yayımlanmak için, Klasik Fars Edebiyat’ı uzmanı, Prof. Rüstem Aliyev’e gönderilmiştir. Rüstem Aliyev’in vefatından sonra bu eserlerin ne olduğu bilinmemektedir:

“Bir kaç yıl evvel Prof. Rüstem Aliyev, O zamana kadar bir kaç cild oluşturan yazdığım Farsça ve Türkçe şiir ve nesir eserlerimden seçmişleri, ısrarla istedi ve onları Bakû’da bastırmak için bir paket hâlinde kendisiyle götürdü; 1992’de Bakû’da onunla evinde son görüşmemizde bana kitapların bastırılacağı müjdesini yeniledi. Ben bu “bastırılacaktır” kelimesinin Azerbaycan Türkçesi’ndeki o malum menhus anlamını daha sonra idrak ettim.”⁴⁴

Hamid Nutki’nin kendi ifadesine göre, yazdığı bu Farsça şiirlerde Fars şiirinde âruzdan kurtarma çabaları vardır.

Farsça küçük hikâyeler kitabı “Şarap Caddesi” başlığı altında neşredilmiştir. Çeşitli dergilerde yayımlanmış eleştirilerin bir kısmı “Ufuklarımızdaki Yıldızlar” adı altında toplanmıştır.⁴⁵

Hamid Nutki, uzun yıllar boyu edebî ve ilmî faaliyetlerde bulunarak, çalıştığı bilim dalında çeşitli eserler vermiştir. Dil, edebiyat ve tarihle ilgilenmiş, gazetecilik yapmış, sosyal konularda makaleler yazmış, çeviriler yapmıştır. İletişim dalında neşredilen kitapları, ders kitabı olarak, okullarda okutulmuştur.

⁴² Bu makalelerin önemi açısından bibliyografik listesini tezimize ilave ettik.

⁴³ Her Rengden-Dünenden Bugüne, s. XV.

⁴⁴ Hamid Nutki’nin bize gönderdiği faks, 18 Ekim 1998.

⁴⁵ Her Rengden-Dünenden Bugüne, s. XVIII.

Bu çalışmaların sonucunda 26 Aralık 1994'te Tahran'da "Allame Tabatabayî Üniversitesi" ve "Umum Halkla İlişkiler Dernekleri Merkezi" tarafından, Hamid Nutki için anma günü düzenlenmiş, "İran'ın Yeni İletişim ve Halkla İlişkiler Bilimlerinin Atası" unvanına lâyık görülmüştür.⁴⁶

28 Hordad 1366 / 18 Haziran 1987'de Tarihinde Tebriz Üniversitesi'nde düzenlenen "Azerbaycan Türkçesi, Edebî Dil Üzerinde Araştırmalar Semineri"ne "Umum Azerbaycan Türkçesi: Yazı Dili-Bedî Türkçe"adlı tebliğiyle katılır. Bu tebliği "Varlıq"ta yayımlanır.⁴⁷

1994'te Bakû'da Azerbaycan Yazarlar Birliğine aslî üye olarak kabul edilir. 5 Kasım 1996'da Bakû'da "Azerbaycan İlimler Akademisi" tarafından doğumunun 75.yılı münasebetiyle özel merasim düzenlenir ve Bakû'da yeni kurulan özel "Azerbaycan Üniversitesi" tarafından da Fahrî Profesörlük unvanı takdim edilir.⁴⁸

12 Haziran 1997'de Ankara'da "Gazî Üniversitesi"nde düzenlenen bir törenle, Türk kültürüne yaptığı hizmetlerden dolayı Hamid Nutki, "Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu"nun "Atatürk Kültür Merkezi"ne şeref üyesi olarak kabul edilir.⁴⁹

1998 yılında Bakû'da Resul Rıza adına Beynel-halk Fondunun Edebiyat mükâfatına lâyık görülür.⁵⁰

a. Hamid Nutki'nin Yayımlanan Şiir Kitapları

Hamid Nutki'nin Türkçe şiirleri şimdiye kadar üç kitapta toplanmıştır:

1. Her Rengden- Dünenden Bugüne⁵¹
2. Her Rengden⁵²
3. Min İlin Sonu⁵³.

⁴⁶ a. g. y. s., XV.

⁴⁷ Varlıq, Tehran, 1366 / 1986, S. 2-63, s. 29-43.

⁴⁸ Hamid Nutki'nin 75. Doğum Yıldönümü Münasebetiyle Bakû'da yapılan Anma Toplantısı, Kardaş Edebiyatlar dergisi, Ekim-Kasım-Aralık 1996, S. 37, s. 39.

⁴⁹ Atatürk Kültür dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Kültür Merkezi Şeref ve Haberleşme Üyeleri, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Bülteni, Eylül 1997, C X, S. 31, s. 28-30.

⁵⁰ Hamid Nutki'nin bize gönderdiği faks, 18 Eylül 1998.

⁵¹ Hamid Nutki (Aytan), Her Rengden-Dünenden Bugüne, Yayına hazırlayan: Doç. Dr. Yavuz Akpınar, Ankara, 1996, XX+195 s, (Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Kültür Merkezi Yayınları: 109) 100 şiirden oluşmaktadır.

⁵² Hamid Nutki (Aytan), Her Rengden, Şiir Mecmuası:1, Tebriz, 1375 / 1995, 111+1s., İntişarat-i Erk 53 şiir içinde vardır.

Her Rengden-Dünenden Bugüne adlı kitabını yayına hazırlayan Doç. Dr. Yavuz Akpınar, bir sunuş yazısı yazarak Hamid Nutki'nin hayatı hakkından bilgiler vermiştir. Bu kitap, Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları tarafından yayınlanmıştır.

Hamid Nutki'nin "Her Rengden" adlı şiir kitabı İran'da da yayınlanmıştır. Bu kitap Sönmez tarafından Arap alfabesine çevrilerek yayına hazırlanmıştır. Sönmez, sunuş yazısını Hamid Nutki'nin şiirlerinden alıntılar alarak bir mektup şeklinde yazmıştır. Bu kitabın önsözünü Hamid Nutki'nin yakın arkadaşı olan Dr. Cevad Heyet "Mukaddime Yérine" adıyla kaleme almıştır.

Hamid Nutki'nin üçüncü şiir kitabı da "Min İlin Sonu" adıyla ve Doç. Dr. Yavuz Akpınar'ın "Hamid Nutki ve Şiirleri Hakkında Bir Kaç Söz" adlı sunuş yazısıyla yayınlanmıştır.

Doç. Dr. Yavuz Akpınar, "Min İlin Sonu" adlı kitabın "Hamid Nutki ve Şiirleri Hakkında Bir Kaç Söz" bölümünde, "Her Rengden" adlı kitabın "Her Rengden-Dünenden Bugüne" adlı kitaptan, daha önce yayınlandığını söylemektedir, ama bunun doğru olmadığı kanaatindeyiz. Her Rengden adlı kitap, üzerinde yazıldığı tarihte yayına hazırlanmış, fakat baskısı daha sonra yapılabilmektedir.

b. Şiir ve Sanat Anlayışı

Bir bilim adamı olan ve "İran'ın Yeni İletişim ve Halkla İlişkiler Biliminin Atası" unvanı ile taltif edilen Hamid Nutki, gençlik yıllarından beri yazdığı makaleler ve araştırmalarıyla, yalnız İran'da değil, dünyanın bir çok yerinde de tanınmıştır. Hamid Nutki, İran'da bir gazeteci ve bilim adamı olarak, tanındığı kadar şairliğiyle de bilinir. İran İslam İnkılabı'ndan (1979) sonra yayınlanan "Varlıq" dergisinin çıkarılmasında önemli rolü olan, Hamid Nutki, Türkçe şiirlerini bu dergide yayımlar. Böylece şairlik yönü, yalnız yakın çevresi ve dostları arasında değil, artık herkes tarafından öğrenilir. Hamid Nutki, şiirlerinde "Aytan" mahlasını ve bazı makalelerinde "H. N. Altay" takma adını kullanmaktadır.

⁵³ Hamid Nutki (Aytan), Min İlin Sonu, İstanbul, 1999, 20+171s., Ötüken Yayınları. 48 şiir içinde vardır.

İran'da uzun yıllardan beri devam eden klasik tarz şiir, evvelce bahsettiğimiz "Teceddüd" gazetesinin yazarlarının çabalarıyla son bulmuş, modern şiir ortaya çıkmış, ama İran'daki Türk şairler klasik, neoklasik veya âşık tarzında şiir yazmaya devam etmişlerdir.

Hamid Nutki'nin "Varlık" dergisindeki serbest şiirleri, İran-Türk modern şiir anlayışının yerleşmesinde büyük ölçüde etkili olur, böylece modern Türk şiir cereyanının görkemli temsilcileri arasında yer alır.

Bu şiirlerin genel özelliği, modern şiir anlayışına bağlı olmalarıdır. Prof. Şamil Salmanov, Hamid Nutki'nin Bakû'da yapılan 75.yaş günü kutlamasında (5 Kasım1996) "Her Rengden Dünenden Bugüne" adlı kitabı ve şiirleri hakkında şu değerlendirmeyi yapmıştır: "Ben Hamid Nutki'nin şiirlerini çağdaş güney Azerbaycan edebiyatının, güney Azerbaycan edebî gelişiminin bir bütün olarak da çağdaş edebi-manevi varlığımızın çok önemli bir hadisesi olarak kabul ediyor ve bu şiirlerde güney edebiyatının yeni eğilimlerini, dahili yaratıcı ruhunu ve imkanlarını görüyorum. Hamid Nutki'nin şiirleri sıradan şiirler değildir, sadece bir aydının bir şiir heveslisinin eserleri de değildir. Bunlar şiirler hadiseleri ve örnekleridir. Bunun içinde onlardan geniş edebî-fikrî miyasta söz etmek gerekir."⁵⁴

Hamid Nutki'nin İran-Türk şiirindeki mevkiine ve şiirlerine dikkat edildiğinde, hocası ve yakın arkadaşı olan, Habib Sahir'in onun üzerinde etkili olduğu kanatine varıyoruz. Diğer taraftan Mirza Tağı Han Rıfat da, Habib Sahir'in hocası olmuştur. Böylece İran'da modern şiir gelişme zincirindeki halkalar gibi birbirine bağlı olan bu üç şahsiyetin değişik zamanlarda kat' ettikleri mesafe ve merhaleleri şiirlerinde izleyebiliriz.

Doç. Dr. Yavuz Akpınar "Her Rengden-Dünenden Bugüne" adlı kitabın önsözünde bu üç şairin şiirlerini dikkate alarak, şu sonuca varmıştır: "Bunların şiirlerini karşılaştırmalı bir şekilde incelersek, İran'da modern şiirin hangi yollardan geçtiğini, nasıl bir gelişim geçirdiğini görürüz. Tağıhan Rıfat'ın şiirlerinde özellikle içerik değişmiştir, yeni şekil arayışları görülür. Habib Sahir, şiirin içeriğini değiştirirken daha çok Türkiye'deki Servet-i Fünun, Fecr-i Ati şairlerinin tecrübelerinden yararlanır, şekil ve üslup arayışlarında âşık tarzı halk şiiriyle serbest şiire yönelir; özellikle ömrünün son yıllarında dünya görüşünü çok belirgin bir şekilde ön plâna çıkartarak, şiirin sanat değerini ihmal eder; bunun karşılığında

geniş aydın kesiminin düşüncelerini, ideallerini, beklentilerini ifade edebilir. Hamid Nutki ise şiirlerine kendine has bir derinlik vermeyi başarır. Onun şiirleri tam anlamıyla modern insanın, gerçek bir aydının dünyasını yansıtır.”⁵⁵

Hamid Nutki, her şeyden önce şiiri bir toplum meselesi olarak, görmektedir. Şairin kendisi için değil, toplum ve halk için şiir yazdığına inanan Hamid Nutki: “Şair yüzlerce defa iddia etse ki, kendim için şiir yazıyorum, inanmam.”⁵⁶ diyor. Ayrıca şiirin her zaman tekrara, şairin ise alıcıya ihtiyacı olduğunu söylemektedir.⁵⁷

Şair, ideolojinin dili ve yolunu şiirin dilinden farklı görmekte, fakat bunların birbirine muhakkak tesir ettiğini de söylemektedir. Hamid Nutki, şiir ile düzyazı arasında zahiri ve batinî farklar haricinde şiiri, hissî olarak, insanlara daha yakın bulur ve herkesin kendi anlayışına göre şiir beğendiğini söyler.⁵⁸

Hamid Nutki’ye göre, gerçek bir şiir yazmak için o şiiri içten sevmemiz, ona inanmamız gerekir. Şair, istediği konuda fikrini ve görüşlerini yazar, ama o konuyu benimsemezse şiir yazamaz. Bu görüşünü “Ürekten Sévmeden” adlı şiirinde de ortaya koymuştur:

“Ürekden sévmede şé’ri yazılmaz
ne gülün,
ne günün,
ne ayın, ulduzun,
ne güzel bir qızın.
Sözler olar,
fıkr olar,
feqet şé’r olmaz
çırpınan ürekle yazmasa elin.”⁵⁹

Hamid Nutki, aynı zamanda tercüme şiire de karşıdır. Ona göre, tercüme şiirde anlama sadık kalınırsa şiirin güzelliği kaybolur, diğer taraftan güzellik ön plana çıkarıldığında ise şiirin anlamı ve doğruluğu kalmaz. Şair, “Tercüme” başlığı altında bir şiir yazmış ve bu görüşünü açıkca ifade etmiştir:

⁵⁴ Prof. Şamil Salmanov, Hamid Nutki’nin Şiirleri, Kardeş Edebiyatlar, Ekim-Kasım-Aralık 1996, S. 37, s. 16-20.

⁵⁵ Her Rengden–Dünenden Bugüne, s. XX.

⁵⁶ Hamid Nutki’yle yaptığımız görüşme, 5 Kasım 1998.

⁵⁷ a. g. y.

⁵⁸ a. g. y.

⁵⁹ Her Rengden–Dünenden Bugüne, s. 185.

“Béle déyip qedimler:
Tercüme yâra benzer
Gözeli sâdiq olmaz
Sâdiqi könül çalmaz!”⁶⁰

Hamid Nutki, edebiyata her zaman iletişim yoluyla ve gözüyle baktığını söylemektedir. Hatta İslam İnkılabı’ndan sonra düzenlenen bir dizi televizyon programında da bu konuya değinir. Yaklaşık onbeş sene önce düzenlenen bu programlar oniki oturum devam eder. Prof. Dr. Hamid Nutki, Prof. Dr. Vamikî, Dr. Şabanî ve birkaç edebiyat hocası bu oturumların sabit şahsiyetleri olarak, davet edilmişlerdir. İlgiyle karşılanan bu oturumların birinde, Hamid Nutki, edebiyatın iletişimin bir vasıtası olduğunu şu örnekle açıklamıştır:

“Mesela Şeyh Sadî tüm tecrübelerini sekiz bölümden oluşan Gülistan adlı kitabında toplamıştır. Bu bölümlerden birini “Padişahların Sireti”, diğerini “Dervişlerin Ahlakı”, bir başka bölümünü de “Gençlik” için ayırmıştır. Sadî, bu kitabın bir bölümünü de “Susmanın Faydalarına” ayırır. Kimse susmayı methetmez; ancak güzel konuşmayı metheder. Ben, iletişim üzerinde çalışan bir insan olarak, bunun sebebini yıllarca ülkemizde varolan sansürün varlığında görüyorum. Edebiyat kendi başına var olamaz. İletişimin varlığı edebiyatın varlığını gösterir. Yani iletişimin gözüyle edebiyata bakmamız gerekir.”⁶¹

Hamid Nutki’nin bu görüşünden hareketle sansürün son zamanlarda ortaya çıkmadığını, Sa’dî döneminde de bir başka türlü “sansürün” olduğunu ve üstelik Sa’dî tarafından bile susmanın bir fazilet olarak insanlara tavsiye edildiğini görüyoruz. Elbette bu “gönüllü susma” yüzyıllar boyunca Şark insanının karakterini de etkilemiştir.

c. Dil Anlayışı

Hamid Nutki, dilin ve kültürün siyasî sınır tanımadığına inanarak, şiirlerinde Azerbaycan Türkçesi ve Türkiye Türkçesi’nden oluşan ortak bir dil kullanmaktadır. Dünyada da buna benzer örnekler olduğunu hatırlatan Hamid Nutki, İtalyanca’yı örnek gösteriyor. İtalya’da siyasî birlik sağlanmadan çok önce “yazı dilinde”, “edebiyat dilinde”

⁶⁰ a. g. y., s. 83.

birlik sağlanmıştı. Hamid Nutki, bu konuya temas etmeden sadece İtalya dili birliğinin oluşturulmasına dikkat çeker:

“İtalya’da seneler önce “Dante” bu işi yaptı. “Dante” İtalya eyaletlerinden birinin dilini alarak, meşhur “İlahi Komedyası”yı yazdı. Böylece o eyaletin dili, tüm İtalya’nın yazı dili oldu.”⁶²

Hamid Nutki, daha sonra Fars diline işaret ediyor:

“İran’da müşterek kabul edilen dil “Derî Farsçası”dır ve bu Firdevsî’nin çabalarıyla sonuçlandı. Firdevsî’nin söylediği gibi: “Ecem zinde kerdem bedin Parsî. [Bu Farsça’yla Acem ırkını diriltim.]”⁶³

Her hâlde bu örnekleri gözönünde bulundurduğu için olmalı ki Hamid Nutki de Anadolu Türkçesi ile Azerbaycan Türkçesini bir yazı dili olarak birleştirmeyi, en azından birbirine yaklaştırmayı kendine bir ideal edinmiş olmalıdır. Bu yüzden “Min İlin Sonu” adlı kitabın dibnotlarını bizzat kendisi hazırlamış, bazı kelimeleri açıklarken, hem Türkiyeli okucularını hem de Azerbaycanlı okucularını göz önünde tutmuştur. Türkiye Türklerinin bilmeyeceği, tanımakta ve anlamlandırmakta zorluk çekeceği Azerbaycan Türkçesi’ne ait kelimeleri Türkiye Türkçesiyle ve Azerbaycan Türklerinin de anlamakta zorlanacakları Türkiye Türkçesi’ne ait kelimeleri, Azerbaycan Türkçesiyle açıklamıştır. Öyle anlaşılıyor ki şair, ortak bir dil kullanarak, İran- Azerbaycan ve Türkiye Türklerine birlikte hitap etmeyi amaçlamıştır. Hamid Nutki, “Türk dilinde” yazılan tüm eserlerin, her Türk insanının okuyabileceği, anlayabileceği genel-standart bir Türk yazı dilinde olmasını arzu eder. Böyle bir dil kullanırsak, “çeşitli ülkelerde yaşayan kültürdaşlarımız, birbirlerinin eserlerinden karşılıklı olarak, yararlanabileceklerdir,”⁶⁴ diyor. Hamid Nutki, bu nazariyesi için Arapça’yı örnek gösterir ve fikrini şöyle açıklar:

“Buna en yakın misal Erebece’dir. Dicle ve Fırat’ın sahillerinden Atlantik’e qeder onlarla lehcede danışılan bu dil, bir tek umum yazı dili

⁶¹ Hamid Nutki’yle yaptığımız görüşme, 5 Kasım 1998.

⁶² a. g. y.

⁶³ a. g. y.

⁶⁴ Azerbaycan Türkçesi Sözlüğü Hakkında, Türk Kültürü Dergisi, Ekim 1995, S. 390, s. 610-618.

ile éyni kültürün inkişafında pay sahibidir. İngilizce, İspanyolca, Fransızca ve saireden behs étmeye ne lüzum var.”⁶⁵

Böylece şair şiirlerini, siyasî sınırlar içerisinde değil kültürel sınırlar içerisinde olan halka sunmayı tercih etmiştir

Ayrıca Hamid Nutki'ye göre, “genel standart yazı dili” hedefine ulaşmak, kolay değildir ve bu yolda engeller vardır. Engellerden en önemlisi alfabe meselesidir. Hamid Nutki, İran Türkleri'nin kullandığı Arap alfabesinin zorlukları ve problemlerini yakından görmüş, senelerce bu problemi çözmeye çalışmıştır. Bu konuyla ilgili “Varlıq” dergisinde birçok makalesi yayınlanmıştır.

Bu fikirlerine dikkat edildiğinde Hamid Nutki'nin zımnen Lâtin alfabesinden yana olduğu düşünülebilir, ama o hiçbir yerde İran Türkleri'nin Lâtin alfabesine geçmeleri lazım geldiğini söylememiştir.

Böylece Hamid Nutki'nin 1991'de Sovyetler Birliği'nin dağılması ve Türk Cumhuriyetlerinin ortaya çıkmasından sonra gündeme gelen ve tartışılan Türk dünyasında ortak alfabe ve ortak edebî-resmî dil problemlerine bigâne kalmadığını, fakat içinde bulunulan şartlar sebebiyle de fikirlerini, ideallerini biraz kapalı söylemeği tercih ettiğini görüyoruz.

Hamid Nutki, devrimden sonra ortaya çıkan imlâ problemini üç usule dayandırarak, değerlendirmiştir: Mantık yoluyla, kolaylaştırma yoluyla ve tarihe dayanarak.

“Anlaşılır ki, dilimiz Ereb alfabe sistemiyle yazılması tarixine diqqetle baxmalıyıq ve yazımızı asanlatmaq yolunda mantıqî yol ve çareler axtarmalıyıq. Asanlıq hedefdir, mantıqîliq onun yegâne metodu ve yolu. Bu arada geçmişle de körpüleri kâmilten yıxmamalıyıq.”⁶⁶

Hamid Nutki, senelerce okuyup yazmak hakkından mahrum olan İran Türkleri'nin dil meselelerini çözmek için Türkmence ve Türkiye Türkçesinde yazılan eserlerden yararlanmayı tavsiye eder. Türkiye Türkçesiyle Azerbaycan Türkçesi'nin aralarında

⁶⁵ a. g. y.

⁶⁶ Yéne O Hikaye, Varlıq, Tehran, Mehr-Aban 1361 / Oct-Nov 1982, S. 7- 8, s. 3-13.

farklardan ziyade ortak noktaların bulunduğuna da işaret eder ve tek problemin alfabe farklılığında olduğunu söyler.⁶⁷

⁶⁷ Dilimiz, Varlık, Tehran, Behmen-İsfend 1359 / Şubat-Mart 1981, S. 11-12, s. 7-13.

II. BÖLÜM

HAMİD NUTKİ'NİN

ŞİİRLERİNİN KONUSU BAKIMINDAN TAHLİLİ

1. MİLLİ KİMLİK MESELESİ

Bildiğimiz gibi millî kimlik, bir toplumun tarihî geçmişi, etnik menşei, dili, ana vatanı, edebiyatı ve bütün kültür hayatıyla yakından bağlantılıdır. Herhangi bir topluluğu bütün bu özelliklerden soyutlamak imkânsızdır.

İran'da yaşayan Türkler için de aynı şey söz konusudur. İran Türklerinin çok büyük bir kısmını "Azerbaycan Türkleri" teşkil ettiği için bazen "İran Türkleri" tabiri "Azerbaycan Türkleri" ifadesiyle eşanlamlı olarak da kullanılmaktadır.

Bütün doğu toplumlarında olduğu gibi İran'da da millî kimlik meselesi Avrupa'da nasyonalist düşüncenin ortaya çıkmasına bağlı olarak, zamanla gündeme gelmiş bir konudur. İran Türkleri, gerçek manada hiçbir zaman millî kimliklerini unutmuş değillerdir; fakat çeşitli siyasî baskılar ve ideolojik yaklaşımlar yüzünden Azerbaycan Türk kimliği kasten bulanık bir kavram hâline getirilmiştir. Bu karmaşık durumun ortaya çıkmasından Sovyet Rus görüşlerinin ve şovenist Fars yaklaşımlarının büyük rolü vardır.

Ruslar, 1920'de Azerbaycan'ı işgal ettikten sonra Türkiye ile Azerbaycan'ın her türlü ilişkisini koparmak ve kesmek için nasıl devlet sınırlarında "demir perde" oluşturmuşlarsa, yetmiş yıllık Sovyet döneminde de Azerbaycanlıların zihninde tarihî geçmişleri hakkında bulanıklık yaratmışlardır. Bu Rus yaklaşımına göre Kuzey ve Güney Azerbaycan'da yaşayan insanlar, güyâ Selçuklular ve İlhanlılar döneminde zorla "Türkleştirilmiş" yerli ırka mensupturlar (?). Bu yaklaşım 1925'ten sonra Pehlevî sülalesi tarafından da, ufak tefek farklarla kabul edilmiş ve benimsenmiştir. Pehlevî yönetiminin görüşüne göre de "Türkleştirilen" bu insanlar eski İranî kavimlere, daha doğrusu Fars kavimlerine mensupturlar. Onun için bu halkın adının Türk değil "Azerî" olması lâzımdır(!). Böylece Ruslar, Azerbaycan S.S.C.'de yaşayan Türklere "Azerî" veya "Azerbaycanlı", bunların dillerine "Azerbaycanca" veya "Azerbaycan dili" demeyi tercih etmişlerdir. Stalin döneminde en üst noktaya çıkan Sovyet-Rus baskısı sebebiyle 1937'de Azerbaycan'da o zamana kadar kullanılmış olan Azerbaycan Türkü, Azerbaycan Türkçesi; Azerî Türkü, Azerî Türkçesi gibi kavramlar resmen yasaklanmış o döneme kadar halkın kendi millî

kimliğini ifade etmek için resmî belgelerde de kullanmakta olduğu “Azerbaycan Türkü” “Azerî Türkü”, veya sadece “Türk” etnik tabirleri de resmen “Azerbaycanlı” ifadesiyle değiştirilmiştir.

İran’da da Pehlevî yönetimi aynı tabirleri veya dili ifade etmek için kısaca “Azerî” veya “Zeban-ı Azerî” [Azerî dili] terimlerini kullanmakta ısrar ediyordu. Tabii burada kullanılan Azerî (etnik isim) ve “Azerî dili” tabirleri Türkiye Türkçesi’ndekinden farklılıklar taşımaktadır. Bu tabirler özellikle Azerbaycan Türklerini “Fars-İran” menşetine bağlayabilmek için kullanılmıştır. Özellikle 1979 İran İslam devriminden sonra Türkçe yayın imkânı bulan İran Türkleri kendileri için genel olarak “Türk”, “İran Türkü”, “Azerbaycan Türkü”; dilleri için de “Türkî ; Türkçe”, “Türk dili”, “Azerbaycan Türkçesi”, (nadiren Türkiye Türkçesi’nin etkisiyle de “Azerî Türkçesi”) tabirlerini kullanmayı tercih ediyorlar.⁶⁸

Kısaca sözünü ettiğimiz, politik ve emperyalist hedefler amaçlayan bu müdahaleler sebebiyle hem Kuzey Azerbaycan’da hem Güney Azerbaycan’da insanların zihni karışmış ve millî tarih şuuru büyük ölçüde zedelenmiştir. 1979’da İran’da Pehlevî yönetiminin, 1992’de Sovyetler Birliği’nin yıkılması Azerbaycan Türkleri’nin, hem Güney hem Kuzey Azerbaycan’da millî problemlerinin daha serbest bir şekilde dile getirmelerine ve tartışmalarına imkân vermiştir.

Hamid Nutki, yaşı itibariyle ve olgun bir insan olarak, tarihe objektif biçimde bakar ve bir aydın olarak tarihi yorumlar. Hamid Nutki, “Varlıq” dergisinde yazdığı yazılarla bir yandan İran şovenistlerinin yanlış ve yersiz iddialarını, temelsiz görüşlerini açık bir şekilde tenkit eder, diğer yandan Sovyet propagandasının millî kimlik, dil ve kültür hakkındaki yanlış görüşlerini cevaplamak zorunda kalır. Dolayısıyla İran Türkleri iki muhite karşı kendi millî kimliklerinin mücadelesini vermek zorunda kalıyorlardı.

Bütün bu mücadele çerçevesinde, Hamid Nutki hem şiirleriyle hem Varlıq’taki yazılarıyla büyük rol oynamıştır. H. N. Altay imzasıyla yayımlanan bir makalesinde Pehlevî döneminde Türkler’e karşı yürütölen siyaseti dile getirir:

“Gayr-ı müsteqim zorbalıq” veya “örtölu zorlamalara” gelince bu işi
alttan alta becerdiler. Öz dilimizden, sözümüzden, tariximizden,

⁶⁸ 1979’dan sonra Tahran’da çıkartılan Varlıq dergisinde bu konuda bir çok makale yayınlanmıştır.

qehremanlarımızdan, varlığımızdan ve neticeten insanlığımızdan ayırdılar. Biz de Aryaî şovenizm séline qarışdıq. Uydurma tarixler ve nağılları bize mütleq heqiqetler kimi damla-damla içirdiler. Bizi özümüzə geribe ve hetta düşmen élediler. Uşaqlarımızın adlarından tutun, üstürelərimizə qeder, hüviyetimizi xatırlatan en küçük bir qerine ve işareye béle göz yummadılar. Bizi heqaret hissiyle çarptılar.”⁶⁹

Daha sonra Türk tarihi ve geçmişiyle ilgili şunları söyler:

“Géçmişlerimize qelem çekmek, uydurma tarixleri âyeler kimi ezberden tekrarlamaq ve ancaq özlüğümüzü inkâr bahasına, elimizden aldıqları heqiqetlərimizin qırıntılarını yérden yığmağa icaze taptıq.”⁷⁰

Hamid Nutki, millî tarih konusundaki görüşlerini “Tarix Déyebilmerem” (M. s. 164-167) adlı şiirinde açıqça dile getirir. Şair, yalanlarla dolu olan bu tarihlere “Tarix déyebilmerem bu sahmanlanmış yalana” der ve şöhet olma amacıyla yazılan bu tür yalanların saygısızca olduğunu belirtir:

Yalan
heqiqet olmaz
çap olsa da min kere

Özgenin xatirine
öz-özümü
danmaram
Gözlerim göre-göre
bilerek
aldanmaram.

İran’da 1924 yılından itibaren Türkçe yasaklanmış, Fars dili tek resmî dil olarak tanınmıştır. Böylece mektep veya medreseden mahrum olan Azerbaycan Türkleri dilsiz, edebiyatsız, tarihsiz kalmış, açıkçası cehalete itilmiştir. Hamid Nutki, anlamayı insan aklının en kutsal hakkı olarak tanır ve bu varlığı kaybeden insanları hayvandan farklı görmez:

Cehalet işıqdan daim qaçar.
Şeytan
setenetini

⁶⁹ Ağaran Fecri Selamlarken, Varlıq, Tehran, Ordibeheşt 1358 / Mayıs 1979, S. 1, s. 16-19.

⁷⁰ a. g. y., s. 17.

qaranlıqlarda qurar,
gerçeye
kölge salar
Yalana qarşı qoyar.

Hamid Nutki, 1925'ten sonra yazılan resmî tarihleri kabul etmez ve bunların çarpıtılmış görüşlerle dolu olduğunu, siparişle yazıldığını belirtir. Şair, "Veqâye-nevis"(M. s. 66) başlığı altında yazdığı şiirde, kasıtlı tarihler yazan tarihçileri, "veqâye-nevis" olarak adlandırır ve bu yazarların şöhret tutkunu olduklarını ve bulanık sudan balık tutma gibi bir niyetleri olduğunu söyler:

Sifarişle işleyen "veqâye-nevis"
Tarixçi adıyla ortada gezir
Tökülmüş qanlarda balıq tek üzür
Erbabı cellada qeside düzür.

Hamid Nutki, Azərbaycan halkının millî problemlerine işaret ederken, millî kimlik konusunu açıqça belirtir. Bu problemlerin başlangıcı 1925'de Pehlevî rejiminin Türk tarihini kasıtlı olarak değiştirilmesine dayanır. Pehlevî tarihçileri, Azərbaycan'da Türkler'in aslen Fars kabilelerinden olduğu, sonradan Moğollar devrinde Türkleştirildikleri, ana dillerini terkederek, Türkçe konuşmaya başladıklarını iddia etmişlerdir. Bu siyasetin sonucunda İran Türkleri kendi tarihini bilmeyen, kendi varlığını hissetmeyen bir halk haline gelir ve eritilip Farslaştırılmaya çalışılır. Bunda da bir dereceye kadar başarı elde ederler.

Hamid Nutki, "Kimliğim" (H. D. s. 67) şiirinde Azərbaycan tarihini bir kırılmış aynaya benzetir ve millî kimliğin tahrif olmuş tarihlerin içinde kaybolduğunu söyler. Böyle bir durumda halkın zihnininin karıştığına işaret eden şair, düşmanın da boş durmadığını söylemektedir:

Qırılmış aynada tékrar oluram
Dağınıq anılar yéllerde uçar
Béynime cevabsız suallar dolmuş

Can çeken gecenin
devamı üçün
sisler, dumanlar seferber olmuş.

Böylece Türk varlığı, tarihi ve dilinin aşağılandığı bir dönemde, halk cehalete itilmiş, bu konuları anlamaktan aciz kalmış ve kimliğini gizlemeye mecbur olmuştur. Millî benliği

unutturulmaya çalışılan halka seslenen şair, halkın konuşmasını ve “ovsunların: büyülerin” bozulmasını ister.

Hele dé adımı déye bilmirem
Hele dé kimliğim
qırx qat buxcada
ovsunlarla düğünlü
gizlin saxlıram.

Hamid Nutki şah rejiminin baskılarından doğan bir korkudan söz ederken, “kardeşinin” sesinin yükselmesini ister. Çünkü baskılar çoğalınca, halk asıl benliğini inkâr etmeye mecbur olmuştur:

Hele dé qardaşım berke düşende
özünden utanır
eslini danır.

Hâlâ “kardeşim” (İran Türkleri) zor durumda kalınca, kendisinden utanır, aslını inkâr ediyor.

Daha önce de söylediğimiz gibi, Pehlevî şahları devrinde 1924-25’ten itibaren, Türk dili yasaklanmış, bu halkın tarihi ve medeniyeti tahrif etmiş, bunun karşısında Fars dilinde eğitim verilmiş ve Fars tarihi ve medeniyeti üstün gösterilmiştir. Bu politikayı uygulayanlar bazen de bu yolda başarılı olmuşlardır.

Hamid Nutki, vatanını ve halkını seven bir kişi olarak, kendi benliklerini kaybeden kişilere karşı çıkar, onları “kimliksiz” olarak adlandırır ve bu başlıkla bir şiir yazar. Şair, “Kimliksiz” (M. s. 131) şiirinde millî şuurunu kaybeden kişileri, değersiz, sefil ve gafil olarak tanıtır:

Değersiz
kimliksiz
sefil mi sefil
Elinden xebersiz
kökünden gafil.

Hamid Nutki, bu şiirde dillerinin ne olduğu belli olmayan bu kişileri anlatmakla, asıl benliğin anadille olan bağlantısını söyler. Bu kişiler, kendi milletlerine ait olmadığı gibi benimsedikleri başka milletlere de ait olamazlar.

Eyreti danışır
tüfeyli yaşar
Fars değil

Rus değil
 özü de değil!

Hamid Nutki, bu şiirinde -diğer şiirlerinin tam tersine- benliğini kaybeden kişileri sert bir dille eleştirir.

Qınından çıxıp da
 qınıni beyenmez.
 Özünü tanımaz
 dilini bilmez

Hamid Nutki, Azərbaycan millî kimlik problemlerinden söz ederken, Azərbaycan halkını iki gruba ayırır. Şair, hep “qardaşım” diye hitap ettiği birinci grup kişileri “kimliğim” (H. D. s. 67) şiirinde tanıtır. Burada millî şuura ulaşmış, ama Pehlevî rejiminin baskılarından dolayı benliğini gizlemeye çalışan halktan söz eder. İkinci grubu da “Kimliksiz” (M. s. 131) adlı şiirinde tanıtır ve bu gibi kişilere hiç değer vermez. Çünkü bu kişiler, kendi benliklerini hissetmeyip, yabancıların dillerini, varlıklarını ve tarihlerini benimsemeye kalkışmışlardır.

Hamid Nutki, “Batıl Dövr” (M. s. 97-99) adlı şiirinde 1920’den sonraki devri “batıl devr” veya “kısır döngü” olarak adlandırmıştır. Şair, yine tarihlerin tahrif edildiğini, baskıların çoğaldığını, anadilin yasaklandığını ve geçmişlerin unutturulduğunu söyledikten sonra:

“Kimlikler kiçimsenir
 kelmeler xefelenir

Keçmişler anısını acımadan sökürler.
 Onları burada
 tersine gösterirler
 unutkanlığın dipsiz guyusuna tökürler.”

diyor.

Şair, buraya kadar hep Pehlevî rejimi dönemindeki haksızlıkları anlatmıştır. Burada ise bu haksızlıklar karşısında kalan Azərbaycan halkının durumunu anlatır. Tarihini, benliğini, dilini kaybetmiş olan halk kendinde bir kimlik boşluğu hisseder ve hep bir arayış içinde olur. Bu arayışlardan bir şey elde edemeyince yabancılarla birleşme mecburiyeti hisseden Azərbaycan halkı, kendi varlığını inkâr etmek zorunda kalır:

Yolumuzu azarıq
 âvare dolarıq
 dağlar dereler kéçip

nehayet
éyni yére
başlangıca
varırıq.

En son
Gicellenerek,
özlüğümüzü béle
hetta be'zen danırıq.

Kimliksiz
İçimiz boş
Öz kölgemiz qalırıq
Yadlarla helloluruq.

Hamid Nutki, “Halimize düşmenler dodaq altı gülürler!” demekle, bu gayrı insanî politikadan duyduğu rahatsızlığını açıklar ve yalancı aynalar diye adlandırdığı bu tahrif edilmiş tarihlere inanmamamızı tavsiye eder. Şair, bu kritik durumdan kurtulmamız için, uydurulmuş tarihleri değil, gerçek tarihleri araştırmamızı şart koşar.

“Yalancı aynaların gösterdiği tesvire
inanıp aldanmazsaq
özümüz olacağız.
Bu “devr-i batil”e de
son nöqte
qoyacağız.”

2. DİL MESELESİ

Dil bir toplumun var olmasını sağlayan en önemli unsurlardan biridir. Herhangi bir sebeple bir dili yasaklamak, o dili kökünden kesmek, geçmiş kuşaklarla şimdiki neslin arasına bir sed çekmek demektir.

Selçuklular ve İlhanlılar zamanından beri yönetim Türklerde olmasına rağmen, İran’da resmî dil Farsça olmuştur. Safevîler döneminde, Azerbaycan Türkçesi saray dili olarak da kullanıldığı hâlde resmî dil yine Farsça’dır ve böylece zamanla Türkçe geri plâna atılmıştır. 19. y. y. başlarında meşrutiyet hareketleriyle birlikte milli şuur artar. Müslümanlar arasında mevcut olan tek bir “ümme” ve “vatan” anlayışı yavaş yavaş değişmeye başlar ve vatan, aynı soyu, aynı dili, kültürü, medeniyeti taşıyan halkın yaşadığı yer olarak tanımlanır. Böylece millet ve vatan anlayışı daha da belirgin bir hâle gelir. Şairlerin şiirleri de vatan, hürriyet, eşitlik, adalet gibi yeni kavramlarla dolar.

Rıza Han Pehlevî, 1925'te İran hükûmetini ele geçirip Kaçarlar'ın hakimiyetine son verdikten sonra İran bir Fars devleti görünümüne girer ve Türkçe yasaklanır. Rıza Han'ın gerçekleştirmek istediği siyasî hedeflerden biri de Farsça'yı İran'ın tek dili hâline getirmek ve diğer halkları da Farslar'ın içinde eritmek ve bir "İran milleti" oluşturmaktır. Bu dikkatli bir şekilde çizilmiş ve plânlanmış bir siyasetti. Böylece Farslar'ın dışındaki diğer halkların yanında Azerbaycan Türkleri'nin medeniyeti, kültürü, tarihi, özellikle dili de inkâr edilmiş, hakarete maruz kalmıştır. Türkçe yazıp okumak, kitap basmak ve hatta konuşmak bile yasaklanır.⁷¹ Bir zamanlar İran'daki tüm modern hareketlerin kaynağı ve başlangıç noktası olan Azerbaycan'ın merkezi olan Tebriz, terk edilir ve Tahran'a daha fazla önem verilerek, bu şehir arzulan "İran" medeniyetinin merkezi hâline getirilir. Diğer taraftan, Fars dili ve medeniyeti, İran'daki tüm dil ve medeniyetlerden üstün gösterilir.

1979'daki İran İslam Devrimi sırasında Azerbaycan Türkçesi üzerindeki yasak fiilen kalkar; Türkçe bir çok gazete, dergi ve kitap basılır. Bu serbestlik özellikle inkilabın ilk yıllarında Azerbaycan Türkçesi'nin yeniden gelişmesine büyük imkân sağlar. Sonra yeni rejimin yerine oturmasıyla beraber Türkçe tekrar kontrol altına alınır. İran Anayasası'nın 15. maddesine göre ülkedeki her halkın kendi anadilini serbestçe her alanda kullanmasına izin verildiği hâlde, Fars şovenistlerinin baskılarıyla Azerbaycan Türklerine kendi anadillerinde eğitim-öğretim yapma izni verilmez, sadece hükûmet kontrolünde kitap ve dergi çıkarmalarına izin verilir.

Günümüzde de bir çok İranlı Türk aydını, anayasamın kendilerine verdiği bu hakkı kullanabilmek için mücadele etmektedirler.

Kısaca çerçevesini çizmeye çalıştığımız bu değişikliklerden sonra Hamid Nutki'nin şiirlerinde anadil meselesini ele alabiliriz.

Hamid Nutki, 1979'dan itibaren yakın arkadaşı Dr. Cevat Heyet ve "Varlıq" dergisinin etrafında toplanan diğer arkadaşlarıyla yaptıkları toplantılarda dil hakkındaki görüşlerini açıkça dile getirir. Onun "Varlıq" dergisinde yazılarında ve şiirlerinde düşüncelerini sık sık ifade ettiğine şahit oluruz.

⁷¹ Hamid Nutki, Pehlevî şahlanının gerçekleştirmek istediği bu siyaseti açıkça dile getirmiştir: "O gün ki, mektepte Türkçe danıştığım için menden ilk cerimemi aldılar men Türkçe'nin ve Farsça'nın ferqine vaqıf oldüm..."

Hamid Nutki, "Varlıq" dergisinde yayımlanan "Dilimiz Hakkında: Ağaran Fecri Selamlarken"⁷² adlı makalesinde, dil hakkında görüşlerini açıklarken, "Dilimiz, bu çiçeklenme baharında ne hâlde dir?" sorusunu şöyle cevaplandırır:

"Dilimiz Azerbaycan'da şiddetli tazyiq altında uzun qaranlıq gece geçirmiştir. Xalqımızın ve dilimizin fövqülâde canlılığı ve dinamizmi olmasaydı, çoxdan yoxlara qarışmışdı. Bu tazyiq, "Bertran Russel"ın dediği kimi hem "çırıl çıplaq zorbalıq" ve hem de "örtülü zorlama" şekillerinde yurdumuzda xelqimize ve dilimize qarşı é'mal olmuşdur."

diyerek, yukarıda kısaca temas ettiğimiz gibi İran'da Türkçe'nin politik bir amaçla yasaklanmasına işaret eder.

Hamid Nutki, söz konusu makalede, Türkçe üzerindeki yasağın nasıl uygulandığını anlatır:

"Açıq-aşkâr xuşûnete misal, dilimizde yazılan kitap ve mecmua ve gazetlerin çap ve tövzi'[dağıtma] imkânlarından resmen ve alenen mehrum qalmasıdır. Hetta bu dilin mövcudiyetine küçük bir işaret de qadağan idi. Béle bir xeta mürtekip olmuş neşriye, yığılır nâşir ve yazıçı SAVAK'ın⁷³ sorgu-sualına maruz qalırdı."⁷⁴

Köylerde yaşayan ve anadillerinde eğitim almayan böylece Farsça'nın etkisinden uzak kalan insanları Türkçe'nin koruyucuları olarak tanıtan Hamid Nutki, makalesinin devamında:

"Ne yaxşı ki, dilimiz sevadsız, namuslu ve zehmetkeş kendli ve işçilerimizin qeyretlerine emanet oldu. Münevverlerimizin ekseri çoxtan Farslaşdılar, yadlara yaranmaq ve xelqimize edavet yolunda, şairin dediği kimi, (Ehebba şive-ı üdvanda mehbub éyler e'dayı / Huda göstermesin izmihlalı bir yerde) düşmenleri béle geçtiler ve onları héyran qoydular."⁷⁵

⁷² H. N. ALTAY, Varlıq, Tehran, Ordibeheşt 1358 / Mayıs 1979, S. 1, s. 16-19.

⁷³ SAVAK: Şah döneminde İran gizli polis teşkilatına verilen isim.

⁷⁴ H. N. Altay, Ağaran Fecri Selamlarken, Varlıq, Tehran, Ordibeheşt 1358 / Nisan 1979, S. 1, s. 16-19.

⁷⁵ a. g. y., s. 17.

diyerek, bazı Azerbaycanlı aydınların anadillerini unutacak ve küçümseyecek derecede Farsça'nın etkisi altında kalmalarını tenkit eder. Ona göre, Azerbaycan Türkçesi'ni İran'da yaşatan, Farsça'yla teması olmayan köylüler, geniş halk yığınidır. Hamid Nutki'nin bu tespiti oldukça isabetlidir. Radyo ve televizyon yayınlarının yoğun olmadığı bir çok köyde ilkokulların dahî bulunmadığı dönemde Türkçe'yi İran'da yaşatmak daha kolaydı.

Hamid Nutki, ilkokul yaşlarından itibaren Pehlevî rejiminin gerçekleştirmek istediği siyasetin şahsî hayatında da tanığı olur:

“O gün ki mektepte Türkçe danışdığım için menden ilk cerimemi [cezamı] aldılar men Türkçe'nin ve Farsça'nın ferqine vâqif oldum. Anladım ki héy! Bunların pul ferqi varmış!”⁷⁶

O, tüm bu olayların içinde yaşayan bir aydın kişi olarak yapılan haksızlıkları görür ve “Biz Pehlevî rejiminde yapılan zülümleri unutamayız.” der. Hamid Nutki'nin şiirlerinde de en çok görülen konu, anadili meselesidir.

Hamid Nutki, tarih, vatan ve millî kültür hakkındaki görüşlerini “Anadil-Sevgili Dil”⁷⁷ şiirinde çok geniş adetâ bir ilmî makale havası içerisinde açıklamıştır. Hamid Nutki için, dil meselesi tarih şuurundan, millî coğrafyadan ayrı düşünülemez bir problemdir. O, Türkçe yazmayı geçmişin kendilerine verdiği bir hakk olarak görür. Bu geçmiş Selçuklular, Gazneliler devrine kadar uzanır. O dönemlerde, Türkler bütün İran'a ve daha geniş bir coğrafyaya hakim oldukları hâlde Farsça'yı da ihmal etmemiş üstelik anadillerinden daha çok kullanmışlardır. Hatta İslamî dönem Fars şiirinin temelini de Türkler atmışlardır:

“Türk Fars démeden herkesi qardaş déye gördük,
Fars'a yéri geldikce, vezirlik béle vérdik.
Din bir terefe, héç neye biz deymedik, hergiz,
Héç kimseye “gel Türkî danış!” söylemedik biz.
Tam tersine biz Farsça'nı sévdik ve becertdik,
Qışdan qoruduq, baxdıq, bağvanlığın étdik.
Şairleri yüzlerce çağırdıq ve yaşatdıq
İnsaf ki, Fars şe'rine biz temel atdıq.”

Hamid Nutki'nin bu kanaati tarihî hakikatlerle de uyuşmaktadır. Çünkü Araplar, İran'ı istilâ ettikten sonra zâhirde “ateşperestlik” inançlarını yok edebilmek, batında ise

⁷⁶ Hamid Nutki'yle müsahibe, Varlıq, Tehran, Yaz 1375 / 1996, S. 101-2, s. 52-60.

⁷⁷ Varlıq, Tahrân, Ferverdin-Ordibeheşt 1365 / Nisan-Mayıs 1986, S: 1-2, s. 3-6.

Farslar'ı asimile edebilmek için Farsça'yı yasaklamışlardı. Arapların tam tersine daha sonra İran'da kurulan Türk devletleri zamanla Farsça'yı resmî dil haline getirmişler, İslamî Fars edebiyatının temelini atarak ilk eserlerini bizzat yazmışlardır. Buna rağmen XX. yy. da Türkçe İran'da yasaklanır hâle gelmiştir.

Hamid Nutki, bu duruma kendilerini “Arya” denilen üstün ırktan sayan Fars şovenistlerinin sebep olduğunu ileri sürmektedir:

“İran'ı âbâd bizi şâd istemeyenler
 Öz nef'i üçün her zadı ber-bad éleyenler
 Bu ölkede, eqvam âra, her heqqi dananlar
 Öz niyyetini éylediler bélece izhâr:
 “Bir irqin o bir irqlara üstünlüğü varmış!
 “Arya”dan olan, olmayana fexr satarmış!
 Türkî déye bir dil ne gezer, “Azerî” varmış,
 Milyonla o dilde danışansa “xetakâr” mış!”

Daha önce de işaret ettiğimiz gibi, Pehlevî görüşüne göre, Azerbaycan'da yaşayan insanlar Türk değillerdir, Seçuklular ve İlhanlılar döneminde zorla Türkleştirilmiş yerli halka mensupturlar. Neticede eski İranî kavimlere mensup olduğu iddia edilen bu halkın adının “Türk” değil “Azerî” olması gerekir ve bu halkın dili de “Azerbaycan Türkçesi” değil “Azerbaycan dili” olmalıdır. Hamid Nutki, şiirin bu bölümünde, bu konuya işaret ederek, bir ırkın başka bir ırka üstünlüğü olmadığını vurgular ve bu görüşü kabul etmeyen kişileri alaylı bir şekilde kınar. Daha sonra şair, Türkçe ve Farsça karşısındaki tutumunu şöyle dile getirir:

Men Türkî yazırsam, yéne sen varsan içimde
 Bax, eldeki her barmaq, bir başqa biçimde.
 Biz Türker üçün, hem bu ve hem o dil ezizdir.
 Türkî anamız, Farsî dili sévgilimizdir.

Hamid Nutki, bu şiirinde görüldüğü gibi bazı Fars şovenistlerinin Türkçe'ye ve İran Türklerine bakışlarını oldukça açık, fakat yumuşak ve uzlaşmacı bir ifadeyle tenkit eder. Gerçekten de İran'da 1925'ten sonra Pehlevî sülalesi döneminde Türkçe konuşmak ve yazmak yasaklanmıştır. Ancak 1979 İran İslam Devrimin'den sonra eğitim hakkı verilmesi

de özellikle devlet kontrolünde bile olsa kitap basmaya, yeterli ölçüde olmasa bile kısmen veya tamamen süreli yayın çıkartılmasına izin verilmiştir.⁷⁸

Hamid Nutki, bu gerçekleri göz önünde bulundurarak, “kardeş” dediği Farslar’a şöyle hitap eder:

“Gel qardaşım, ey Fars danışan yâr u berader
Qoy mazide qalsın qara günler, ağır iller
Qoy milletimiz, ümmetimiz birlik içinde
Tâ heşre qeder xoş yaşasın öz veteninde
Qoy bedxâhımız bizdeki birlikten üzölsün
Qoy ölkede hem Türk üzü, hem Fars üzü gülsün.”

Hamid Nutki, 1942’de Şehriyar için kaleme aldığı “Peyam be Azerbaycan”⁷⁹ [Azerbaycan’a bir Mesaj] adlı bir Farsça şiir yazmıştır. Bu şiirde, devrin Azerbaycan valisi olan Mustofi’ye serzeniş edip, onu İran düşmanı olarak tanıtır. Azerbaycan halkının İran’ın diğer halklarıyla ilişkilerini gündeme getirir ve bir kişinin anadiline bakarak, gönlünün nereye bağlı olduğunu söylemenin yanlış olduğuna inanır. Bu şiirde, şair, özellikle Farsları kastederek, dillerimiz ayrı olsa bile gönüllerimiz birdir diyor:

“Ez “zeban-ı” kes kıyas-ı “dil” nümuden xod xatast.
Aşına başed “dil-i” ma ger zeban na-aşınast.
Ez cudai-i “zeban” ankes ki guyed “dil” cudast
Û xod ez herkes füzun İran-i ma ra düşmenest
Bayedeş xamuş kerdən zanki xasm-i mihenest.
[Bir kimsenin diline bakarak gönlündekileri kıyaslamak hatadır.
Bizim dilimiz yabancı olsa bile gönlümüz aşınadır.
Dilin ayrılığından gönüller de ayrıdır söyleyen kimse;
herkesten daha da fazlasıyla İranımıza düşmandır.
Onu söndürmemiz (yoketmemiz) gerekir çünkü vatanımızın düşmanıdır.]

İkinci dünya savaşı sırasında yazılan bu şiir, 20 yaşlarında olan şairin görüşlerini ortaya koymaktadır. Hamid Nutki, genç yaşlarından itibaren demokrat düşünceli olmuş, görüşlerini ılımlı bir şekilde söylemiş ve medenî ortamda problemleri çözmeye çalışmıştır.

1979 İran devriminden sonra Tahran üniversitesinde “İran Hukukçular Cemiyeti” tarafından düzenlenen bir seminerde, Hamid Nutki, “Azerbaycan Cemiyeti” adına “Mesele-

⁷⁸ Günümüzde özellikle Tebriz’de çıkan bir çok gazetenin bir sahifelik Türkçe kısmı bulunmaktadır. Ayrıca 1979’dan beri Varlıq dergisi çıkartılmaktadır. Bazı şahısların tamamen Türkçe yeni gazete ve dergi çıkarmak için, izin almaya çalıştıklarını da biliyoruz.

i Ferhengi-i Akvam-i Muhtelif-i İran ve Kanun-i Esasî-i Cumhuri-i İslamî” [İran’ın Çeşitli Kavimlerinin Kültürel Meseleleri ve İran İslam Cumhuriyeti’nin Anayasası] adlı bir bildiri sunarak, belirttiği görüşlerini bir kere daha yeniler.⁸⁰

Hamid Nutki, dili bir insanın doğuştan var olan, ayrılmaz ve tabii bir parçası ve özelliği olarak görür; onun değiştirilmesinin imkânsız olduğuna inanır. Daha sonra belirttiğimiz makalede de bu konuya işaret eder:

“En doğrusu budur ki, benim dilimi, kişiliğimin ayrılmaz bir parçası olarak kabullenin. Beni dilim için küçümsemeyin ve şimdi de bir resmî toplantıya girerken dilimi, şemsiyem ve paltom gibi girişte bırakmamı benden istemeyin.”⁸¹

Hamid Nutkî, “Göy Göz Gelin” adlı şiirinde de bu görüşünü tekrar eder:

Béledir boş hevesin neticesi, bunu bil,
Boş emel (arzu) yolundaki emekler boşa çıkar.
Arzuların üstünde hayatta bir kanun var:
“Değişmez göz, değişmez beyin, alın, ürek, dil!”⁸²

Hamid Nutki, Şehriyar’ın ölümü münasebetiyle yazdığı “Şehriyar’ın Xatiresi” (M. s. 82-86) manzumesinde Şehriyar’ın “Héyder Baba” manzumesinden söz eder ve bu eşsiz eserin İran Türk Edebiyatı’ndaki yerini, yani ölü sanılan İran Türk Edebiyatı’nın bu eser sayesinde canlanmasını anlatır.

Hamid Nutki, “Şehriyar’ın Xatiresine” adlı manzumede Şehriyar’ı söz mülkünün şehriyarı [padişahı] ve büyük bir “ozan” olarak tanıtır. Şaire göre, Rudekî’yle başlayan Fars şiiri Şehriyar’la bitmiştir. Şehriyar, Katran, Nizamî, Saib gibi, sonradan öğrendiği Fars dilinde sonsuz derecede çaba sarfetmiş ve bu dilde zirveye ulaşmıştır:

“Bu yurdun oğlu
Qetranlar, Nizamîler ve Sâibler misâli
sonradan
öğrendiği dilde
o mütleq hökmran oldu.

⁷⁹ Varlıq, Tehran, 1987, S. 5-66, s. 18-19. Ayrıca bu şiir “İkdam” gazetesinde, (Adine günü, 10 Behmen 1320 / 30 Ocak 1942, S. 16)’da da yayımlanmıştır.

⁸⁰ Bu konuşma makale şeklinde Varlıq dergisinde, Hurdad 1358 / Haziran 1979, S. 2, s. 7-14 da yayımlanmıştır.

⁸¹ a. g. y., s. 13.

⁸² Varlıq, Tehran, Şehrivar 1358 / Eylül 1980, S. 4-5, s. 69-70 ve 58.

Gezel mülkünde
heqquen şehriyâr oldu
Gözel söz meydanında
at çapan tek şehsevâr oldu.”

Hamid Nutki, böylece bir Türk sanatkârının sonradan öğrendiği Fars şiirinde, o dilin en büyük şairlerinden bir olma başarısını göstermesiyle iftihâr eder. Burada Farslar tarafından hor görülen Türkçe'ye karşı bir Türk şairinin Farsçadaki başarısıyla iftihar etme ve “biz bu kadar güçlü sanatkâr yetiştirebilecek kabiliyetli bir milletiz” iması bulunmaktadır.

Uzun bir süre için Azerbaycan dışında -Tahran'da ve diğer şehirlerde- yaşayan Şehriyar, nâkâm bir aşk macerasının ardından çok üzüntülü günler geçirmiş ve bu müddette dâima memleketini özlemiştir. Bunun arkasından, babasının ölümü, onun daha da sarsılmasına ve büyük bir ruhî bunalım geçirmesine sebep olur. Bu buhranlı günlerinde en büyük destekçisi annesi olur. Annesi Şehriyar'a çocukluk günlerini yeniden yaşatarak, onu hayata döndürmeyi başarır. Şair, çocukluğundaki güzel günlerini geçirdiği “Huşgenâb” köyüne gittiği zaman orayı ve arkadaşlarını umduğu gibi bulamaz. Böylece “Héyderl Baba” manzumesini, o çocukluk günlerinden ilham alarak yazar. Şehriyar, annesinin ölümünden sonra (1953) uzun zaman kaldığı ve buhranlar geçirdiği Tahran'dan ayrılarak, Tebriz'e döner.

Hamid Nutki'ye göre Şehriyar'ın Türkçe şiir yazmaya başlamasının sebebi, uzun yıllardan beri şairin gönlünü gizlice yakan ve yandıran bir yara olmalıdır ve daha sonra Şehriyar'ın İran'da edebî dil olarak, terkedilmeye başlayan Türkçe'yle şiir yazmasını şu mısralarla dile getirir:

Bu xülyalarla
o, serxoş
dönüp baxmış;
qayıtmaz kârvanın
artıq
bu yérden köçdüğün sezmiş.
Baxıp héyretle görmüş
Dil bağında qarğalar oynar,
Talan olmuş
viran bağda
şölen qurmuş
tikenler
Pöhrelenmiş cür-be-cür otlar.

Hamid Nutki, görüldüğü gibi bu şiirinde İran'daki Türk edebiyatını terkedilmiş bakımsız bir bahçeye benzetir. Şehriyar, Türkçe şiire başlayarak, bu bakımsız bahçeyi yeniden şenlendirmiştir. Şehriyar'ın "Héyder Baba" manzumesini yazarak, İran'da tükenmeye yüz tutmuş yazılı Türk edebiyatını dirilttiği, yeni ve büyük bir edebî faaliyeti başlattığı, bugün edebiyat tarihinin de tespit ettiği bir olgudur. Hamid Nutki de bu durumu hiç abartmadan şiirinde ifade etmekten kendini alamamıştır. Çünkü o, Şehriyar'ı bir insan olarak da tanımaktadır. Onunla yakın dostluğu vardır.

Hamid Nutki'ye göre, Şehriyar, Pehlevî rejiminin sıkıntılı günlerini ve uygulamaya çalıştıkları "tek dil" formülünü bir gaflet uykusu olarak, görür ve bir an millî dilin bayraktarı olan Fuzulî'nin ilhamıyla kendine gelir. Şaire göre, Şehriyar, Haydar Baba manzumesini yaratmakla Fuzulî gibi Azerbaycan Türkçesini yeniden diriltmiştir. Bu güç, oğlun babadan aldığı bir güç, yani gelenekten gelen bir güçtür:

Dédi
 "Ay derdli oğlum!
 men de bir gün göz açıp eşsiz
 Ana dil bağını
 viran,
 tikanlıq bir xezan gördüm.
 Élim dilsiz ve lâl qalmış déye yandım, alovlandım
 İşe derhal çırmadım..."

Burada dil ve millî kültürün taşıyıcısı ve büyük bir temsilcisi olan Fuzulî gündeme gelmektedir. Şaire göre, Şehriyar böyle bir kritik durumda Fuzulî'den ilham alarak, arkasını halkına dayar ve "Héyder Baba"yı yaratır. Şehriyar, yok edilmeyen çalışılan bir dile ve onun edebiyatına yeni bir ruh vermiş, onu canlandırmış ve daha yüksek bir seviyeye çıkarmıştır.

Şaire göre, "Héyder Baba" manzumeleri Azerbaycan halkının duygularını ve yıllar boyunca çektiği dertleri ve hasretleri yansıtmıştır. Bu manzume, halkın en sıkıntılı günlerinde doğmuş, Türk dilinin hayatî önemini bir daha ortaya koymuştur.

Hamid Nutki, 1973'te yazdığı "Ovsun" (H. D. s. 122) şiirinde Pehlevî rejimiyle İran'da başlayan "ortak ve millî dil" uygulamasını, şiirin adından da anlaşıldığı gibi halkın dilini bağlayan ve benliğini unutturan bir büyüyen benzetir ve bir çok yerde bu büyüden söz eder. Bu büyü'nün bilincinde olan halk, senelerce çaba sarfetmiş, üzerine düşenleri

fazlasıyla yapmış, ama neticede halkın emeğinden, zahmetinden kârlı çıkanlar başkaları olmuştur:

Meni ovsunladılar
dilimi bağladılar
qaçdımsa yétişdiler
ne ekdimse biçdiler.
Emek benim kâr élin
Yadlar benim, yâr élin.

Burada şair, dille, millî benliğin ilişkisine işaret eder ve bu iki millî unsurun aynileşmesini ortaya koyar.

Utandım öz özümden
sazımdan ve sözümden
ayrılalı eslimden
öksüz
ve köksüz qaldım.

“Varlıq” dergisinin kurucularından bir olan Hamid Nutki, İran-İrak savaşı sırasında Azerbaycanlı bir savaşı tarafından gönderilen bir şiirin etkisinde kalarak, “Haqq”⁸³ (M. s. 168-170) manzumesini yazar ve anadili olan Türkçe’nin önemini bir daha dile getirir.

Şair, bu şiirinde Türk dilini yasaklayan ve bu dilin varlığına karşı çıkan kişileri “şeytan” olarak, tanıtır ve “inanmayın bu asanlıqla el çeker şeytan” der. Ona göre, ayırım yapanlar ne kadar dost görünseler de hep fırsat peşindedirler ve bu fırsatı buldukları zaman zehirlerini yine saçacaklardır.

Çeşitli halklardan oluşan “İran milleti” İran-İrak savaşında hep beraber düşman karşısında durup, İran’ı korumuşlardır. Hamid Nutki, barış sever bir insan olarak, İran-İrak savaşı sayesinde “İran milleti”nin arasında yaratılan samimiyetten söz eder ve “Baxın bir âile tek, indi davranır İran” diye eski kırgınlıkların ortadan kalkmasını ister. Çeşitli halklardan oluşan İran milleti tabii olarak, çeşitli dillerle de konuşmaktadır. Şair bu savaşta şehit düşen insanların çeşitli halklardan olduğunu belirterek, hepsinin aynı hedef için savaştıklarını belirtir:

“Şehitlerin dili ayriyse,
sözleri birdir!”

⁸³ İran-İrak savaşı sırasında Azerbaycanlı bir savaşı, anadilinde yazdığı bir şiiri Varlıq dergisine gönderir ve Hamid Nutki, bu şiirin etkisi altında kalarak Haqq adlı şiiri yazar.

Hamid Nutki, insanî değerlere saygısı olan bir kişi olarak, kardeşlik ve birliğe önem verir; dil ayrımı yapan kişileri küçümser ve onların seviyesiz düşüncelerini mahkûm eder:

“Bu ittifâq,
bu uxuvvet,
bu sévgi,
bu isâr,
sizin kiçik ve müheqquer hésâba
harda sığar?”

diyerek, İran’ı müdafaa etmek için canlarını veren insanların kendi dilleriyle de konuşma ve yazma hakkına sahip olmaları gerektiğini ileri sürer.

Hamid Nutki, savaş sırasında ve en tehlikeli bir zamanda -yani hücûmdan birkaç saat önce- Azerbaycanlı bir savaşçı tarafından, anadilinde yazılan şiirin değerinin bambaşka olduğuna inanır. Çünkü bu genç savaşçı vatani, memleketi ve inancı için canını vermeye hazırdır ve tam o sırada kalemını ele alarak, kendi anadilinin de varlık hakkını istemiştir:

“Bu dil de,
bir daha
öz varlıq haqqın
ondan alır!”

“İran için ölen insanlar, İran’da kendi dillerinde de konuşma, yazma ve eğitim-öğretim haklarına da sahip olmalıdırlar”, fikri esasen Hamid Nutki’nin hayatı boyunca savunduğu bir idealdi.

Hamid Nutki, “Tebriz” (M. s. 142-159) manzumesinde Rıza Han’ın hükûmetiyle başlayan kültürel baskılardan söz ederken Azerbaycan halkının durumunu şöyle anlatır:

“Varı yoxu talayıp
sındırdılar bélleri
uzun iller boyunca
bağladılar dilleri
élimize yalandan
min-bir böhtan yaxdılar.
Doğma ana-diline
Kinle
Yan-yan baxtılar.
“Özünü
varlığını
kökünden dan!”dédiler.
“Yalanlara göz göre inan ve qan!”
dédiler.

Bu zulümlerin bir gün biteceğine inanan Hamid Nutki, “İran İslam Devrimi”yle yine Azerbaycan’ın kurtuluşunu ümit etmiştir:

Géne umud butağı,
gunçe vérdi gül açdı.
Géne gözel Tebriz’in
Sesi geldi, dil açdı.

Şair, “Ağaç kölgesi” (H. D. s. 153) adlı şiirinde yine kültür ve dil meselesine değinmektedir. Hamid Nutki, bu şiirde bir ressam gibi, bir çöl tablosu çizer. Uzun yollardan gelen “kervan adlı halk” Pehlevî döneminden beri uygulanan “yasaklar çetesine” rastlar. Şair, kendini halkının bir parçası olarak görür ve bir halkın acılarını kendi diliyle söyleme başlar:

Çox uzaqlardan geldim
Ayaqlarım qabar qabar
gözlerim dolu,
ellerim boş.

Haramiler çetesine rastlayan kervanın tüm varlığı, hatta dili bile çalınır!: “Mahnılarımı heramiler çaldılar.” Haramiler çetesi elinden kurtulmayı başaran şair, artık elinin boş olduğunu, ondan hiç bir şey beklenilmemesini, hatta bir çiçek bile umulmamasını söylüyor. Çünkü onun geldiği çöllerde zakkum çiçeğinden başka bir çiçek yetişmemektedir:

Menden héç ne
gözlemeyin
bir tek
çiçek
béle
Menim aşdığım çöllerin
yolları qum
gülleri zeqqumdu.

Kervandan hiç kimse kalmayınca şairin de gönül verecek, arkasından hayır dua edecek, kimsesi kalmaz. Yalnız kalan şair, bu durumda arkasına bakamaz olur:

“Kéçdiğim yerlerde dönüp, baxmadım
dalımca su sepenim
xéyir dua édenim
ürek vérenim
yoxdu ki...”

Şair, haramiler çetesinden kurtulduğu için mutlu gözükür. Ama yalnız başına, bu çölde sığınacak bir ağaç gölgesi ve bir sevgi sesi aramaktadır. Bu hâlde yani kısır çölün deresinde ve yalnızken sesini duyacak bir sevgili bulmak imkansız bir şeydir.

“İndi gezerek addım addım
yalqızlığın kısır çölün deresin
axtarıram
bir yarpaqlıq serin ağaç kölgesin
bir selâmlıq sâfi sévğinin sesin.”

Hamid Nutki, şiirlerinin bir çoğunda duygularını ve düşüncelerini açık bir şekilde ifade eder. Bu şiirde ise kapalı ve mecazî ifadeler dikkati çeker. Şair, yine Azerbaycan'ın ve Azerbaycan halkının tarih boyunca maruz kaldığı haksızlıklarından söz etmektedir. Diğer şiirlerinin aksine, şair, bu şiirde, kötümserdir. İran'da Türkçe'nin ve Türk edebiyatının bitmesinden ve yağmalanmasından endişe etmektedir. Şiirin İran İslam Devrimi'nin siyasî bakımdan sertleşmeye başladığı bir dönemde yazıldığı düşünülürse, mecazî anlatıma niçin müracaat ettiği de anlaşılır.

3. TARİHİ-SİYASİ MESELELER

Hamid Nutki'nin şiirlerinde Azerbaycan tarihiyle alakalı bir çok konuyla karşılaşırız; Zira haltercumesinde de gördüğümüz gibi, Hamid Nutki, Azerbaycan ve Türk tarihiyle ciddi bir şekilde ilgilenen, bu tarihi günümüzün ihtiyaçları açısından sık sık yorumlamak durumunda olan bir aydındır. Varlıq dergisinde doğrudan doğruya tarihe ve tarihî-siyasî konularla alakalı bir makalesi yayınlanmamasına rağmen, ele aldığı dil, edebiyat ve çeşitli kültür-medeniyet konularını tarihî perspektifi içinde değerlendirmiştir. Bu tavrı biraz da İran Türklerinin, kendi tarih ve medeniyetlerine bir dereceye kadar yabancı kalmalarıyla alakalıdır. O, günümüzdeki bir çok dil-edebiyat meselesini tarihe müracaat ederek, geniş bir açıdan ele alır ve konunun bütünüyle anlaşılması için çaba gösterir.

Hamid Nutki'nin Kutadgu Bilig, Divanü Lugati't-Türk, Göktürk Kitabeleri hakkındaki yazılarını, alfabe ve imlâ konusundaki makalelerini bu tavrına örnek olarak, gösterebiliriz.

Hamid Nutki, şiirlerinde de sık sık tarihî konuları ele alır, çeşitli tarihî-siyasî hadiseleri hatırlatır veya bazen bunlara telmihte bulunur.

Hamid Nutki'nin "Tebriz" (M. s. 147-159) adlı şiirde onun Azerbaycan tarihî-medeniyeti hakkındaki düşüncelerini derli-toplu bir hâlde görebiliriz. Bu uzun şiir XVI. yy. da çizilmiş bir Tebriz plânından alınan ilhamla yazılmıştır. Tarihî gerçeklere de uygun olarak, XVI. yy. daki Tebriz, Azerbaycan medeniyetinin en güçlü, en ihtişamlı günlerinin sembolü olarak, sık sık idealize edilmektedir. Tebriz, Kuzey Azerbaycan edebiyatında da tarihdeki büyük ve güçlü Azerbaycan'ın bir sembolü olarak, kabul edilmiş bulunmaktadır.

Hamid Nutki'de bu çerçeve içersinde doğduğu şehir Tebriz'i, Azerbaycan tarihinin, kronolojik çerçevesi içersinde ele alır. Şiirinde, öncelikle şehrin eski ihtişamlı günleri tasvir edilir; Şehrin en eski tarihinden söz edilir. Daha sonra gelen kötü günler şu şekilde dile getirilir:

"Gün kéçti
taléh döndü
on dört yüz-il boyunca
yurdumuz
yad éllerin
xâin qanlı ellerin
amansız zerbesiyle,
sıxıldıqça sıxıldı;
qaranlıq
şum illerin
qıtlıq
zelzelesiyle
qıvranaq yıxıldı.

Üfüqlere ğem doldu,
Tebriz bir kör kend oldu."

Şair, Tebriz'in Moğol istilasından sonraki yeniden yükseliş devrini hatırlatarak, Azerbaycan'ın muhteşem günlerini ifade eder. Hatta bu şiirde, tarihî gerçek hususunda biraz daha ileri giderek, Tebriz'in yedi bin talebeli, dört yüz elli "üstadlı" medresesinden, kütüphanesinden, kâğıt ve kumaş imalâthanesinden, rasathanesinden, sayısız kervansaraylarından, camilerinden bahseder ve İlhanlı dönemini:

"Tebriz
medeniyetin en üstün nümunesin
o çağlarda yaratmış."

hükmüyle yüceltir.

Hamid Nutki, bu şiirde İlhanlılar dönemini Azerbaycan'ın en parlak günleri olarak, değerlendirir. Bu hüküm tarihî gerçeklere de uygundur.

Şair, kronolojik sıraya göre devam eder. Hamid Nutki, Teymurlular dönemini çöküş dönemi olarak, değerlendirir. Şah İsmail'le beraber Azerbaycan'ın yeniden eski ihtişamına kavuştuğunu ve Tebriz'in tekrar başkent olduğunu söyler. Şiirin bu kısmında "İran" hakkında söyledikleri dikkatimizi çeker:

"Gerinelerden sonra
"İran" adı
coğrafi terim déye
dillerde kitablarda
öz me'nasın tapmışken,
uğruna vérdikleri
on minlerle qurbanın
Şah İsmayıl Xetâi
qudretiyle teriyle
yéni başdan
"İran"ın
bir "memleket" olaraq
bünövresini qoydu."

Görüldüğü gibi Hamid Nutki, burada "İran" tabirinin aslında sadece coğrafi bir terim olduğu, bir ırka ve bir milliyete işâret etmediğini belirtiyor. İran'a bugün bizim anladığımız memleket, ülke, devlet sıfatını Şah İsmail kazandırmıştır. Hamid Nutki, Safeviler'in, devletinin başkenti olan Tebriz'den vazgeçip, İsfahan'ı başkent yapmalarını, onların kendi köklerinden kopmaları, kendi halklarından (Azerbaycan Türklerin'den) korkup kaçmaları olarak değerlendirir:

"Artıq gözden düşmüşdük
başsız
öksüz qalmışdıq
âbideler
yaxıntı, zibillığe
döndüler.
Aclıq qıtlıq üzünden
xerâbe oldu şeher..."

Hamid Nutki, Safeviler ve Osmanlılar savaşını bu şiirinde bir kardeş savaşı olarak görür:

“Bu dehşetli belâdan⁸⁴
 keçmeden daxi dörd il
 Tebrizimin aldığı yaralar toxdamadan
 Başladı yeni başdan
 Qardaşların savaşı:
 Osmanlı Sefevî.”

XX. yy. başlangıcında Tebriz'in tekrar canlandığını, insanların cehalet uykusundan uyandığını, “Min-il ezabdan sonra gözlenen saatin çaldığını” söyler. Bu (1906-1911) yılları arasında cereyan eden meşrutiyet hareketidir. Tebriz, bu dönemde yeniden canlanmış hürriyet taraftarlarının kalesi olmuş, sesini bütün dünyaya duyurmuştur:

“Esrimizin fecrinde
 yavaş yavaş
 ürekler
 béyinler oyandılar;
 azadlıq yéli esdi, fikirler çalxalandı
 bizde de gerçekleri gören insanlar vardı
 lâkin erse daima bélelerine dardı...”

Şiirin devamında meşrutiyet devriminin önde gelen kahramanlarından, Settarhan, Bağırhan, Hüseyin Bağvanlardan söz ettiğini görürüz. Gerçekten de bu kahramanlar:

“azatlığın uğruna döyüşüp savaşıdılar
 qan tóküp can vérdiler
 çox qıssa zaman üçün
 “Meşrute” bağçasından
 azadlıq miyvesinin nobarını derdiler.”

Bu meşrutiyet hareketi sadece Tebriz içerisinde kalmamış bütün İran'ı ve Ortadoğu'yu uyandıran bir hareket olmuş, yankılar uyandırmıştır. Bu hareketin günümüzde de Azerbaycan ve İran'ın siyasî tarihini ve kültürel hayatını etkilediğini biliyoruz.

Söz konusu şiirde, 1919-1920 yılları arasında Tebriz'in ikinci büyük ayaklanması olan Şeyh Mehemmed Hiyabanî hareketinden de bahsedilir. Bu hareket de meşrutiyet hareketinin devamından başka bir şey değildir. Bir din adamı olan Şeyh Mehemmed Hiyabanî, Azerbaycan'ın siyasî lideri olma başarısını göstermiş, altı ay ayakta kalan bir özerk Azerbaycan hükûmeti kurmuştur. Fakat bu da yine Şah yönetimi tarafından kanla bastırılan bir hareket oldu.

⁸⁴ 1722 depremi

“Şeyx Memmed’in canına
 qıydı
 xeyânet eli
 Şeyx’in şهادetiyle
 taléh ulduzu batdı
 bextimiz gene yatdı.”

Tebriz’in üçüncü büyük yıkılışı da Hamid Nutki’nin şiirinde ihmal edilmez. Fakat her hâlde yakın dönemin ve İran’ın siyasî etkisi olsa gerek “Pişeveri” döneminden çok açık söz edilmez.

Bu dönemden sonra Azerbaycan üzerinde olan kültürel baskılar açıkça dile getirilir:

“Varı yoxu talayıp
 sındırdılar bélleri
 uzun iller boyunca
 bağladılar dilleri
 élimize yalandan
 min-bir böhtan yaxdılar
 doğma ana-diline
 kinle
 yan-yan baxdılar.
 “özünü
 varlığını
 kökünden dan!” dédiler
 “Yalanlara göz göre inan ve qan!”
 dédiler...”

Ve daha sonra 1979’da Tebriz’in tekrar bütün İran’a liderlik etmesinden söz eder:

“Gene umud butağı
 Qunçe vérdi gül açdı
 Gene güzel Tebriz’in
 Sesi geldi dil açdı.”

Şair, bu şiiri şu yakarışla bitirmektedir:

“Tanrım
 yéter
 bu qeder
 belâ çekdik, yaş dökdük
 Ne olar, çekdiğimiz çilenin sonun getir!
 bizim de doğma éle
 lütfünün güneşinden
 bir parçacıq
 nûr yétir!”

görüldüğü gibi bu şiir, aslında tarihî-kültürel bir meselenin “manzume” havası içinde yazılmasından başka bir şey değildir. Hamid Nutki, 1979’dan sonra İran’da yeniden şekillenen millî şuur ve tarih anlayışını pekiştirebilmek, ona katkıda bulunabilmek için bu şiiri yazmıştır. 1979’dan sonra İran Türkleri, şiiri nesirden çok daha rahat okuyup, anlıyorlardı. Hamid Nutki de bu problemi şöyle dile getirir:

“Bizim dil mahkûm olmuştu yokluğa. Gençlerimiz okuyamıyor, yazamıyorlar. Varlığ’a gelen mektupların içinde yüz tane şiir olsaydı, on tane düz yazı bulunurdu.”⁸⁵

Bu bakımdan şairin, bir makalede dile getirilecek, tarihî bir meseleyi şiir biçiminde yazması, o dönem İran Türklerinin kültürel ortamına uygun bir davranış olarak görebiliriz.

Hamid Nutki, “Şeyh Mehemed” (H. D. s. 174-175) adlı şiirinde meşrutiyet devrimi ve Hiyabanî hareketinden söz etmektedir.

Şeyh Mehemed Hiyabanî (1879/80-1920) bir din adamı ve Azerbaycan’ın siyasî simalarından biriydi. 23 Haziran 1908’de Muhammed Ali Mirza meclisi topa tuttuktan sonra Tebriz, siyasî hareketlerin merkezi oldu. Hiyabanî, (16 Recep 1338 / 17 Ferverdin1299 / 24 Mart 1920) tarihinde iki ay içinde millî hükümet kurmayı başarır ve Azerbaycan adını “Azadistan” koyar. Hiyabanî, Mehtigulu Hidayet (Mühbirüs-saltana)’ın emriyle katledilir. Ülkede demokrasi ve hürriyetin sağlanması, gerçek meşrutiyetin hüküm sürmesi Hiyabanî’nin isteklerinden biriydi.

Hamid Nutki, Hiyabanî’nin öldürüldüğü günlerde doğar, Azerbaycan’ın sıkıntılı günlerini hisseder ve şiirine yansır. Hamid Nutki, doğduğu günlerdeki Azerbaycan’ı şöyle anlatmaktadır:

“Amma doğduğum gün çox ecayip bir doğumdu. Şeyx Mehemed’in öldüğü güne tesadüf éder. O gün, Şeyx Mehemed’i öldürmüşler şeherde heyahû var, gatillerin şadlıq étdikleri gündür ve béle melmus heyâhûnun içersinde anam qorxar ve meni biraz téz dünyaya getirir. İndi Şeyx Mehemed benim üçün bir yaxşı tarixdir ve 76 il bundan qabağa ve şuluq günlere gédip çatır.”⁸⁶

⁸⁵ Hamid Nutki’yle yaptığımız görüşme, 5 Kasım 1998.

⁸⁶ Hamid Nutki’yle Müsahibe, Varlıq, Tehran, Yaz 1375 / 1996, S. 101-2, s. 52-60.

Şair söz konusu olan şiirde bu konuya işaret etmektedir:

“Senin gözlerin yumulanda
men
gözlerimi açdım.
Her yan dumandı, sisdi, tüstüydü
Yangın külleri hele istiydi.”

Azerbaycan'ın o günkü olaylarını bir yangına benzeten şair, konuşmasının devamında:

“Esasen şulug gün déyirem artıq bir sözdür. Çünkü benim olduğum yer Azerbaycan, şulug olmayan gün az görmüşdür. O günlerden biri de yakında idi. Pehlevî dövrü yavaş yavaş başlayacaq, xefenaq gelecek ve bu xefeqaq bizim üçün iki qat olacaq. Özgeleri Türkler'in dédiği kimi “etliye-sütlüye” veya bizim dédiğimiz kimi “zülfi ü yâra” toxunmadan “su-od” déyebildiler. Ancaq bizim ona da icazemiz yox idi. Biz “ab-ateş” démeliydik.”

diyerek, o sıkıntılı, boğucu günleri özetler. Hamid Nutki, daha sonra Hiyabanî'yi Azerbaycan'ın babası gibi görür ve onun ölümüyle Azerbaycan'ın yetim kaldığını söyler:

“Şehirimden
bütün mâvî guşlar uçmuşdu
Eynalı utancından qıpqızıl
Terlan suyu susmuşdu.
Her yer boşdu
herşey héçdi puçdu.
Yétim buraqdığın
Dünyanın
ağır havasında
bitmeyen yasında
büydüm, boy atdım.”

Hamid Nutki'ye göre, Hiyabanî'nin ölümüyle hürriyet kuşları (mavî kuşlar) da bu ülkeden gitmiş, günlerin hepsi karanlığa bürünmüştür. Hürriyet sembolü olan ilkbaharın yerini sonbahar almıştır. Ama yine de Azerbaycan halkı hürriyete ulaşmayı hayal etmiş, bu hayal o halka hep güç vermiştir.

“Günlerime géceler hökmetdi.
Bütün mövsümler
éyni xezan hüznüyle
başlayıp bitdi.

Lâkin sen, röyalarımı xéyalinle doldurdun.
Gözüme nûr
dizime zor
üregime qurur
oldun.”

Hamid Nutki, burada kısa süre bile Azerbaycan'ın büyük ve millî hareketlerinden biri olan Hiyabanî hareketine işaret eder; Azerbaycan halkının hep bir mücadele içinde olduğunu bildirir.

Hamid Nutki, “Şehriyar'ın Xatiresi” (M. s. 82-87) şiirinde Türkmençay Antlaşması'ndan sonra Azerbaycan'ın Kuzey ve Güney diye ikiye bölünmesinden ve ülkede yaşayan halkın birbirine hasret kalmasından bahseder. XIX. yy.'ın başlarında Rus ordusu, Azerbaycan ve Kafkasya'yı işgal eder. 20 yıl kadar süren savaştan sonra Rusya ve İran arasında imzalanan Türkmençay Antlaşması'yla (18 Şubat 1928) Azerbaycan, Araz nehri sınır olmak üzere ikiye bölünür. Böylece o günden sonra bu konu birçok Azerbaycanlı şairin şiirinde işlenir. Kuzey ve Güney Azerbaycan arasında sınırı çizen Araz nehri, şairlerin şiirlerinde hep ayrılığın, hasretin ve derdin sembolü olarak gösterilir.⁸⁷

Hamid Nutki'ye göre, Şehriyar'da bu hasret içinde yanıp tutuşan bir şairdir. Bu tema onun “Héyder Baba” manzumesinde görünür ve manzumenin yazma sebeplerinden biri de budur.

“O baxmış,
yollar ıssız,
köprüler kör,
gezdiği yerler serâb olmuş.”

Hamid Nutki, burada köprüden bahsederken, Araz nehri üzerinde olan, Kuzey ve Güneyi birbirine bağlayan ve bir zamanlar kapalı olan yollardan söz eder. Gördüğümüz gibi şair, açık bir şekilde Azerbaycan'ın siyasî ve tarihî olaylarından biri olan Türkmençay Antlaşması'ndan söz etmez, ama imalı ve kapalı bir şekilde bu konuya da işaret eder.

Şahlık Döneminde Azerbaycan Üzerinde Uygulanan Baskıları Dile Getiren Şiirler:

Hamid Nutki, 1951'de yazdığı "Dumanlar Ülkesi" (H.D.s.165-166) şiirinde Pehlevî dönemindeki Azerbaycan'ı "tikânlı demir telli, dumanlar ülkesi" olarak, tanıtır. 1921'de Kaçar şahı'na karşı bir darbe gerçekleştiren Rıza Han 1925 yılında resmî olarak şahlığını ilan eder. Pehlevî rejiminin iş başına gelmesiyle Azerbaycan tarihinin sıkıntılı günlerine biri daha eklenir ve Azerbaycan halkı, özel şartlar içinde yaşamak zorunda kalır. Böylece ülke, eğitim-öğretim, matbuat ve politik sahalarda çeşitli baskılar altına girer.

Azerbaycan'ın böyle bir sıkıntılı döneminde yaşayan Hamid Nutki, uygulanan baskıları yakından görmüş ve o devrin icap ettirdiği duruma göre kapalı bir şekilde şiirlerinde bunları ifade etmeye çalışmıştır. "Dumanlar Ülkesi" (H. D. s. 165-166) şiirinde "yaşam kervaniyle" dünyayı dolaşan şair, bir müddet Azerbaycan'da konuklamak zorunda kalır; birkaç yeri dolaşır ve "baş zorba"nın korkunç gölgesinin her tarafı kapladığını görür. Bu zorba o dönemin şahı "Mehemmed Rıza"dan başkası değildir.

"Her terefde baş zorbanın héykeli
tecessüsün
gözü
qulağı
eli."

Kaba kuvvetin en güçlü olduğu bu dönemde yiğitliklerden hiçbir eser kalmadığını, askerlerin "hazır ol" komutundaki ölüm sertliğini gören şair, Mehemmed Rıza Şah askerlerinin düzenini takma dişe benzetir.

İran'ın başta gelen yazarlarında bir olan Hamid Nutki, Pehlevî dönemindeki düşünce yasağına da aynı şiirde işaret eder.

"Düşünene
xâyin kimi baxdılar
bayramlarda kitapları yaxdılar."

O devirde her şeyin baştan başa yalan olduğundan ve yalanların hakikatin yerine geçtiğinden, gerçekleri söyleyen insanların hapisanelerde çürüdüğünden söz etmektedir:

⁸⁷ Azerbaycan edebiyatında bu bölünmeyi ve bir birinden uzak kalmayı konu edinen bir çok edebi eser yaratılmıştır. Bu konu için bkz. Yavuz Akpınar, Azerî Edebiyatı Araştırmaları, İstanbul, 1994, s. 179-197.

“dedilerki baştan başa
yalandır.
Yalan heqiqetin yérine kéçer,
heqiqetler zindanlarda can çeker.”

Şair “Qara Qış” (H. D. s. 113) şiirinde bir tabiat tasviri çerçevesi içinde Pehlevî rejimi dönemindeki sıkıntuları sembolik bir tarzda ele alır. Hamid Nutki, Azərbaycan’ı güllerle dolu, şen bir küçük bağa benzetir. Bu küçük bağa kara kış bastırınca yaz günleri gitmek zorunda kalır ve her şey sararıp solar. Hatta güneşin de rengi solmuştur:

“Şaxta bastı yay bitdi
Neşe qaçdı keyf itdi
Hammı gözeller gétđi
Könüller yétim qaldı.

Bağçada güller soldu
Yağışdan göller doldu
Yarpaqlar xezel oldu
Günün rengi saraldı.”

Kara kışın rüzgarıyla çiçekler havada savrulur, kuşlar ise yabancı diyarlara göçmüştür:

“çiçekler gétđi yéle
quşlar köçdü yad éle.”

Aslında burada şair, halkın bir kısmının öldüğünü, bir kısmının da yabancı ülkelere göçtüğünü kasteder. Böylece yabancı yerlere giden aydın kişilerden sonra halk, dilinden, kültüründen de bir dereceye kadar uzaklaşır. Yabancı yerlere gitme sebebiyle kültür hayatında kopukluk ve çöküş başlar. Eski yüksek seviyeli kültür hayatı zayıflar.

“Açıldıqca fasile
fürsetimiz daraldı.”

Hamid Nutki, Türk dili ve medeniyetinin aşağılandığı bu dönemde:

“Qalmanı bağdan eser
emekler oldu heder
söndü bir bir ümidler
üregimiz qaraldı.”

demekle, yavaş yavaş ümitsizliğe kapıldığını da belli eder. Bu siyasetin sonucunda gücünü kaybeden halk kurumuş bir pınar gibi susacaktır:

“Yağı bitdi çirağın

sesi batdı bulağın.”

Şair, “Güvendiğim dağın yollarını qar aldı” diyerek, ümitsiz bir ifadeyle şiirini bitirir.

“Bugünden Sabaha” (H. D. s. 119-120) şiirinin bir bölümünde şair yine Pehlevî döneminin son günlerinin anlatarak, herkesin esir olduğunu, her tarafın sessizliğe büründüğünü ve çirkinliklerin yedi kat perdelerle örtüldüğüne işaret eder.

Bu sırada bir saat çalar ve bu saatin çalması büyük bir uyanışa sebep olur. Yıllarca baskılar altında yaşamaya mahkûm olan Azerbaycan halkı bu saatin zil sesiyle uyanır. Burada 29 Behmen 1357 / 18 Şubat 1979’da İran İslam devrimine ve Azerbaycan halkının ayaklanmasına işaret edilir:

“Vext oldu saat çaldı
Axan bir ulduz kimi
bir çığlıq
alacaqaranlıq göy qubbesini yara yara
yére doğru éndi.”

Pehlevî şahları elli yıldan fazla bir sürede uyguladığı ekonomik ve kültürel politikalarla Azerbaycan halkı içinde nefret ve kin yaratmaktan başka bir şey yapmamışlardır. Böylece 29 behmen 1357 / 18 Şubat 1979 ayaklanması nefret ve kinle dolu olan bu çıbanın patlamasına sebep oldu.

“çıban partlamışdı
qan ve irin kimi
nifret ve kin
dağılırdı dört yana.”

1979 İran İslam Devrimi, milyonlarca Azerbaycanlı’nın umut kapılarını yeniden çaldı ve gelecekte yeni bir tablo çizdi.

“küllerdi
şafağın gündüze ermeğani
ve küllerde ümid adlı semender doğulurdu.
Açılmışdı ışığın dili
danışırđı xatiresiz sévgili
Belke sonu gelmişdi bunca qeherlerin
belke rengi başqaydı artıq doğacaq seherlerin.”

Semender, İran mitolojisine göre ateşte yaşayan bir kuştur ve ateşteki her yanışından sonra kendi küllerinden yeniden canlanır. Azerbaycan halkı da Semender kuşunun yeniden hayata dönmesi gibi tekrar ayağa kalkar. Şair, bu bölümde eski, güzel ve şanlı günlere

kavuşma ümidini dile getirir. Gelecekte ümitlidir ve çok şey beklemektedir. Kendisinden hiçbir hatıra bırakmayan sevgilisi (yani anadili) yeniden konuşmaya başlamıştır. Böylece kahırlı günlerin sonunun geldiğini ve artık sabahleyin güneşin başka bir renkte doğacağını ümid eder.

Tarihî bir Azerbaycan toprağı olan Karabağ'ın yakın dönemleri acı hadiselerle doludur. Müstakil bir Azerbaycan hanlığı iken 1797'de Ağa Mehemed Han Kaçar tarafından işgal edilir. Bu savaşın ardından 1828'de ikinci büyük bir felaketle karşılaşır. Bu Rus istilasıdır ve hanlığın istiklâli sona ermektedir.

Son yıllarda, Azerbaycan istiklâlini ilân ettikten sonra (18 Ekim 1991) Ermenistan'da yaşayan Ermeniler, Stalin devrinde Karabağa yerleşen Ermenilerle ve Ruslar'ın gizli-açık destekleriyle birlikte Azerbaycan Türklerini Karabağ'dan göçe zorladıktan sonra Karabağ'da yeni bir kavgalı, ihtiraslı dönem başlamıştır.

Hamid Nutki de bu tarihî-siyasî olaylardan yola çıkarak, "Senin Üçün Qorxuram" şiirini yazmıştır. Bu şiirde kendisi de Kaçar adlı Türk boyundan olan Ağa Mehemed Şah'ın Karabağ'ın başkenti olan Şuşa'ya yürüyüşü ve bu şehri topa tutmasından söz ederken, son günlerdeki olaylar daha çok dikkati çekiyor:

"Felek
mancanağından
ağır ağır
daş yağır
ince can şişen
nişan alacaq déye
senin üçün qorxuram."

O günlerde başlatılan bir süreçte Karabağ her geçen gün Azerbaycan'dan bir parça daha kopartılarak, Ermenistan'a eklenir veya 1990'lardaki isyan hareketleriyle Ermeni kontrolüne geçer. Karabağ'ın bu acı hadisesi Azerbaycan edebiyatında derin izler bırakır ve günümüzdeki birçok edebî esere konu olur.

Karabağ, birçok Azerbaycan bölgesi gibi senelerce hücumlarla, istilâlara maruz kalmış ve birçok savaşa tanık olmuştur. Şair, bu şiirde Karabağ'ın tarihî geçmişini hatırlatarak, şimdiki olayları açıklamak ister. Bu son olaylardan tedirgin olan şair, Karabağ için korktuğunu tekrarlar:

"Sévgin,
aldırmazlığın,

qışın küllekleriyle
saralıb solacaq déye
senin üçün qorxuram.”

Hamid Nutki, Karabağ meselesinde, Türk halkının mağlup olmasını istemez ve bu halkın çektiği acılarının sonu gelmesini arzu eder.

“Sonsuz quraqlıklarda
ayağın yorulmasın.

Dursun arıq içinde
tökdüğün gizlin yaşlar.
Yorulmuş gözlerine,
çoşquların fer vérsin.
Gözlerinden
nûr alan ruhlar
murada ersin.”

Şair, bu şiirin sonunda tüm bu olaylara rağmen, Karabağ’ın tükenmez gücüne şükreder; o halkın, diline ve kaleminin gücüne alkışlarını sunar:

“Bütün incelikleri
sezen
gören gözüne,
cana yatan sözüne,
séhirli qelemine,
dadlı dadlı diline
en
ürekden
alkışlar!”

Hamid Nutki, “Can Şüşesi” (H. D. s. 164) adlı şiirinde de gülbahçesi gibi olan Karabağ’ın solmasını, ona uzanan ellerin de kırılmasını arzu eder. Burada şair, Ağa Mehmed Şah Kaçar’ın Şuşa şehrine hücumu ve orayı topa tutmasından söz ederken, Ermeniler’in de Karabağ’a girmesi ve Azerbaycan Türkleri’nin oradan göç ettirmesini kastetmiştir. Hamid Nutki, canı gibi sevdiği Şuşa şehrine bir şey olursa dünya bile olmasın diyerek orayı dünyadan daha fazla sevdiğini belirtmek ister.

“Uca dağ başında duman olmasın!
Qarabağ gülşeni xezan olmasın.
Daş atan nâmerdin qolu qırılsın.
Qırılsa can Şüşem, cahan olmasın!”

4. SOSYAL MESELELER

Hamid Nutki, şiirlerinde sık sık cehaletin zararlarından söz etmiş, gençleri bu beladan kurtulmaya davet etmiştir. On dört yaşındayken yazdığı “Daniş”⁸⁸ adlı Farsça şiiri bu konuyla ilgilidir. Bu şiir şu beytle başlamıştır:

“Civanâ hem eknun ki darî civanî
Bekun kesb-i ilm u hüner ta tevanî.”⁸⁹

Şair ikibinli yıllara yaklaştığımız günlerde de insanların en büyük sorunu olan cahilliği ortaya koyar ve “Tanrıların Ocağında (Min ilin sonu)” (M. s. 95) adlı şiiri yazar. Hamid Nutki’nin bu şiire ve aynı zamanda ikinci şiir kitabına verdiği “Min İlin Sonu” adı bu konuya önem verdiğini de gösterir. Şaire göre cahilliğin karanlığında (körlüğünde) çevremizi dumanlar sarmıştır:

“Cahilliğin körlüğünde
dört bir yanı
qap-qaranlıq duman almış
her şey, her şey başlangıcsız
nehâyetsiz
mübhem qalmış...”

Şiirlerinde renk kavramına özel bir yer veren şair, cahilliğin “körlüğünden” söz ederken dolayısıyla karanlıktan da bahseder ve çizgileri ayıramadığımız için çaresizliğimizi bildirir. Bu durumda cahilliğin karanlığı bizi gölgelerimizle güreşmeye mecbur ediyor:

“Çizgileri
ve renkleri
görmemeğin
ferqlendirib
sêçmemeğin
Me’na vére-bilmemeğin
qehr-edici eczindeyik.
Kör-körüne
kölgelerle güreşirik.”

Şair, “Üçüncü Dünya ve Çokluq” (H. D. s. 58) şiirinde, dünya güzelliklerini görmemiz için ışığa ihtiyacımız olduğunu söyler. Ama bu ışığın önünü kapatan tek maninin cehalet olduğunu da belirtir. Şair, Üçüncü dünya ülkelerinde yaşayan insanların fakir

⁸⁸Hamid Nutki’nin bu şiirini Samed Serdariniyâ, 14 Şehriver 1378 / 5 Eylül 1999’da Tahran’da düzenlenen anma toplantısında okumuştur.

⁸⁹ Ay genç, gençliğin var olduğu sürece, ilim ve sanat öğrenmeye çalış.

olmasının tek nedenini de cehalete bağlamaktadır. Böylece cehaletten dolayı, Üçüncü dünya ülkelerinde, bereketli toprakların ürün vermesinden daha hızlı bir şekilde nüfusun arttığını ve problemlerin daha da zor çözüldüğünü dile getirir.

“Qaranlıqlar çoxalır
ac qarınlr töreyir,
berekətli torpaqlar,
barlı bağlar,
doğurğan qadınlardan
yarışda
géri qalır.”

Burada şair, doğurganlık yarışında kadınların meyveli ağaçlardan daha hızlı olduğunu söyleyerek, cahil insanların bitkilerden farkı olmadığına da işaret eder. Daha sonra cahil, aç ve fakir insanların hâlini tasvir eder ve dertlerimizin de çokluğuna değinir:

“Az déğil
çox çox çoxuq!
Derdlerimiz de çoxdur.
Doğrusu béle çoxluq
yoxsulluqdur
yoxluqdur.”

Hamid Nutki, bazı insanların cehalete karşı olduklarını ve bu beladan kurtulmak istemelerinin nedenini “Nöqteler” (M. s. 117) şiirinde açıklamıştır. Bu şiirde, dünyanın, bilinmezliğin karanlığında bir ışıkla aydınlığa çıktığını (yaratıldığını) belirtir. Bilginin o andan itibaren ortaya çıktığını ve karanlıkla çatıştığını söyler. İşte o devirden şimdiye kadar kuşaktan kuşağa, cehalet karanlığından kurtulmak için ışık bir kılavuz olmuştur. Bilgilerin başlangıç noktası olan bu ışık yavaş yavaş güçlenmiş ve cehaleti sorgulamaya başlamıştır.

“Burdan bilgi başladı
burda
mütleq qaranlıq,
mütleq cehalet
artıq
suala me’rûz qaldı.”

Hamid Nutki, hayatın gerçek kılavuzunun da bu ışık olduğunu şu meşhur vecizeyle dile getirir ve şiirini tamamlar:

“Hayatda en heqiqî
mürşid de éle budur.”

5. AŞK ŞİİRLERİ

Hamid Nutki, bir bilim adamı ve sosyal problemlere karşı duyarlı bir şair olarak şiirlerinde halkına mesaj iletmeye çalışmıştır. Hamid Nutki, millî ve tarihî meselelerin yanında gençliğinin verdiği duygular sayesinde aşk şiirleri de yazmıştır.

Hamid Nutki, şiirlerinde aşka ve sevgiye değer veren bir şair olarak karşımıza çıkar. O, aşkı zarif bir çiçek gibi görür ve onun içten gelen sevgiyle beslemek gerektiğini, susuz bırakılınca mahv olacağını söyler. Şair, aşkın temelinde saygı ve hürmeti bulur. Hamid Nutki, “Çiçek” (M. s. 37) adlı şiirinde aşk hakkındaki görüşlerini bir bütün halinde dile getirmiştir:

“Eşq
nazlı bir çiçektir
onu
yalnız
içden gelen mehebbet
zamanla héç azalmayan
semimî düzgün hörmet
yumuşaq bağrında
besleyer...”

Görüldüğü gibi, şair, aşk şiirlerinde aşkı en genel çizgileriyle ele almaktadır.

Şair, “Ellerinde Ulduzlar” (H. D. s. 21) adlı şiirinde aşkın ona ilham verdiği gücü hatırlatır ve:

“Seni görünce köğsüm
ilhamlarla dolardı”

diyor. Veya başka bir şiirinde “Nisgil Adlı Rö’ya” (H. D. s. 23) aşk yerine ilham sözcüğünü kullanır:

“... İlhamım
tut elimi
durma
aç qollarını
ne güzel her gün seher
şé’rin séhrli bağından
démek taze çiçekler...”

Hamid Nutki’ye göre iki kişi arasında, saygı ve sevgiyle temeli atılan aşk hep kıskançlık adlı büyük bir düşmanla karşı karşıyadır ve bu düşman sevgiyi ortadan kaldırır. Şair, “Gıcık” (H. D. s. 183) adlı şiirini şu sorularla başlar:

“Eşq en büyük afetden,
gicikten qurtular mı?
Gicikle mehvolan bir sévgi héç sağalar mı?
Göresen afetlerden arınmış temiz eşqe
héç rast geleceyik mi?
Bu xeberi neş’eyle héç eşideceyik mi?...”

Daha sonra gerçek sevgiyi bir dine benzetir. Dinde şüphesiz inanç temel taşı kabul edildiği gibi, gerçek sevgi için de şüphesiz bir inanç gerektiğini açıklar. Böylece şair, inancın var olmadığı yerde mutluluğun da ortadan kalkacağını ileri sürer. Daha sonra şair, aşkın armağanının insanı esir eden zincir olmadığını, belki bir yüzük (halka) olduğunu da belirtir.

Hamid Nutki, genel olarak aşk konusuna bakar ve romantik şairden ziyade realist bir şair olarak karşımıza çıkar. “Yuvadan Uçuş” (M. s. 45-47) şiiri, şairin çocuklarının evlendiği günlerde yazılan bir şiirdir. Hamid Nutki, burada iki sevgili kumrunun yuvadan uçmasından söz ederken, çocuklarının aile kurmalarına işaret eder. Şair, yuvadan uçan iki kumrunun uçuşu için aşkı şart koyar. Sevgi onun şiirlerinde ailenin temeli olur. Şair, şöyle devam eder:

“... Sévgileri gerçekse
qanadların açınca
göy-gurşağından kéçib
âşikleri gözleyen
ulduza varacaqlar...”

Ebedileşmek özlemiyle yaşayan şair, burada aşkı kanat gibi ebediyete ulaşmak için bir vesile olarak görür. Ayrıca ebediyette aşıkları bekleyen yıldızlardan da sözeder. Aşk, sonsuzluğa ulaşmanın bir aracı olur ve bu haliyle tasavvufi aşkı hatırlatır. Onun şiirlerinde tasavvufun izleri daima görülür.

Hamid Nutki, “Eşq Mahnısı Yazıram” (H. D. s. 97-98) adlı şiirinde aşkı bahara benzetmiştir. Şair, baharı, karşılamak için kutlanan “Nevruz” bayramında donatılan sofraya gibi, aşkı da karşılamak için “aşk ihtiyacı” olan nesnelere, aşk sofrasına koyar:

“Axır Çerşembe kimi
ışıklarla üzürem
Qanadlanıp
seherin mâvi qoynunda
zirveleri süzürem.
“Söz”

“Saz”
 “Sévgi”
 “Sayıqlıq”
 “Sévinc”
 “Seadet”
 “Sağlıq”
 “hef-sini” bezirem...⁹⁰

Hamid Nutki, birçok şiirinde gökyüzüne ve yıldızlar âlemine kadar çıkmak ister. Burada da şair, aşka ve ebediyete ulaşmak için ışıklarla yüzmek ve kanatlanmak, zirveleri süzmek ister. İşte şair için gerçek aşka lazım olan malzemeler bunlardan ibarettir.

Hamid Nutki'nin şiirlerinde sadece dünyevi ve ferdi aşk yoktur. O aynı zamanda aşk ile her zaman ruhunda hissettiği hürriyet aşkını birleştirir. Onun için hürriyet, özlenen ve beklenen bir sevgilidir. Bu haliyle de Tanzimat şairlerini hatırlatır.

Hamid Nutki, “Kepenek” (M. s. 23) adlı şiirinde hürriyete kavuşmak için çevremizi saran her türlü engelleri aşmamız gerekir diyor.

“Görünmez qefeslerden
 ötelere
 yol aömaq
 zencirleri
 qırıp qaçmaq...
 Düşlerle qanadlanıp
 Kepenekle yarışmaq
 En güzel çiçeklerle
 Qucaqlaşıp
 Sarışmaq...”

Hamid Nutki, davranışları sınırlayan kuralları veya ahlakî terbiyeyi görünmez kafesler olarak adlandırır ve hür kelebeklerle yarışmak için bu kafesleri aşmamız gerektiğini dile getirir. Şair, bu şiirde aşık bir kelebek gibi geceler boyu mum ışığıyla ebediyete ulaşmak için sabahın yolunu bekler.

“Axan ulduz kimi,

⁹⁰ Hicri Şemsi yılının son çarşamba akşamında gençler her tarafta ateş yakıp, üzerinden atlarlar. Bu gecenin adetlerinden biri de eski evlerdeki bacalardan aşağı şal sallamaktır. Ev sahibi bu şalın içine bayram hediyesi koyar. Neruz bayramında yeni yılın gelmesine bir kaç saat kala bir sofraya açılır ve sofranın baş tarafına bir ayna, önüne Kur'an ve kenarlarına şamdan koyulur. Daha sonra “sin” harfiyle başlayan yedi nesne, mesela sumak, semeni, sarımsak, sirke, sib [elma], senced [iğde] ve sebze [yeşil bitki] aynanın önüne konulur ve ailenin fertleri yeni ve temiz elbiselerini giyip, sofranın etrafında oturup dua ederler. Sofraya konulan her şeyin ayrı ayrı bir anlamı vardır.

éşqin cazibesi ile
 dıbsız bir uçuruma
 düşmedcn
 tullanmaq,
 alovlarda tutuşmaq
 yanmaq... yanmaq...
 kül olmaq
 sonra Semender kimi
 ebediyete qeder
 göylerde qanad çalmaq.”

Burada da görüldüğü gibi, şair, gerçek hürriyetin ebediyette olduğuna inanır ve aşkın cazibesiyle ebediyete ulaşmak ister. Dikkati çeken bir konu vardır ki, şair ebediyetin göklerinden de ötede bir yerde olacağını söylemektedir.

Hamid Nutki, “Gelir” (H. D. s. 79) adlı şiirinde hep beklediği hürriyet adlı sevgilinin gelme haberini verir:

“Şeherde küy düşüp
 nazlı yâr gelir
 Bir ömür yubanan dildâr
 Gelir.
 Qorxuram gine de xeber boş çıxa
 Eşşegim
 ölme qal
 ilk bahar gelir.”

6. TABİAT ŞİİRLERİ

Hamid Nutki, duyguları ve fikirlerini tabiat mazmunları içersinde de dile getirir. O, tabiata, hayata ve güzelliğe bağlıdır , bu yüzden güzel şeylerin hep devam etmesini ister ve yok olmalarına tahammül edemez. Bir ressam gibi gerçekleri ve hayallerini tabiat çerçevesi içersinde resmeden şair, şiirlerinde “ilkbahara” özel bir yer verir ve hep ilkbaharın hasretiyle yanıp tutuşur. Bu yüzden “ilk bahar” (M. s.127), “Baharda” (M. s. 56), “İlk bahar” (Varlıq, 1984/59-60, s.52) başlıkları altında bir kaç şiir yazar. “Baharda” (M. s. 56) adlı şiirinde:

“Gel
 biz de
 bu şenlikde
 bahâra
 qarışaq!

Kéçmiş giléyi atıp
 ürekden
 barışaq!
 Dayram déye
 serxoş kimi
 her qéydi aşaq!
 Gül tek
 gülüşek
 ve
 sarmaşıq tek
 sarışaq!”

Burada, ilkbahar mevsiminin, barış devri olduğuna işaret eder ve baharın gelmesiyle herkesin geçmişte yaşanan kırgınlıkların unutulmasını ve barış dolu bir hayat yaşamasını ister.

Hamid Nutki, tabiatta, güzellik ve mükemmellik gibi şeyler bulur, fakat tabiatta bulunduğu huzur hepsinden daha da fazladır. “Bayram” (H. D. s. 49) şiirinde:

“Qırlarda
 ilk baharın de’vetine gétmişdik.
 Mahnılar, sazlar,
 Sözlerin
 Gâh énen, gâh yükselen ahengine uymuşduq.
 Girerken
 Qüsseleri qapıda buraxmışdıq...”

Hamid Nutki’nin şiirlerinde tabiat, hürriyet ve yeniden doğum anlamları da taşımaktadır. Şair, “Çenlibél” (H. D. s. 46-47) şiirinde kapısız ve hisarsız bir dış mekan tasvir ederken, insanın kendi evi gibi güvenilir ve rahat bir dış mekanı anlatır. Bu dış mekan bizi sonsuzluğa, oradan da hürriyet fikrine ulaştırır.

“Burada ne duvar
 var
 ne de me’cer.
 Gez, gezebildiğin qeder.
 Dostları al da getir.
 Qapını dövmeden gir.
 Buranı öz évin bil.
 Dolan, baş vur istediğin her yére.
 Burada héç bir sırr yox.
 Ürekler birer
 açıq pencere...”

Hamid Nutki, şiirlerinde, hürriyrt fikrine paralel olarak hep açık mekan tasvirleri vardır. Esaretin, sıkıntılı günlerin, baskıların sembolü olan kapalı mekanlardan şair, hürriyetin, sonsuzluğun sembolü olan açık mekanlara “pencere” vasıtasıyla geçer. Pencere, dış âleme açılan önemli sınırlardan biridir ve dış âlemi saran güneşin ışığı ve güzellikler pencereden iç âleme girer. “Qonaqlıq” (H. D. s. 7-8) adlı şiirinde:

“Çek perdeleri
aç pencereni
qoy
ilk baharın hamı
renglerini
qonaq çağıraq...”

Burada örüldüğü gibi iç âlem ve dış âlem pencereyle ayrılmıştır. Geçiş noktasının sembolü olan pencere bazen bir perdeyle örtülür. Ayrıca bu pencere vasıtasıyla iç mekan aydınlanır. Şair, devrin verdiği sıkıntılar ve baskılardan dolayı bazen bu pencereyi açabilir; hürriyet kuşlarının sesini duyar, bazen de açamaz ve hürriyet kuşlarının pencerelelere çırpınmasını duyar:

“... Qarlarda boranlarda
özünü pencereye vuran quşlar misali...”⁹¹

Hamid Nutki, “Hesret” (H. D. s. 20) adlı şiirinde de dış âleme açılan pencereden sözeder:

“... Aç pencereni
qulq as
sanki havada qanad sesi var
Rebbim!
yaxınlaşır bahar.”

Hamid Nutki, tüm şiirlerinde dış âlemin, geniş mekanlarında ve kozmik dünyada yaşar. Hatta kapalı mekanların tasvirinde de ayna ve pencereler vasıtasıyla dışa çıkar veya ayna vesilesiyle dış mekanın ışığını, iç mekana taşır. Hamid Nutki'nin şiirlerinde, Cahid Sıtkı gibi ayna önemli bir unsurlardandır. “Sévgi Fecri” (M. s. 27-28) adlı şiirinde olduğu gibi:

“Göy-qurşağında rengler
dalğa-dalğa saçıldı.

⁹¹ Bahar ve İşıq, Her Rengden-Dünenden Bugüne, s. 53-54

Aynaya
ışık doldu.
Sanki güneşe doğru
bir pencere açıldı.
...
Vazaları süsliyen
köksüz güller
kurudu.
İşık
aynadan
daşdı...”

Hamid Nutki'nin tabiatı, ister gerçek, ister hayalinde olsun basit ve genel bir tabiattır ve özel olarak tabiat tasvirleri yoktur. Bunun sebebi, şairin tabiatı, düşüncelerini açıklamak için bir araç olarak görmesidir. Şairin tabiatla olan ilişkisi derin bir ilişkidir. Hatta bazen şair, tabiat tasvirini bir yana bırakarak tabiatı kişileştirir.”Bahar ve İşık” (H. D. s. 53-54) adlı şiirinde olduğu gibi:

“Gine men dost elimi uzatdım ilk bahara
yéniden beğçamızda çiçekler açsın déye.
Ölü ağaçlar indi
Birer birer
Tap taza
Yam yaşıl yarpaqlarda
Yéniden dirildiler...”

Hamid Nutki'nin burada dile getirdiği tabiat, gerçek tabiat değildir. Şair, tabiatı bir model gibi kullanır. O, duygularını ve yaşadığı sosyal meseleleri tabiat tablosu içersinde dile getirmiştir. Şair, şiirlerinde Azerbaycan coğrafyasını ve coğrafi şartlarını ele alırken, Azerbaycan halkının çektiği sıkıntıları da ifade eder. Böylece şair, bu vesileyle halkına bir mesaj iletmeyi de başarır. “Qara Qış” (H. D. s. 113) adlı şiir, kara kışın bastırmasını ve bağdaki mutluluğun gitmesini anlatır:

“Şaxta bastı yay bitdi.
Ne'se qaçdıkéyf itdi.
Hamımı gözeller gétđi.
Könüller yétim qaldı.

Bağçada güller sldu.
Yağışdan göller doldu.
Yarpaqlar xezel oldu.
Günün rengi saraldı...”

Hamid Nutki, “Bahara İnanmaq” (H. D. s. 109) şiirinde de ilkbaharın ve yazın düşmanı olan kışa işaret eder. Böylece şiirinde derin bir tezat yaratır. Kış dağın arkasında pusuda yatmıştır. Gecenin gelmesiyle kış, tepeleri, dağları aşar ve bağa hücum eder. Savaşsız teslim olan tabiat, bu savaşın sonunda beyaz kefene sarılır. Şair, güzelliğini kaybeden bağı görünce ümidini kaybeder ve şöyle der:

“Dağ dalısında dayanmışdı qış
 qısqandı
 yayın
 xendan gülyarpaqların
 saralmış benzine
 son öpüşünü
 Gécelerle beraber qış, ayaq dere dere
 Tepeleri aşdı
 Qudlar imi yaxınlaşdı
 Bizim yérlere
 ...
 Bu qara qış qasırqasında
 Bahara inanmaq
 çox çetin.”

Bu şiirde bir tabiat hadisesi görülmektedir ve karşı karşıya gelen iki mevsimi (kış ve yaz) kişileştirmiştir. Hamid Nutki'nin şiirlerinde “ilkbahar ve yaz” karşısında “kış” bir rakip ve düşman gibi görünür. Ayrıca burada ilkbahar, şairin hep beklediği hürriyet adlı sevgilisidir ve kış esaret, zulüm ve zor günlerin sembolüdür.

Hamid Nutki, “Üşüyen Ay” (H. D. s. 9-10) adlı şiirinde, adından da belli olduğu gibi kozmikâlemi kişileştirir.

“... Bu géce
 sap sarı gösterir
 yuxuda yériyen
 ayın
 donmuş eksin
 üşüyüp titreyen hovzun aynası.”

Burada görüldüğü gibi, Hamid Nutki'nin Ahmed Haşim'den de etkilendiğini görebiliriz. Haşim'in “Kari'e” şiirinden bir bölüm:

... Lâkin o zaman doğdu senin çehre-i lâlin
 Ey mâh ki küllerde yatan ruh-i melâlin
 Bir hemser-i ulvî semâvisi idin sen
 Bir safha-i rü'ya gibi bi-reng idi çeşmen.
 Yükseldin ufuklarda ağır, mübhem ü mahmûr
 Zulmette ipek, ince dumanlar gibi bir nûr,

Afâkâ yararken mütemâdî sarı bir fer
Birden o donuk gözlere dolmuştu kamerler.⁹²

Tabiat, rüya, deniz, yıldız, güneş gibi güzel olan ve göze hitap eden herşey Hamid Nutki için değerlidir. Hamid Nutki, tabiata Ahmed Haşim gibi objektif değil, sübjektif bir gözle bakar. Şair, tabiatı bir tablo gibi tasvir eder ve onun hayalindeki tabiatta gerçeklerden kaçış görünür.

Hamid Nutki'nin tasvir ettiği ideal tabiatı ve kullandığı bazı semboller bize Divan şiirini ve Halk şiirini hatırlatır. "İlk Bahar" (M. s.127) adlı şiirinde:

"Qışdan çıxaraq
bahâra
hazırlandıq.
Qarlarla
kederler de
erirler
sandıq.
Dağ sineleri
serinleder
bad-i bahâr.
Sâqî
meded ét!
O bâdeden sun
yandıq."

Hamid Nutki, tabiatın tüm güzelliklerini, bütün şiirlerinde, ister hayalî olsun, ister gerçek olsun, özler. Dış âleme ve arzularına kavuşmanın zor olduğunu belirtir; Fakat her zaman da ümidlidir ve ümidini kaybetmez.

Hamid Nutki'nin tasvir ettiği tabiat renklidir. Renkler şairin ruh haline göre değişir. Şiirlerinde bazen karamsarlık taşıyan renkler ve bazen aydınlık ve hayat dolu renklerle karşılaşırız. Şair, "Her Rengden" (H. D. s. 5) adlı şiirinde her bir çiçeğin değişik ve kendine has rengi olduğunu söyler ve "gel her rengden qucaq qucaq rō'yalar toplayaq" der.

"Dême,
dême,
güllerin
hamısı bir;
Her rengin
Değişik bir etri var..."

⁹² Ahmed Kabaklı, Türk Edebatı, İstanbul, 1969, C.3, s. 156.

Hamid Nutki, burada bu dünyanın gelip geçici olduğunu yalnız değişik renklerle süslenen hayallerimizin bize kaldığını da söylemektedir. Şair, “Qırx Tike Buxca” (H. D. s. 89-90) adlı şiirinde çeşitli renklerle süslenen hatıralarımızın ömür adlı kırk parçadan oluşan bir bohçada toplandığını da dile getirmektedir.

“Xatireler sandıqcası açılınca bezen çıxar
ağ, qırmızı, yaşıl, qara günlerimizden tikilmiş
qırx tike ömür buxcamız...”

Hamid Nutki, “Qonaqlıq” (H. D. s. 7) şiirinde:

“Çek perdeleri
aç pancereni
qoy baharın hamı renglerini
qonaq çağıraq.”

diyerek, ilkbaharı temsil eden çeşitli renklerin kapalı ve hatta perdelerle örtülü pencereler arkasında gizli olduğunu söylemek ister. Şair ziyafet vererek, yeni bir hayatın başlangıcı olan ilkbaharı evine davet eder.

III. BÖLÜM

1. HAMİD NUTKİ'NİN ŞİİRLERİNİN “VARLIQ” DERGİSİNDEKİ VE KİTAPLARINDAKİ FARKLARI

Hamid Nutki'nin Türkçe şiirleri önce, Varlıq'da yayınlanır. Sonra “Her Rengden-Dünenden Bugüne” ve “Min İlin Sonu” adlı kitapları yayınlanır. Hamid Nutki'nin ömrünün son yıllarında şiirlerini kitaplar hâlinde neşrettirmek için hazırladığını biliyoruz. Hatta şiirlerini topladığı bazı defterlerine, “Aynalı”, “Son Defter”, “Eski Defter” gibi isimler verdiğini de biliyoruz.

Şairin “Her Rengden-Dünenden Bugüne” ve “Min İlin Sonu” adlı kitaplarında toplanan şiirlerinin bir kısmı daha önce “Varlıq” dergisinde bir kısım farklılıklarla yayımlanmıştır. Hamid Nutki, bu durumu şöyle açıklıyor:

“Kimi şiirler “Varlıq” dergisinde gördüğünüz gibi bazen epey değişik bir biçimde basılmıştır. Bunun sebebi, Varlıq'ta izlene gelen bir adettir. Uzun zaman yasak ve baskılardan sonra halkımız Türkçe'yi okumaya kendi dilinde “ümmî”leşti; yazılan sözler, eskiden beri ezberlediği ve alıştığı biçimden azıcık farklı olduğunda adetâ türkerek şaşırıp kalıyordu. Buna göre ben de, unutturulmuş öz kelimeleri ve yeni biçimleri azar azar kullanma yolunu tuttum. Bir şiirimi yazdıktan sonra onu güzelleştirme yerine “vülgarize” etmek için ne kadar uğraştığımı hiç unutmam! Bu ters tatbikatı artık bırakıverdim.”⁹³

Hamid Nutki, bu konuyu daha da açıklamak için İspanyol ressam “Francisco”yu örnek gösteriyor:

“Böyle yaparken hep İspanyol ressamı Francisco de Goya'nın aynı modelden yaptığı, ayrımlı zevklere hitap eden “ikili” tabloları, (Çıplak Majo ve Elbiseli Majo) gözümün önünde canlanıyordu. Rivayete göre, şanlı İngiliz ressam William Turner resimde klasiklerden fazla modernistlerin usulunu beğeniyordu; çizdikleri John Ruskin'in “şaheser” diye övgüler dolu yazılarının yayınlanmasına değin hep acımasızcasına hücumlara maruz

⁹³ Her Rengden-Dünenden Bugüne, s. XIX.

oluyordu. O da, bazen aynı s jeden iki ayrı resim yaparmış (birisi yaşadığı çağın zevkine göre,  b rs  ileri zamanlar ve kendi isteğine uygun), tabii bu türleri görmek pek sayılı insanlara nasip olurmuş. Ben de demin işaret ettiğim nedenlerle aynı yola sevk edildim. ”⁹⁴

Demek şair, “Varlıq”daki şiirlerinde birçok metaforları ve imajları çıkartarak, şiirlerini vulgarize etmiştir. Böylece “Varlıq”daki şiirlerinden uzaklaştıqa orjinallerine yaklaşmış bulunuyoruz.

Burada “Her Rengden-Dünenden Bugüne” adlı kitabın şiirleri “H” harfiyle, “Min İlin Sonu”, “M” harfiyle ve “Varlıq” dergisindeki şiirler de “V” harfiyle işaretilenerek göstermiştir.

Hamid Nutki’nin şiirlerinde ki değişikliklerin sebeplerini genel olarak şu başlıklar altında toplayabiliriz:

1. Daha  nce Hamid Nutki’nin belirttiği gibi İnan’daki devrimden sonra İnan’da Türkçe’nin kullanılması serbestleşince halkı Türkçe kelimeleri kullanmaya alıştırmak amacıyla yaptığı değişiklikler.

V- şebnemlerde yuyundu qızılığ l.

H- şehlerde yuyundu qızılığ l. (Bitmemiş Senfon )

V- Arzular butağını sardı.

H- İstekler butağını sardı. (Bitmemiş Senfoni)

V-  ter  ter h y  ter

M-  ter,  ter yorulmadan  ter.(Vehşi Quş)

V- İşıqlara đerq olacağ bir sinem var

M- Aydınlanan bir sinem var.(İri Gile Dizmarılar)

V- Bu dağ güneş s nmedikce

M- Bu parlayan qızqın güneş s nmedikce (İri Gile...)

⁹⁴ Hamid Nutki’nin bize gönderdiği faks, 30 Ekim 1998.

V- Niçun dumanlarda itmiş xatıralar.

H- Niçun dumanlarda erimiş en güzel anılar.(Unutdum)

2. Düşünce bakımından yaptığı değişiklikler: Hamid Nutki, geniş halk yığınlarının dünyasına hitap etmek isteyen bir şair olduğu için daha çok “ben” zamirli ifadelerden “biz” zamirini tercih etmiştir.

V- Qoy quşların qanadıyla havalanım.

H- Qoy quşlarla beraber uçup da havalanaq.(Bahar ve Işıq)

V- Mâvi neysan bulaqlarında udum udum söndürürem susuzluğumu

H- Mâvi neysan bulaqlarında söndüreceyik susuzluğumuzu (Nağıl Kitabı)

V- Kuleklerde yarışaraq uçaram.

H- Kuleklerde yarışaraq uçarıq.(Köçmüş Kervanlar)

V- Qıy vurup da buludlardan geçerem.

H- Qıy vurup da maveraya uçarıq.(Köçmüş Kervanlar)

V- Nefes çekerdim könlümce rahat rahat

H- nefes çekerdik könlümüzce rahat rahat.(Unutdum)

3. Estetik bakımdan yaptığı değişiklikler: Şairin, şiirinin anlamını vurgulamak, etkisini artırmak veya anlamını tamamen değiştirmek amacıyla yapılan bir takım değişiklikler.

V- Fırtına zencirleri qıracaqdı, denizler daşacaqdı

H- Kükremiş sèller sedlerini sındıracaq, denizler daşacaqdı.(Bitmemiş senfonî)

V- Sahillerden bir işiq gözleyen qayıqçı tek.

H- Sahillerden bir işiq gözleyen , dalğalara qapılmış, itmiş qayıqçı kimi.(Bahar ve Işıq)

V- Boyun eye bilmirem uydurulmuş dastana

M- Qulaq vérebilmirem uydurulmuş dastana. (Hesablaşma)

V- Ağ, qırmızı, yaşıl, sarı günlemizden tikilmiş.

H- Ağ, qırmızı, yaşıl, qara günlemizden tikilmiş. (qırx Tike Buxca)

V- Obaların çelibélde qorusunlar.

H- Obaların çenlibélde qursunlar. (Çenlibél)

4. Dil bakımından yaptığı değişiklikler: Şair, şiirlerinde gerekli gördüğü yerlerde bazen Azerbaycan Türkçesi'nden Türkiye Türkçesi'ne, bazen de Türkiye Türkçesinden Azerbaycan Türkçesi'ne geçmiştir.

V- Hele dé adımı çeke bilmirem.

H- Hele dé adımı déye bilmirem. (Kimliğim)

V- Ölü bala serçeciğim.

H- Ölü bala serçenin. (Qırx Tike Buxca)

V- Başmaq tiken kepenek

H- Kepenek benek benek

V- Tarix déyemmerem.

M- Tarix déyebilmerem. (Hesablaşma)

V- Bütün gözlerde sévda renkleri parlayırdı.

H- Bütün gözlerde sévda renkleri perıldırdı. (Şiraz)

2. YAYINLANMAMIŞ ŞİİRLER

Gözellik, Şerab ve Yağış

Keklik kimi⁹⁵ sekerken
 tavus quşunun
 zerli⁹⁶ quyuğundan
 görkemli.
 sehrli bir câzibe
 ardından könülleri
 sürükleyer aparar⁹⁷
 Ovsunlanmış bir hava
 bütün çevreni sarar.
 Sanki
 qorlar saçılar;
 gözleri qamaştırar.
 deli könüllerdeyse
 istekler dalğalanar
 qaynayar kükrek daşar.
 Azğın dilekler çoşar;
 alov alov⁹⁸ alışar⁹⁹ ...

Yağış,
 şerab,
 gözellik
 bir-birine benzerler.

Yağış,
 çoraqlıklarda tikenleri besleyer;
 bağları bağçaları
 bezer çiçeklendirer
 Şerab ise
 yaxşının yaxşılığın gösterer
 pisi¹⁰⁰ de beter eder¹⁰¹;

Gözellik
 lâyiqleri ucaldar semalara,
 sıradan adamları
 iteler boşluqlara,
 çirkin mâceralara!

Brandhill Cottage Griffydam, Haziran 1998

⁹⁵ Gibi

⁹⁶ Yıldız

⁹⁷ Götürüp gider

⁹⁸ Alev alev.

⁹⁹ Tutuşar

¹⁰⁰ Kötüyü

¹⁰¹ Mevlana Celaleddin-i Rumî demiştir: "An çonan ra, an çonanter mi-kuned"

Bayram Topu

Top atıldı
eksisedası¹⁰² drt yana yayıldı
yatanlar
qış yuxusundan¹⁰³,
ayıldı¹⁰⁴

Gcenin fqden fge serdiği atlaza
etek etek
elmas ulduz elendi.
Ay da, tvşn almadan¹⁰⁵,
aşdı sisli dağları
semvi sergiye geldi
Kinat neş'elendi.

Bayram topunun gr sesi drt terefe yayıldı
reklerden keder hisi¹⁰⁶ duman kimi dağıldı
qaraqışlar qaranlıqla silindi
knllere heyecanlar doluşdu.
Dmek,
olan olmuşdu.
Svinc hetta uzaq bucaqlara işiq salmışdı.
qara gcler de helelik
baxa-baxa qalmışdı...

Neden burda uzun srmez bayramlar?
Neden ayaq-st geler
qonaq kimi
ilkbahar?

Neden bizde mvi quşlar
yuvalarını qurmaz?
Neden mtemlerimiz bol
bayramlarımızsa az?

Brandhill Cottage Griffidam, Haziran 1988

Yuva

Sesden kyden uzaqda
kuytucu¹⁰⁷ bir labirent;

¹⁰² Yankısı

¹⁰³ Uykusundan

¹⁰⁴ Uyandı

¹⁰⁵ Rahat nefes almadan.

¹⁰⁶ İsi

bir yanda
Ovsunlu bağçalara baxan bala¹⁰⁸ pencere.

Loşluqlara¹⁰⁹ sepilmiş¹¹⁰
seyrişen¹¹¹ ulduzlarım¹¹².

Ana rehimi kimi¹¹³
emin;
ılıq bir gölcük
yumşaq derin,...
Quğ tüyünden yuva
mûnis mehriban şirin.

Duvarında rütubetin çizdiği
geleceğin esrarlı naxışları
enişleri
yoxuşları.

Zindan görkemli gülüstan
Güneşin könlüme damla damla birikdiği âşiyân¹¹⁴.

Kiçik yaşıl axsaq masa
tasalarımı eriden sehirlî buta¹¹⁵
sığındığım Simurğun qanadının altı.
Sâdeliğin bereketli besleyici comerd sevgi kucağı
ilhâmımın soyumayan isti-isti ocağı.

Brandhill Cottage, Griffidam, 1998

Senin Üçün Qorxuram

Felek
mancanağından¹¹⁶
ağır ağır
daş yağır¹¹⁷
birden

¹⁰⁷ Gün ışığı almayan.

¹⁰⁸ Küçük

¹⁰⁹ Yarı karanlık yer

¹¹⁰ Serpilmiş

¹¹¹ Titreşen

¹¹² Yıldız

¹¹³ Gibi

¹¹⁴ Yuva

¹¹⁵ Pota

¹¹⁶ Topun icadından önce kale duvarlarını dövmek için iri taş atmakta kullanılan yaylı alçı, mancınık, Altaylı, Azərbaycan Türkçesi sözlüğü, C. 2, s. 693.

¹¹⁷ Mehmed Şah Kaçar'ın Şuşa şəhri mühasiresində bu şiir söylənilməlidir: Zi məcənik-i felek sən-
i fetne mibared / Tu eblehane girifti derun-i şişe karar.

Ger nigəhdar-i men anest ki men midanem / Şişe ra der degel-i sənəg nigeş midarem.

ince can şişen
nişan olacaq déye
senin üçün qorxuram.

Sévgin,
aldırmazlığın
qısır külekleriyle
saralıb solacaq déye
senin üçün qorxuram...

Nankorluq¹¹⁸ batlağında
xéyr-xah dileklerin,
tersine yozulmasın¹¹⁹!

Sonsuz quraqlıqlarda
ayağın yorulmasın.

Dursun artıq
içine
tökdüğün gizlin yaşlar.
Yorulmuş gözlerine
coşquların fer¹²⁰ versin,
gözlerinden
nür alan ruhlar
Murada ersin!

Ey élin sebir daşı
güvendiğın
dağlara
daha héç qar yağmasın!

Emeğınle beslenen bağlar barsız qalmasın!

Gül,
gönçelerde gülsün!

Gene şükürler olsun!
Bütün yüklere qarşı
tükenmez qudretin var;
acıları bal eden
iksirin,
şerbeti var.

Bütün incelikleri

¹¹⁸ Nankörlük

¹¹⁹ "İstenen anlamı vermek", Altaylı, Azərbaycan Türkçesi sözlüğü, C. 2, s. 1259.

¹²⁰ Parlaklık.

sezen
 gören gözüne,
 cana yatan sözüne,
 sehirlî qelemine,
 dadlı dadlı diline
 en
 ürekden
 alqışlar!

İstanbul, 2.9.1998

Qızıl Alma (Menzume)

El çatmaz uzaqlardan,
 quş-uçmaz sarp dağların
 ucsuz bucaqsız
 quraq
 karvan-keçmez çöllerin
 fersexler¹²¹ ötesinden,
 "Nağıllar diyarından"
 dillerde
 dastan olan
 peri adlı
 bir qızın
 ovsunlayan tesviri
 elden ele gezirdi...

Şekildeki güzel qız
 sehirlî gözleriyle
 gençlerin könlün çaldı,
 büyük velvele saldı
 şanı şeheri aldı.

Sevdanın burağına
 quru yarpağlar kimi
 onları
 arxasından
 sürükledi
 apardı.

"Bizim talehimiz bu!", déye
 yola düşdüler.
 Seher axşam demeden,
 dere tepe
 getdiler...

Günler bitdi ay doldu,

¹²¹ Her fersex 6 Km dir. Cem şekilde gelirse uzun mesafeyi söyler.

küz, qış g çdi
yay oldu
ill r k ç b  td ler...

yorulanlar,
xesteler
quraqlıqda
itdiler.
bir  oxun ölüm aldı.

Qocaman qafile de
g neşde buzlar kimi¹²²,
eridikce
tükendi.
En son
qalan tek yolcu
cesaretle direndi!

Bir gün bir xeyal kimi
sislerin arxasından
sehirli "Yurd"
g rsendi.

Son yolcu
yurda girdi
tek bir an gecikmeden
s vgilinin sorağın gelib-gedenden aldı
ismin d di
resmini ona buna gösterdi
S vgilisini
bilen
tanıyan
kimse yoxdu.

Nehayet biri  ıxdı
axtarılan güzelin yerin-yurdun bilirdi
bunca   l aşıb gelen
 şiq
dayanmadan durmadan
bir demet  i ek aldı
"Yarın k yuna" daldı.

Xezel dolu bir bağın
mezhun yalgızlığında

¹²² gibi

köhne bir külbeciğin
 qırıq penceresinde
 bir ağ birçekli¹²³ qadın
 axşamın
 her an artan
 ala qaranlığında
 üfüqdeki qar yüklü
 buludlara dalmışdı...

Yolcu bağa girdikde
 yaşlı qadın dıksindi
 elebil¹²⁴ buludlardan
 qara torpağa endi.

Yolcu yaxlaşdı
 eski tesviri gösterecek
 dédi:
 harda¹²⁵ bu melek?

Yaşlı qadın irkildi
 uzun bir sükutdan sonra
 acı acı gülerek
 dédi sen cevabını
 Zamandan
 almalısan,
 odur yaradan yıxan.

Sen, yollarda yubandın
 bahar köçdü,
 yay keçdi
 yarpaqları tükülen ağaclar
 odun oldu
 tesvirini gördüğün gül de
 saraldı soldu!

Brandhill Cottage, Griffidam, Temmuz 1993.

¹²³ Saçlı

¹²⁴ Sanki

¹²⁵ Nerde

HAMİD NUTKİ'NİN VARLIQ'TA YAYINLANMIŞ AMA KİTAPLARINDA OLMAYAN ŞİİRLERİ

Damcı Damcı İçimde Birikdi Bu Aydınlıq

Dancı damcı içimde birikdi bu aydınlıq
 Bu neğmeler öz-özüne sél kimi axmaz üreklere
 Bu dağa addım-addım çıxılar
 ve addımlarımız bizi dal-budağlardan uzaqlaşdırdıqca
 yaxınlaşdırır köklerimize
 yol almasaq, ucalmasaq, görebilmerik öz-özümüzü.
 Sen yuxuya dalsan da zerer yox
 Néce olsa şam-naharın süfrede hazır.
 Her şey yolundadır.
 Tökülen miyveleri yığmaqdan başqa
 işin yox
 Hen désen de yéter.
 Rö'yaların béle hazır; yatağın kimi.
 Sen qanatlınsan öz havanda uçarsan
 Lâkin men özümü tapa bilmem üçün
 Şartlarımın çox üstüne çıxmam gerekdir.
 Bu bir savaştır, savaş.
 Sen ile müsavî olmaq, menliğimi tapmaq
 yolunda, bir müqaddes telaş.
 Herkes kimi, gezip-oynamam, mene haram
 Uzaqlardan ulduzlar çağırarken burda néce qalam?
 Terpenmemiz gerek.
 Yoxsa el-ayaq vurmasaq
 néce olur atlamaq.
 Gömüldüğümüz batlağın
 necür bir çıxmaz olduğu?

Tahran, Ferverdin, 1357
 Varlıq, 1358/5, s. 65.

Göy Göz Gelin

Gözleri göy gözele, gözleri belâ oldu.
 Gelin gétدیği éilde yığışdılar başına
 Sef çekdiler meraqla yaxın-uzaq, qor-qohum
 Te'ecüble baxdılar gelinin göz-qaşına.

Heqiqetde gelinin gözleri çox gözeldi
 Eks édirdi onlarda mâvi göyler, denizler
 Bir bahar nağmesi tek baxışları dadlıydı
 Üreğinde édirdi baxanın derin eser.

Ne fayda? Güzelliğın qedrini bilen yoxsa.
 Qızın güzelliğının qıymeti bilinmedi
 Güzlerinin rengi üçün ona te'ne vurdular.
 Qusselendi ah çekdi, danışmadı dinmedi.

Günler geçdi gözleri başına qaxınc oldu.
 Dédiler ki, bu gözü o qıza vérip şeytan
 Dédiler ki, bu "derdin" hetmen çaresi vardır.
 Bu gözle héç yaşar mı uanmadan bir insan?

Bu qızın gözlerini mualice étmeli.
 Cür-be-cür, elvân-elvân merhem getirdiler.
 Dualar yazdırdılar, qurbanlar kesdirdiler.
 Şeherde en tanınmış hekime götürdüler.

Kâr kesmedi, héç dava, te'sir étmédi duâ.
 Qızın gözleri qaldı göm-göy evvelki kimi
 Lâkin çox ağlamaqdan qızarmışdı bir azca
 Bu qızarma boş yere sévindirdi hekimi.

Hekim dédi: "Düzelir bir az sabrınız olsun"
 Luqman démiş: "Şefânın evvel şerti sabırdır."
 Dava te'sir éyleyir meni kırıldırmanın
 Menim sonsuz ilmime, tabi'et de esirdir.

Günler geçdi davanın te'siri görünmedi.
 Hekimden vaz-geçdiler götürdüler dervişe
 Derviş "ya haqq" çağırdı biraz da nezr istedi
 Sonra ovsunlar ile meşğul oldu o işe.

Aylar geçdi... dervişin nefesi te'sirliydi
 "Haqq" déyende véirdi "hû" sesiyle cevap, göy.
 Salam véirdi ona qurt, quş, ilan, qarışqa...
 Lâkin nedense qızın gözleri qalmışdı göy.

Umutlar boşa çıxdı qam çokdü o éllere
 Belli ki, artıq yoxdu qızın derdine derman
 Herkes meysken birden bir adam sorağ vérdi
 ki, bir sâhir gelmişdir taza yeni dünyadan.

Acele ile gétdiler axtardılar sâhiri
 Altın-gümüş sikkeler qabağına dökdüler.
 Sâhir göz ucuyla bir baxdı hedyelere
 Dédi: "Fürsertim olursa bu iş elimden geler."

Fürset tapması üçün ücreti arttırdılar.
Biraz nazlandı. Lâkin razı oldu nehayet.
Dédi ki, gerek qalsın bir néçe gün qız burada
Bu iş âsan déğildir. Gerek éyleyim diqqat.

Hafta sonu gétdiler, sâhire baş vurdular.
Qorxu umud içinde neticeye müntezir.
Qelbleri vura-vura göz dikdiler qapıya
Sâhir seslendi birden geline: içeri gir!

Tek sesle ağızlardan heyret sözləri çıxdı.
Qız gelirdi qarşidan utancaq ürkek-ürkek.
Qız o qızdı ve lâkin gözlerinin rengini
Gizledirdi gözlerine taxdığı qara eynek.

Bu suretle müveqqet bir teselli tapdılar.
Béle dir boş hevesin neticesi bunu bil.
Böş amel yolundaki emekler boşa çıxar.
Arzuların üstünde heyatda bir qanun var:
Değişmez göz. Değişmez béyin, alın, ürek, dil.

Tahrán, Tir 1349/1970
Varlıq, 1980/4-5, s. 69-70

İslam Devriminin Yıl Dönümü İçin Söylediği Şiir

Éy parlayan seher seni çoxdandı özledik
Kâbüslarla géçdi uzun qap-qara géce
Gözler qan ağladıysa, könüllerde gizlice
Elbet qaranlığın sonu bir gün gələr dedik
Çıxsın dan ulduzu déye can qurban éyledik
Aydınlan ay seher seni çoxdandı gözledil.

Varlıq, 1980/11-12, s. 3

Anadil Sévgili Dil

İran bizim év-yurd ve gözəl doğma vetendir.
Éşqiyle göz aydın ve gönüller daxi şendir.
Héç olmasa min ildi bu torpaqlara girdik
Min türlü emek, göz yaşı, qan uğruna vérdik.
Altaylar'ı terk éylerek, sél kimi daşdıq
Dağ-düz démedik, isti, çoraq çölləri aşdıq
Şamanlığı atdıq, ulu İslam'a qovuşduq
Bir tap-taza eşq oduna yandıq ve tutuşduq
Bir sirrli el sankı bizimleydi beraber
Yüz menzil uzaqdan bizi seslirdi bu yerler
Pas qalmadı artıq, ne ürekde, ne de dilde
Qorqud Dede'nin sözləri neqş oldu könülde:
Ay şanlı iğit qahraman éller, uğur olsun!

İslam berekâtıyla cihan nurula dolsun!
 Quran, o, bizim rehberimiz, burhanımızdır.
 Eğriyle düzü seçmek üçün mizanımızdır.
 Her kelmesi bir çeşme ki, nurlar axar ondan
 Her cümlesi ucsuz ve bucaqsız ulu Umman.
 Ay qahraman éller yeni ülken seni gözler.
 Allah`a tevekkülle yéri, hükmünü sürdür.
 İran vetenindir, ebediyyen bunu bil sen
 Gét bağına bas yurdunu, candan onu sév-gil.
 Qurqud Dede`nin xeyr duasın alan éller
 Üz qoydu "Axın" yollarına, titredi her yér.
 Gündüz géce, él sél kimi dörd nal düzü géçdi
 Yıldızlı saraylarda gelen Türk sözü géçdi.
 Çöl biti nehayet, sıra dağlar yolu kesdi,
 Menzil yaxın artıq déye, éller de telesdi.
 Lâkin ne kéçid vardı ne yol, olsa da yér yér
 Dur. Gelme! déyenlerle savaşımaqdı muqedder.
 Ter göz yaşı, qan qıymetine, İran`a girdik.
 Son béylik üçün bir sıra evveller esirdik.
 Min dürlü meşeqqetle, bizim qahraman ordu
 Bu ölkede tövhid adına yurdunu qurdu.
 Serkerde "sebuklerle" élin şanı ucaldı
 Türk`ün adı her güşede min velvele saldı.
 Zencirde esirken yéne âzad olabildik.
 Dünya da baş olduksa da, âdil qala bildik.
 Türk öz çağının en medenî hökmünü qurdu.
 Vurduysa qılıç, ancaq inam uğruna vurdu.
 Türk`ün töresi âcize yardımdı, kömekdi,
 Her kimseye olduqca mehebbet élemekdi.
 Türk Fars démeden, her kesi qardaş déye gördük
 Fars`a yéri geldikde, vezirlik béle vérdik.
 Din bir tarafa, héç neye biz değmedik hergiz.
 Héç kimseye "gel Türkî danış!" söylemedik biz.
 Tam tersine, biz Farsça`nı sévdik ve becertdik,
 Qışdan qoruduq, baxdıq, bağvanlığın étdik.
 Şairleri yüzlerce çağırdık ve yaşatdık
 İnsâf ki, Fars şé`rine bizler temel atdıq.
 Günler tükenip, aylar ötüp, géçdi yüz iller
 Allah bereket vérdi artdı bizim éller,
 Ard-ardına qardaşlarımızdan gelen oldu.
 Altay eteğinden boşalıp İran`a doldu.
 Hökm étdi bu yerlerde peyâpey uzunn iller
 Mahmud, Melik Şah, Celal`üddin, Sencer...
 Farzlada sedâret bizim éllerde emâret
 Olduq hamı qardaş, hamı yoldaş ve bir ümmet
 Şadlıqları, matemleri birlikde bölüşdük
 Bir yérde sévindik ve beraber qame düşdük
 İran`da, bütün qovmlerin tutduq elinden

Her rişteye, her fenne el atdıq temelinden.
 Sanatda, ziraatda, hünerde elimiz var
 Bax her yana, her güşeye, bizden néce iz var.
 Saysan o böyük adları, héç deftere gelmez
 Minlerce esâtid adın, insan saya bilmez
 İranımız eşqiyle çalışdıq, sâf ürekle
 Sıdıq ile, sefâ ile ve en yaxşı dilekle
 Lâkin veten âfâqımı sardıqça buludlar,
 Basdıqca quru şaxta, elendikce soyuk qar
 Buz rengli semada qara bir qorxu uçuşdu.
 Bostan pozulup, bağçamıza qarğa doluşdu.
 İran'ı âbâd bizi, şâd istemeyenler
 Öz nef'i üçün her zadı ber-bad éyleyenler
 Bu ölkede, aqvam ârâ, her haqqı dananlar
 Öz niyyetini éylediler bélece izhâr:
 "Bir ırqın o bir ırqla üstünlüğü varmış!
 Arya'dan olan, olmayana fexr satarmış!
 Türkî déye bir dil ne gezer, Azerî varmış,
 Milyonlar o dilde danışır, xatakarmış!"
 Lâkin bu qaranlıq da nehayet sona erdi
 Buzlar eridi, yél de bahar müjdesi vérdi.
 Gel qardaşım, ay Fars dasnışan yâr u berader
 Qoy mâzide qalsın qara günler, ağır iller
 Qoy milletimiz, ümmetimiz birlik içinde
 Ta heşre qeder xoş yaşasın öz veteninde.
 Qoy bedxahımız bizdeki birlikden utansın
 Qoy ölkede hem Türk üzü hem fars üzü gülsün.
 Men Türkî yazırsam yéne sen varsan içimde
 Bax, eldeki her barmaq bir başqa biçimde.
 Biz Türkler üçün, hem bu ve hem o dil ezizdir.
 Türkî anamız, farsî dili sévgilimizdir.

Varlıq, 1986/1-2, s.3-6.

İlk Bahar

Bulaqlardan su emende
 Qayaların üreği
 Döğünürdü dodağımda
 Bir ovuc içmeden
 Susuzluğum söndü
 Qandım, doydum
 Tazadan yuxuya yatdım
 Gécenin qap qaranlıq
 Up-uzun tunelinden
 Aydınlıq rö'yalara çatdım
 Mâvi-mâvi quşlar vardı
 Yaşıl-yaşıl neğmeler dört yanımı sardı
 Utanğac bir gün batışında tanışdım ilk baharla.

Varlıq, 1984/59-60, s.52.

3. HAMİD NUTKİ'NİN VARLIQ DERGİSİNDE YAYINLADIĞI MAKALELER¹²⁶

1. Ağaran Fecri Selamlarken, (H. N. Altay imzası ile), Ordibeheşt 1358 / Mayıs 1979, S. 1, s. 16-19.
2. Destur-i Nigariş-i Türkî Azerî [Azerî Türkçesinin Grameri], Ordibeheşt 1358 / Mayıs 1979, S. 1, s. 63-66.
3. Mesele-i Ferhengi-i Akvam-i Muhtelifi-i İran ve Kanun-i Esasî-i Cumhuri-i İslamî [İran Kavimlerinin Kültür Meselesi ve İslam Cumhuriyetinin Anayasası], Hurdad 1358 / Haziran 1979, S. 2, s. 7-14.
4. Dilimiz Haqqında Zengin Yoxsullar, (H. N. Altay imzası ile), Tir-Mordad 1358 / Temmuz-Ağustos 1979, S. 3-5, s. 6-22.
5. Sovt Nigarî [Ses yazıları], (H. N. Altay imzası ile), Şehrivar1358 / Eylül 1979, S. 5, s. 8-15.
6. Vijegiha-i Türkî Azerbaycanî [Azerbaycan Türkçesinin Özellikleri], Mehr 1358 / Ekim1979, S. 6, s. 3-14.
7. Vijegiha-i Türkî Azerbaycanî, Aban 1358 / Kasım 1979, S. 7, s. 21-26.
8. Nükatî Çend der Bare-i Nahv-i Türkî [Türkçe Nahiv Hakkında Bir Kaç Söz], Azer 1358 / Aralık 1979, S. 8, s. 3-18.
9. İslah-i Alfabe-i Arabî Bera-i İmla-i Türkî Azerî [Türkçe İmlâsı için Araf Alfabesinin Değişmesi], Behmen 1358 / Şubat 1980, S. 10, s. 9-16.
10. Der Bahar-i Surh Ruyî [Yüzü Kırmızılık Baharında], İsfend 1358 / Mart 1980, S. 11, s. 3-7.
11. Bizde Tovfiq Olsa, Ordibeheşt 1359 / Mayıs 1980, S. 13, s. 3-9.
12. Şe'rimizde Qafiye Meselesi (1), Hurdad 1359 / Haziran 1980, S. 14, s. 3-11.
13. Şe'rimizde Qafiye Meselesi (2), Tir-Murdad 1359 / Temmuz-Ağustos 1980, S.15-16, s. 15-16.
14. Dil Meselesi: Baxımsız Dil Bağçamızda, Şehrivar 1359 / Eylül 1980, S. 17, s. 3-14.
15. Kültür Meselesi ve Biz, Mehr 1359 / Ekim 1980, S. 18, s. 3-9.
16. Bir Néçe Yzı Qaydası, Aban 1359 / Kasım 1980, S. 19, s. 3-24.
17. Özgeni Bezer, Azer 1359 / Aralık 1980, S. 20, s. 3-14.

18. Dilimiz (1), Dey 1359 / Ocak 1981, S. 21, s. 3-10.
19. Dilimiz (2), Behmen-İsfend 1359 / Şubat-Mart 1981, S. 22-23, s. 3-17.
20. Kelmelerin Esrarı, Ferverdın 1361 / Nisan 1982, S. 35, s. 3-10.
21. Payızın Altın Yaprakları, Ordibeheşt 1361 / Mayıs 1982, S. 36, s. 3-20.
22. Dilde Şovenizim, Hordad-Tir 1361 / Haziran-Temmuz 1982, S. 37-38, s. 3-11.
23. Medeniyet ve Dil Meselesi, Mordad-Şehriver 1361 / Ağustos-Eylül 1982, S. 39-40, s. 3-11.
24. Dil Meselesi (Yéne O Hikaye), Mehr-Aban 1361 / Ekim-Kasım 1982, S. 41-42, s. 3-13.
25. Dil ve Medeniyet (Bir Néçe Söz), Behmen-İsfend 1361 / Şubat-Mart 1983, S. 45-46, s. 3-10.
26. Ufuqlarımızda Taza Ulduzlar, Ferverdın-Ordibeheşt 1362 / Nisan-Mayıs 1983, S. 47-48, s. 3-12.
27. Ufuqlarımızda Taza Ulduzlar, Hordad-Tir 1362 / Haziran-Temmuz 1983, S. 49-50, s. 3-9.
28. Resm-i Hatt-i Türkî [Türkçe Yazı Kuralları], Mordad-Şehriver 1362 / Ağustos-Eylül 1983, S. 51-52, s. 4-11.
29. Yaddaşthayî Der-bare-i Nehv-i Türkî [Türkçe Dilbilim Hakkında], Mehr-Aban 1362 / Ekim-Kasım 1983, S. 53-54, s. 3-12.
30. Biz ve Dilimiz, Behmen-İsfend 1362 / Şubat-Mart 1984, S. 57-58, s. 3-15.
31. Taza Nazariyeler ve Tanımaq ve Tanışmağa doğru, Ferverdın-Ordibeheşt 1362 / Nisan-Mayıs 1984, S. 59-60, s. 3-9.
32. Hüner-i Şehriyar (1) [Şehriyar'ın sanatı], Hurdad-Tir 1363 / Haziran-Temmuz 1984, S. 61-62, s. 3-15.
33. Hüner-i Şehriyar (2), Mordad-Şehriver 1363 / Ağustos-Eylül 1984, S. 63-64, s. 3-15.
34. Hüner-i şehriyar (3), Mehr-Aban 1363 / Ekim-Kasım 1984, S. 65-66, s. 3-14.
35. Dibaçe-i Ber Menşur-i Şeytan [Şeytan Prizması Hakkında Bir Önsöz], Azer-Dey 1363 / Aralık-Ocak 1984-85, S. 76-68, s. 3-18.
36. Menşur-i Şeytan [Şeytan Prizması], Behmen-İsfend 1363 / Şubat-Mart 1985, S. 69-70, s. 3-19.

¹²⁶ Farsça yazılarının adı [] içersinde Türkçeye tarafımızdan çevrilmiştir.

37. Zeban ve Hatt-i Ma [Bizim Dilimiz ve Yazımız], Fer verdin-Ordibeheşt 1364 / Nisan-Mayıs 1985, S. 71-72, s. 3-25.
38. Misak-i Yezdanî [Allah'la Bağlanan Ahd], Hordad-Tir -1364 / Haziran-Temmuz 1985, S. 73-74, s. 3-24.
39. Be Unvan-i Haşiye [Dipnot Yerine], Mordad-Şehriver 1364 / Ağustos-Eylül 1985, S. 75-76, s. 3-17.
40. Kelimeler Üzerine (1), Mehr-Aban 1364 / Ekim-Kasım 1985, S. 77-78, s. 3-17.
41. Yehya Şeyda'nın "Edebiyat Ocağı" Kitabı Hakkında, Mehr-Aban 1364 / Ekim-Kasım 1985, S. 77-78, s. 80-83.
42. Kelimeler Üzerinde (2), Azer-Dey-Behmen-İsfend 1364 / Aralık-Ocak-Şubat-Mart 1985-85, S. 79-80-81-82, s. 3-19.
43. Sahir'in Ardınca "Gecenin Sesi", Azer-Dey-Behmen-İsfend 1364 / Aralık-Ocak-Şubat-Mart 1985-86, S. 79-80-81-82, s. 49-63.
44. Kelimeler Üzerinde (3), Fer verdin-Ordibeheşt 1365 / Nisan-Mayıs 1986, S. 83-84, s. 7-20.
45. Kelimeler Üzerinde (4), Hordad-Tir-Mordad 1365 / Haziran-Temmuz-Ağustos 1986, S. 85-86-87, s. 3-23.
46. İzafetler, Hordad-Tir-Mordad 1365 / Haziran-Temmuz-Ağustos 1986, S. 85-86-87, s. 49-58.
47. Kelimeler Üzerinde (5), Şehriver-Mehr-Aban 1365 / Eylül-Ekim-Kasım 1986, S. 88-89-90, s. 3-15.
48. Dilimizde Cam-i Cem, Şehriver-Mehr-Aban 1365 / Eylül-Ekim-Kasım 1986, S. 88-89-90, s. 44-48.
49. İmla Klavuzu, Azer-Dey 1365 / Aralık-Ocak 1986-87, S. 91-92, s. 3-63.
50. Bir Tedkik Hakkında (Moğollardan Önce Farsça Şiirinde Türkçe), Behmen-İsfend 1365 / Şubat-Mart 1987, S. 93-94, s. 3-8.
51. Héyder Baba'dan Savalan'a, Behmen-İsfend 1365 / Şubat-Mart 1987, S. 93-94, s. 29-50.
52. Der Mevrid-i Keleamat-i Müteşabih Ya Teşabüh-i Keleamat [Benzer Kelimeler veya Kelimelere Benzeyenler Hakkında], Fer verdin-Ordibeheşt 1366 / Nisan-Mayıs 1987, S. 61-2, s. 3-17.

53. Kelimeler Üzerinde (6), Mordad-Şehriver-Mehr 1366 / Ağustos-Eylül-Ekim 1987, S. 64-3, s. 3-14.
54. Büyük Füzulî Déyir, Mordad-Şehriver-Mehr 1366 / Ağustos-Eylül-Ekim 1987, S. 64-3, s. 104-110.
55. Kelimeler Üzerinde (7), Aban-Azer-Dey 1366 / Kasım-Aralık-Ocak 1987-88, S. 65-4, s. 3-16.
56. Edebî Tahliller, Aban-Azer-Dey 1366 / Kasım-Aralık-Ocak 1987-88, S. 65-4, s. 64-68.
57. Kelimeler Üzerinde (8), Behmen-İsfend 1366 / Şubat-Mart 1988, S. 66-5, s. 3-17.
58. Kelimeler Üzerinde (9), Fer verdin-Ordibeheşt 1367 / Nisan-Meyıs 1988, S. 67-1, s. 3-19.
59. Héydar Baba'ya Bir Démeli Sözüm Var, Mordad-Şehriver-Mehr 1367 / Ağustos-Eylül-Ekim 1988, S. 69-3, s. 3-19.
60. Kelimeler Üzerinde (10), Aban-Azer-Dey 1367 / Kasım-Aralık-Ocak 1988-89, S. 70-4, s. 3-11.
61. Resmülhatt-i Türkî [Türkçe yazı], Behmen-İsfend 1367 / Şubat-Mart 1989, S. 71-5, s. 6-17.
62. Kelimeler Üzerinde (11), Fer verdin-Ordibeheşt 1368 / Nisan-Mayıs 1989, S. 72-1, s. 3-18.
63. Kelimeler Üzerinde (12), Hordad-Tir-Morda 1368 / Haziran-temmuz-Ağustos 1989, S. 73-2, s. 15-19.
64. Kelimeler Üzerinde (13), Şehriver-Mehr-Aban 1368 / Eylül-Ekim-Kasım 1989, S. 74-3, s. 3-16.
65. Kelimeler Üzerinde (14), Dey-Behmen-İsfend 1368 / Ocak-Şubat-Mart 1990, S. 75-4, s. 3-19.
66. Kelimeler Üzerinde (15), Bahar 1369 / 1990, S. 76-1, s. 6-19.
67. Kelimeler Üzerinde (16), Yaz 1369 / 1990, S. 77-2, s. 3-16.

SONUÇ

Hamid Nutki, 11 Eylül 1920'de Tebriz'de doğar. İlkokul ve liseyi Tebriz'de bitirdikten sonra 1939'da Tahran Üniversitesi'nde Hukuk dalında öğrenimine devam eder. 1942'de mezun olduktan sonra Türkiye'ye gelir ve İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nde doktora programına girer. Hamid Nutki, 1948'de İran'a dönünce "Anglo Iranian Company"de tesis edilen "İletişim ve Halkla İlişkiler Dairesi"nde çalışmaya başlar. Daha sonra Mussadık hareketiyle beraber, kamulaştırılmış olan İran Petrol Sanayii'nin petrol mntıkasında yeni kurulan şirketin; "İletişim ve Halkla İlişkiler Müdürlüğü"ne getirilir.

1962'de Abadan'dan Tahran'a tayin edilir ve 1966'da Londra'ya gönderilir. 1968'de İran'a dönünce "İran Milli Petrol Şirketi'nin "Halkla İlişkiler Danışmanı" ve "Yayın Umum Müdürü" görevine gelir. Tahran'da "Sosyal İletişim Bilimler Fakültesi" açılınca bu fakültenin resmî öğretim üyesi kadrosuna geçer ve 1970'de "Müdiriyet ve Revabet-i Umumî" [Yöneticilik ve Genel İlişkiler] adlı ilk kitabını yazar. 1972'de A. B. D.'ye gönderilir ve İran'a dönünce "Sosyal İletişim Bilimler Fakültesi"nin "İletişim ve Halkla İlişkiler Bölümü"nü başkanlığına getirili. 1989 yılında "Edinburg Üniversitesi" tarafından İngiltere'ye davet edilir ve bu üniversitede "İslam ve Orta Doğu Araştırmalar Bölümü"nde doktora sonrası öğretim üyesi olarak işe başlar.

Hamid Nutki, kanser hastalığından dolayı tedavi gördüğü Notingham şehrinde 16 Temmuz 1999'da vefat etmiş ve İstanbul Zincirlikuyu mezarlığında toprağa verilmiştir.

Genç yaşlarından itibaren, çeşitli dergilerde ve gazetelerde şiirler ve makaleler yazan Hamid Nutki, Azerbaycan'ın birçok siyasî ve sosyal olaylarına tanık olur ve görüşlerini şiirlerine ve makalelerine yansıtır.

Hamid Nutki, İran İslam Devrimi'nden sonra yakın arkadaşı olan Dr. Cevad Heyet'le birlikte "Varlıq" dergisini çıkarır. Nutki, bu dergide yayınlanan makalelerinde konu olarak İran'da Türk dilinin ve kültürünün meseleleri, özellikle çağın imlâ problemlerini ele alır.

Daha çok bir gazeteci ve bilim adamı olarak tanınan Hamid Nutki, 1979'dan sonra "Varlıq" dergisinde Türkçe şiirlerini yayınlayınca şairlik yönünü de ortaya koyar. Hamid Nutki, şiirlerinde "Aytan" ve bazı makalelerinde "H. N. Altay" takma adını kullanmıştır.

Hamid Nutki'nin şiirleri İran-Türk modern şiir anlayışının yenileşmesinde büyük ölçüde etkili olmuştur. Böylece modern Türk şiir cereyanının temsilcileri arasında yer alır.

Hamid Nutki, kültür ortaklığına inandığı için ortak bir Türk dilini amaçlamıştır. O, "genel standart yazı dili" hedefine ulaşmak için, büyük engellerden biri olan alfabe meselesini çözmek gerektiğine, de inanır.

Hamid Nutki, edebiyata iletişim yoluyla yaklaşmış ve edebiyatı iletişimin bir aracı olarak görmüştür. Böylece iletmek istediği düşüncelerini, şiirleri vasıtasıyla alıcısı olan halkına iletmiştir. Hamid Nutki'nin şiirlerindeki ses sadece onun değil, halkının sesi olmuştur. Millî meselelere duyarlı olan şair, herşeyden önce Türk tarihi konusuna işaret eder ve "Tarix Déyebilmerem" şiirinde de görüldüğü gibi dikkatleri Pehlevî rejimi döneminde tahrif edilmiş olan tarihlere doğru çeker.

Hamid Nutki, şiirlerinde herşeyden önce anadiline ve millî kültürüne olan sevgisini dile getirir. Şair "Anadil Sévgili dil" şiirinde bu konu hakkındaki görüşlerini açıkca belirtmiş, insanî haklara saygısız olan kişileri uzlaşmacı bir ifadeyle tenkit etmiştir.

Hamid Nutki, bir bilim adamı ve sosyal meselelere duyarlı bir şair olarak şiirlerinde halkına bir mesaj iletme çalışmıştır. Bunun yanında insanî duygulara ve aşka da önem vermiştir. Aynı zamanda aşk ile ruhunda hissettiği hürriyet aşkını da dile getirir. Ona göre, ilkbahar hürriyetin ve barışın habercisidir.

BİBLİYOGRAFYA

1. AĞAOĞLU, Ahmed, İran ve İnkılabı, Zerbamat Basımevi, Ankara, 1941.
2. AKPINAR, Yavuz, Azerî Edebiyatı Araştırmaları, Dergah Yayınları, İstanbul, 1994.
3. ARİYENPUR, Yehya, Ez Saba Ta Nima, İntişarat-i Zevvar, Tehran, 1375.
4. BÜNYADOV, Z. M ve YUSUFOV, J. B., Azerbaycan Tarihi (En Qedim Zamandam XX. Esredek, Bakü, 1994, C. 1.
5. CEVADİ, Şefi, Piramun-i Tebriz, Tebriz, 1350 / 1971.
6. HÜSEYNOV, Böyükağa, XX. Esr Fars Şé'rinde En'ene ve Novatorluk, Bakı, 1975.
7. KANAR, Mehmet, Çağdaş İran Edebiyatının Doğuşu ve Gelişmesi, İletişim Yayınevi, İstanbul, 1999.
8. KAPLAN, Mehmed, Tefvik Fikret, Dergah Yayınları, İstanbul, 1997.
9. KAPLAN, Mehmed, Şiir Tahlilleri (Cumhuriyet Devri Türk Şiiri), Dergah Yayınları, İstanbul, 1997, C. 2.
10. KAPLAN, Mehmed, Tanpınar'ın Şiir Dünyası, Baha Matbaası, İstanbul, 1963.
11. REİSNİYA, Rahim, Der Astane-i Karn-i Bistum, İntişarat-i Sutude, Tebriz, 1374/1995.
12. SARAY, Mehmed, Azerbaycan Türkleri Tarihi, İstanbul, 1993.
13. SERDARİNİYA, Semed, Meşahir-i Azerbaycan, İntişarat-i Zevkî, Tebriz, 1370.
14. TABATABAİ, Muhit, Tarih-i Tahlili-i Matbuat-i İran, İntişarat-i Be'set, Tahran, 1375.
15. TERBİYET, Mehmedeli, Rical-i Azerbaycan, Yayına Hazırlayan: Gulamrıza Tabatabayî-i Meccd, Neşr-i Ebû, Tebriz, Tarihsiz.

16. YAHAKİ, Muhammed Cevad, Çun Sebuy-i Teşne (Tarih-i Edebiyat-i Muasir-i Farsî),
Neşr-i Nil Tehran, 1995.

Sayın Doç, Dr, Yavuz Akpınar için.

Çok hürmetli dostum Yavuz bey,
Evvelki faksınıza göndermiş olduğum cevaba atfen Öğrenci arkadaş, Ferzane beyden, bir faks aldım. İşaret buyurduğunuz gibi fikir ve tekliflerimi takdimde taksir etmeğeceğimi biliyorsunuz Yine, tahmin edeceğiniz gibi, esas not ve kitaplarımı Tahranda bıraktığımdan, ve malum cismi hâlimle kitap evlerinden— de pek yararlanamayacağımdan, mevcut malzemeye ilmi araştırmamın güç ve bazan olanaksız olduğuna vâkifsınız. Bu şerait altında, sorulan soruları cevaplandırmaya çalışacağım:

1. "*Mim-ilin Sonu*" adlandırdığım şiir mecmuası yenilerle beraber, eski şiirlerimin (gözden geçirilmiş, ve, bir mektupta size yazdığım "asla yaklaşmış" versyonları ile) bir miktarını ihtiva ediyor:

1. bölüm, "*Sevgiler ve Nisgiller*"de "*İlk Gurbet*", "*Nero*", "*Göl*", "*Baharda*".

2. bölüm, "*Duman*"da "*Oyun Devam Edir*", "*Uğursuz Saat*", "*Xaos*", "*Şohriyar-ın Xatiresine*",

3. bölüm, "*Dan Ulduzu*"nda "*Batil Dövr*", "*Kölge*", "*Nağıl Kimi*", "*Mátom Məni susdurur*", "*Tapmaca*", "*İri Gile Dizmarılar*",

4. bölüm, "*Yârin Bağçası*"nda "*Üç-telli Saz*", "*Çadır ve Yurd*", "*Təbriz*", "*Nə Gərək?*", "*Tarix Deyəbilmərəm*", "*Haqq*", "*Ey Parluyan Səhər*" hepsi eskiye aittirler.

2. Ben Nevzat beyin, bir kaydı-ihtiraziyesi olmazsa, bu mecmuadan, tez için faydalanmak kasdi ile, fotokopi almanızda mahzur görmüyorum.

3. son şiirlerimden örneklere gelince, zaten *Kardaş Edebiyatlar* için bir kaç şiir seçmiş durumdayım. Türkiyede bizzat takdim etmek kısmet olmayınca şimdi, onlara bir tane daha ekliyerek buradan göndereceğim, Ferzane bey de istediği örnekleri böylece görmüş olacaktır.

4. Farsça şiirlerim genellikle Tahrandadır. Bir kaç yıl evvel merhum Prof. Rüstəm Aliyev, o zamana kadar bir kaç cilt oluşturan yazdığım Farsça ve Türkçe şiir ve nesir (düz yazı) eserlerimden seçmeleri, ısrarla istedi ve onları Baku'da bastırmak için bir paket hâlinde kendisiyle götürdü; 1992'de, Baku'da onunla evinde son görüşümüzde bana, kitapların bastırılacağı müjdesini

yineledi; Ben bu "bastırılacaktır" kelimesinin Azerbaycan Türkçesindeki o malum menhus anlamını daha sonra idrak ettim. Neyse, burada bu nahos anıyı söz konusu etmemden maksat, Farsça yazı ve şiirlerimin bir kısmının "*Gençlik Günahları*" adlı bir ciltte (bir kaç Türkçe manzumesiyle beraber) toplanmış olduğudur. Onlar bir gün bulunursa, bir kaç örnekle, Farsçada Arûz'dan kurtulma çabaları, ve Farsçanın Arûz'a daha yatkınlığı ve Farsça serbest şiirinin öncüsü (Nima)'nın, Azerbaycanda Şeyh Muhammed devrinde çıkan "*Teceddüd*" dergisinin şairlerinden (ezcümle Taki Rifatdan) etkilenererek yolunu değişmesi vb. konular da gün ışığına çıkacaktır. Araştırmacıya böyle bir tarihsiz vaitte bulunmamı bağışlayacağınızı dilerim.

5. R.C.D. (Regional Cultural Institute) yayınlarından, "*Atatürk*"ün 200 küsur sayfalık biyografisinin Farsçaya çevirisinden maada, burada söz konusu olması münasip görünen, merhum Prof. Ali Nihat Tarlanın "*Naili*" hakkında bir risalesinin Farsçaya çevirisidir. Ben risalenin hacmine göre uzun sayılacak bir "*Giriş*" yazımda (o zamanki durumda sorunlar yaratma riskini göze alarak) Türk dili, şiiri ve edebiyatını konu edindim, "*Heydər Babaya Selam*" yaratıcısının yıllarca sonra Tebrizden telefonla bu küçük "*Giriş*"i takdir etmesi beni tatlı tatlı düşündürdü.

Başka yazılarım 1935 yıllarından, Tebrizin "*Şahin*" gazetesinden tutun 1939'lardan itibaren "*İttılaat*" ve sonra "*Keyhan*" (ben, yaşıma başıma bakmayarak, bu gazetenin Abd-ür-Rahman Feramerzi, Prof. Mustafa Misbahzade, ve özellikle beni bu yola sevkeden hocam Prof. Hasan Şehidi Nurai gibi zamanın tanınmış simaları yanında bu kodaman gazetenin kurucularından addediliyordum),dan çıkın ortada "*Merdane kar*", "*Xâver*", "*Demanend*" vb. gazetelerde yazılar yazdım. "*soxen*" ve "*Areş*" dergilerinde "*deneme = essay*"erim çıktı (özellikle "*Areş*"te "*Fars şiirinde kafiye meselesi*" uzun uzadıya izah edilmiştir). İki yıla yakın "*Siyah-o Sefid*" ve "*Zibai ve Zendegi*"de sosyal ve edebi makalelerim çıktı, Tahranda Azerbaycan Cemiyetinin çıkardığı "*Azerbaycan*" gazetesinin baş yazarıydım. "*İttılaat*" gazetesinde "*Dünyanın 25 büyük gazetesi*" kitabım tefrika hâlinde basıldı. 1950'den, 1960'lara kadar petrol sanayii halkla ilişkilerinin 70'000 petrol işçi ve memurları için çıkarılan gündelik "*Xeberhaye Ruz*" gazetesinin müdürü sıfatıyla epeyce makaleler yazdım. Bunlar ancak hatırımda kalanlardır. İslami İnkilaptan sonra daha çok "*Varliq*"ta yazmaya

3

koyuldum. Bu yolda devam etmemi, iç dürtü ve coşkuların yanında sizin gibi derin görüşlü ve samimi dostların tesviki ve kadirbilir insanların iltifatına (mesela Atatürk Yüksek Kültür Merkezine Şeref Üyeliği, ve bu yıl Resul Rza adına Beynel-halk Fondunun Edebiyat mükâfatiyle telif edilmem) borçluyum.

FF

Hürmetli dostum, bu uzun yazı başınızı ağrıttı ise, beni sorulan soruların şümül ve hassas noktalara temassına (bir dokun, bin ah dinle kâseyi feğfurdan) bağışlayın. Size sıhhat ve afiyet dilekleriyle söze son veriyorum; ves-selâm.

Nutki
Hamid Nutki

Faks: 0030 232 388 1162

Sayın Doç. Dr. Yavuz Akpınar için ..

Sayın dost, sevimli bilge insan Doç. Dr. Yavuz Akpınar,

Araştırmacı talebeniz Ferzin Hanım Devlet-âbâdi'den bir Faks aldım, onda dikkatim: çeken bir kaç noktayı, alâle-acele açıklıyor ve sorduğu sualleri kısaca yanıtlıyorum. "alâle-âcele" ve "kısaca" kayıtları içinde bulunduğum sıkışık durumun işaretidir. Halkın deyimini ile: "yine bana yol görünmüştür", bu kez Türkiye yoluyla. bunca ihmalen sonra bir sürü beni bekleyen ev falan işlerine yetişmek için, daha fazla geciktirmeden, İrana (Tehrana), gitmem gerekiyor. İnşallah, ma'hut hastalık ve yanında getirdiği immünite ve direnç zâfı, kemoterapinin yan etkisi olarak çarklı iskemleye bağlanmış olmam, kışın kapıda bekleyişi vb. mahzurlara rağmen işleri düzene salmak ve bir an evvel dönmek nasip olur. Tasarladığımız programa göre, ben ve eşim, 31 Ekimde Türk Hava Yolları uçağıyla Tehrandan İstanbula gideceğiz. Orada (kızımın evinde), bir hafta kalacağız, (telefon No.su 0212 232 30 35'dir). 7 Kasımda oradan Tehrana gitmek istiyoruz. Tehranda ikametimizin süresi işlerin cereyanına bağlıdır.

Geçelim Ferzane Hanımın sorduklarına:

1. "Varlık dergisinde ilk sayılardan H.1375(1996)'e dek basılmış şiirler", ekseren okurların uzun yasaklar devrinden sonra, ilk Türkçe okuma tecrübesi aşamında oldukları nazara alınarak, çoğu zaman şiir yazıldıktan sonra, sözün tam anlamıyla "budanmış" ve bir çok eski âdetler dışındaki metaforlar ve imajlar çıkarılma pahasına "vülgarize" edilmiştir. Bu şiirlerin çoğu kitapta asıl biçimlerine getirilmiştir. Böyle yaparken hep İspanyol ressamı Francisco de Goya'nın aynı modelden yaptığı, ayrımlı zevklere hitap eden "ikili" tabloları (*Çıplak Majo* ve *Elbiseli Majo*), gözümde canlanıyordu. Revayete göre, sanlı İngiliz ressam William Turner resimde klasiklerden fazla modernistlerin uslubunu beyeniyordu; çizdikleri, John Ruskin'in "sahaser" diye övgüler dolu yazılarının yayınlanmasına değin hep acımasızcasına hücumlara maruz oluyordu. O da, bazan aynı süjeden iki ayrı resim yaparmış, (birisi yaşadığı çağın zevkine göre, öbürüsü ileri zamanlar ve kendi isteğine uygun), tabii bu türleri görmek pek sayılı insanlara nasip olurmuş. Ben de demin işaret ettiğim nedenlerle ayn yola sevk edildim.

2. İlk kitabım merhum Yaşar bey Şinasi'nin arzusuyla bastırıldı (1949); Adı: "*Yek Sa'et ba Divân-e Kaani*".

3. İlk yazdığım şiire gelince:

Babam arada sırada şiir yazardı. Kitaplığında bir kaç

rafta çeşitli Fars şairlerin Divanları diziliydi: ve zaman zaman Tebriz şairlerinden bir kaç misafir gelince kendiliğinden bir "şair meclisi" oluşurdu. Kimi zamanlar, şairler kendi Farsça eserlerinden okuduktan sonra, "ustadlar"dan söz edilir, Sâbir ve Tebrizli La'linin

şairleri ve has günlerde Sarrafın ağıtları (ve gazelleri) âdeta güzel bir diksiyonla inşâd edilirdi. Ben de bir köşede oturup, 13 yaşın bütün heyecaniyla kulak kesilirdim. İlk mısralarım Sâbirin etkisi ile babamın dostlarının birisinin satirik betimlemesiydi. Babamın tepkisi onları yırtmama ve belleğimden büsbütün atmama neden oldu; öyle ki geçmişte bir zaruret üzere nekadar uğraştımsa anımsayamadım. Sonra mektep hocaları beni Farsça yazmaya sevk ettiler...

4 Türk kültürü semasında, bence (ciddi bir kıyaslama yapmadan, şimdi anımsadığım kadarıyla ve alfabetik sırayla): Abdülhak Hâmit, Ahmet Hamdi Tanpınar,, Ahmet Haşim, B. Vahabzade Baki, Cahit Sıtkı Tarancı, Faruk Nafiz, Fazlî Hüsnü Dağlarca, Füzuli, Mehmet Akif, Mö'cüz, Nâbi, Naili, Nazım Hikmet, Necip Fazıl, Nedim, Nef'i, Nesimi, Nevai, Orhan, Veli.

Resul Rıza, Samed Vurgun Sâbir, Serraf, Şehriyar, Şeyh Galip, Tefvik Fikret, Vakıf, Yahya Kemal ve ve... eskilerin tabiri ile "kadri evvel" ve "Kadri sâni" yıldızlardırlar. "Bunlardan birisini ile seç" denilirse, bu anda Füzuli gönlüme hakimdir yanıt vereceğim.

5. Kısası, çok düşündükten sonra Fars şairlerinden Hâfizi baş köşeye koyacağım..

Selamlar ve saygılarımla,

Hamid Nutki
İndiltere, Griffydam, 29.10.1998

YÜKSEKÖĞRETİM KURULU DÖKÜMANTASYON MERKEZİ
TEZ VERİ GİRİŞ FORMU

TEZİN ADI:

Türkçe : Hamid Nutkî: Hayatı ve Şiirleri Üzerinde Bir Araştırma

Yabancı Dil : Research on Hamid Nutki's Life and Poems Biyography

Tezin Türü **Yüksek Lisans** **Doktora** **Doçentlik** **Tıpta uzmanlık** **Sanatta yeterlilik**

TEZİN KABUL EDİLDİĞİ:

Üniversite : EGE ÜNİVERSİTESİ

Fakülte :

Enstitü : Sosyal Bilimler Enstitüsü

Diğer Kuruluşlar :

Tarih :

TEZ YAYINLANMIŞSA:

Yayınlanan :

Basım Yeri :

Basım Tarihi :

ISBN No :

TEZ YÖNETİCİSİNİN:

Soyadı, Adı : AKPINAR, Yavuz

Ünvanı : Doç. Dr.

<u>TEZİN YAZILDIĞI DİL :</u> Türkçe	<u>TEZİN SAYFA SAYISI :</u>
<u>TEZİN KONUSU (KONULARI):</u> İran Türklerinden Hamid Nutki'nin hayatı ve şiirleri	
TÜRKÇE ANAHTAR KELİMELER 1. İran Türkleri çağdaş edebiyatı 2. İran'da modern şiir 3. Hamid Nutki 4. Azerbaycan 5. şiir incelemesi <u>Başka vereceğiniz anahtar kelimeler varsa lütfen yazınız:</u>	
İNGİLİZCE ANAHTAR KELİMELER: (Konunuzla ilgili yabancı indeks, abstrak ve thesaurusları kullanınız.) 1. Contemporary Persian – Turcs Literature 2. Modern poetry in Iran 3. Hamid Nutki 4. Azerbeidjan 5. Analysis of Poems <u>Başka vereceğiniz anahtar kelimeler varsa yazınız:</u>	
1. Tezimden fotokopi yapılmasına izin vermiyorum. ☐	
2. Tezimden dipnot gösterilmek şartıyla bir bölümün fotokopisi alınabilir. ☒	
3. kaynak göstermek şartıyla tezimin tamamının fotokopisi alınabilir. ☐	
<u>Yazarların İmzası</u>	<u>Tarih</u>

ÖZET

Yüksek lisans tezimizde, Dr. Hamid Nutki'nin biyografisini yazdık ve şiirlerindeki sosyal, kültürel ve tarihî meseleleri inceledik.

Hamid Nutki, (1920-1999) çağdaş İran Türk edebiyatının şairlerindedir.

Hamid Nutki, çocukluğundan beri çeşitli dergilerde ve gazetelerde makaleler yazmıştır. İran İslam Devrimi'nden sonra da Farsça ve Türkçe çıkan "Varlıq" dergisinin kurucuları arasında yer alır ve bu dergide dil ve imlâ meseleleri hakkında makaleler yazar. Bu dergideki faaliyetiyle Devrimden sonraki Azerbaycan fikir ve edebiyat hayatının gelişmesine önemli katkıda bulunur.

Hamid Nutki, Arapça, İngilizce, Fransızca, Almanca ve İspanyolca gibi dilleri biliyordu.

Tezimiz bir giriş ve üç bölümden oluşmaktadır: Giriş bölümünde İran'da modern şiirin ortaya çıkışını ve ilk şairleri anlattık. Birinci bölümde, Hamid Nutki'nin hayatını, ikinci bölümde Hamid Nutki'nin şiirlerindeki sosyal ve kültürel meseleleri ele aldık. Üçüncü bölümde, Hamid Nutki'nin "Varlıq" dergisinde yayınlanan şiirleriyle kitaplarında yayınlanan şiirleri arasındaki önemli farkların sebebini belirtmeye çalıştık ve Hamid Nutki'nin "Varlıq" dergisinde yayınlanan makalelerinin bibliyografik bir listesini verdik. Ayrıca Hamid Nutki'nin şiir kitaplarında yer almamış şiirlerini tezimize ekledik.

Son olarak bir bibliyografya bölümünde faydalandığımız kaynakları verdik.

ABSTRACT

In our thesis we have examined the social, cultural and historical problems in poems of Hamid Nutki (1920-1999), who life we wrote about and modern poets of the Persian Turkish literature.

Hamid Nutki has written many articles in different journals and newspapers since his childhood. After Persian Islam Revolution he was one of the founders of a journal named "Varlıq" which was published in Persian and Turkish; he wrote also many articles about language and orthography in this journal.

Hamid Nutki knew Arabic, English, French, German and Spanish.

Our thesis consists of one preface and three chapters. In the preface we have tried to explain the coming out of modern poetry in Persia and its first representatives. Knowledge about Nutki's life is given in chapter one. In chapter two the social problems in his poems have been examined. In chapter three we have tried to determine the reasons of the important differences between the poems of him which he published in "Varlıq" and in his books. Also we have made a list of his articles which have been published in journal "Varlıq".

Finally, the sources have been given in the Bibliography.